

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İLK DÖNEM ABBÂSÎLER'DE KADIN
(132-232/750-847)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Lütfi ŞEYBAN

Enstitü Ana Bilim Dalı : TARİH
Enstitü Programı : ORTA ÇAĞ TARİHİ

T- 54037

Bu tez 28.8.1996 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

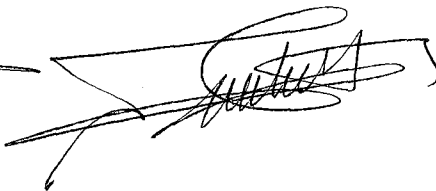
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYUNCU

Jüri Başkanı



Y. Doç. Dr. M. Hüdaî Şentürk

Jüri Üyesi



Yrd. Doç. Dr. Recep TAŞIN

Jüri Üyesi



ÖNSÖZ

Beş yüz yıldan fazla hüküm süren Abbasîler'in (750-1258) ilk dönemi, İslam tarihindeki önemli medenî gelişim safhalarından birini teşkil etmiştir. Zîrâ, hemen her yönüyle İslam geleneğinin olgunlaşması bu devreye rastlamaktadır. Ayrıca, kadının dinî, siyasî, sosyo-kültürel hakları ve görevleriyle ilgili süregelen anlayışın şekillenmesi de, aynı dönemde olmuştur. Ancak, medenî-kültürel gelişme ile kadının durumundaki değişimler, büyük oranda tezat teşkil etmektedir. Bu sebeple, Abbasî kadınlarının siyasî-ıdarî, sosyal, ahlâkî, ilmî ve kültürel durumları ve etkilerinin ortaya konması esas amaç olmuştur. Bununla birlikte, kadınlarla ilgili değişimin anlaşılmasını kolaylaştırmak maksadıyla devletin ve toplumun yapısı da araştırılarak konuya ışık tutmuştur.

Konu ile ilgili kaynakların fazla olması yanında, rivâyet ve menkıbelerin bâzen birbiriyle çelişmesi, bu alandaki araştırmaların önemini artırmaktadır. Konunun incelenmesinde esas alınan kaynaklar yanında, araştırmalara da yer verilmiştir. Bu arada menkıbevî hususlardan mümkün merteye uzak durulmuştur. Ancak, konuya açıklık getirmesi açısından birkaçına yer verilmiştir. Metnin içinde Türkçe kullanıma öncelik verilerek Arapça terimler parantez içinde gösterilmiştir.

Devlet ve toplumun tarihi araştırılırken klasik İslam Tarihi ve İslam coğrafyası kitaplarından yararlanılmıştır. Bunların içinde özellikle İbn Sa'd (230/844), İbnu'l-Fakîh (289/902), et-Taberî (310/922), el-Mes'ûdî (346/958), el-Makdisî (387/997), el-Bîrûnî (440/1048), H.el-Bağdâdî (463/1071), İbnu'l-Esîr (630/1232), İbnu't-Tıktakâ (680/1281), İbn Hallikân (681/1282), İbn Haldûn (808/1406) ve es-Suyûtî (911/1505)'nin tarih ile ilgili bilinen eserleri, konuya ana-birinci el ve ikinci el kaynak olmuşlardır. Bunun yanında, Abbasîler'in siyasî ve özellikle sosyo-kültürel hayatında kadının durumu ve etkisi konusunda, belirtilen kaynaklara ilâveten Arap Edebiyatı kaynaklarından sayılan bazı eserler araştırmanın esas dayanağı olmuştur. Bunlar el-Câhız (255/869), İbn Kuteybe (276/889), en-Nüveyrî (302/914), el-Veşşâ' (311/911), İbn Abd-i Rabbih (328/940), el-İsfehânî (356/976), et-Tenûhî (384/994), es-Se'âlibî (429/1038) ve İbnu'l-Kayyım el-Cevziyye (751/1350)'nin tezde kullanılan eserleridir. Kaynaklarda Abbasî hânedanı mensubu kadınlar ve özellikle edebî eserlerde câriyelerle ilgili bilginin bol olmasına rağmen, hür ve halk (avâm)'tan kadınlar hususunda bilgi bulmak neredeyse imkânsız gibidir.

Konunun tespiti ve hazırlanmasında ilgi ve desteklerini esirgemeyen tez danışmanı hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Mevlüt KOYUNCU'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Lütfi ŞEYBAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
KISALTMALAR.....	v
TÜRKÇE ÖZET.....	vi
İNGİLİZCE ÖZET.....	viii
GİRİŞ	1
1. SİYASİ-İDARİ HAYATTA KADININ YERİ VE ETKİSİ.....	15
1.1. Siyasî-İdarî Teşkilâtlarda Kadın	15
1.1.1. Hayzürân	17
1.1.2. Zübeyde.....	20
1.1.3. Abbâse.....	21
1.1.4. Bûrân.....	23
1.1.5. Ümmü Ca'fer b. Yahya el-Bermekî/Attâbe.....	23
1.1.6. Bânûka	24
1.1.7. Uleyye.....	24
1.1.8. Diğerleri	25
1.1.9. Câriyelerin Saltanatı.....	25
1.2. Askerî Teşkilâtta Kadın.....	27
1.3. Adliye Teşkilâtında Kadın.....	28
2. SOSYAL TABAKALARDA KADININ YERİ.....	31
2.1. Hürler (el-Ahrâr) ve Hür Kadınlar (el-Harâir)	31
2.1.1. Seçkin Zümre (el-Havâs) ve Bağlıları (Etbâu'l-Hâssa)	33
2.1.2. Halk Zümresi (el-Âmme/el-Avâm)	34
2.2. Köleler-Câriyeler (el-Errikâ)/Hizmetçiler (el-Hadem).....	37
2.2.1. Gilmân (Genç Erkek Hizmetçi/Köleler).....	38
2.2.2. Hisyân (İğdiş Hizmetçi/Köleler).....	38
2.2.3. Câriyeler (Genç Kadın Hizmetçi/Köleler)	39
2.3. Zimmîler (Ehlü'z-Zimme) ve Zimmî Kadınlar	45
2.3.1. Yahûdîler/Müsevîler	45
2.3.2. Hıristiyanlar/Nasrânîler (Ya'kûbî-Nestûrî)	46
2.3.3. Sâbîler	46
2.3.4. Mecûsiler	47
2.3.5. Zındıklar	48
3. DİNİ, SOSYAL, MEDENİ HAYAT VE KADIN	50
3.1. Dinî Hayat.....	50
3.2. Ahlâkî Çözülme.....	54
3.3. İlim ve Kültür Hayatı.....	57
3.4. Evlilik ve Âile Hayatı	60
3.5. Sosyal Adâlet ve Medenî Hayat	64

3.5.1. Zirâî, İktisâdî ve Ticârî Hayat	67
3.5.2. Saraylar, Konaklar, Evler ve Hamamlar.....	69
3.5.3. Yiyecek-İçecek Kültürü.....	72
3.5.4. Lüks ve İsrâf.....	74
3.5.5. Mûsikî ve Eğlence-İşret Meclisleri	77
3.5.6. Oyun-Eğlence Çeşitleri.....	80
3.5.7. Bayramlar ve Önemli Günler	81
3.6. Giyim-Kuşam Kültürü.....	82
3.7. Abbâsî Toplumunda Aşk ve Kadın Anlayışı	84
SONUÇ	89
KAYNAKLAR	94
ÖZGEÇMİŞ	103



KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
Bk./bk.	Bakınız
bl	Bölüm
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H.	Hicrî
hk.	hakkında
İA	İslam Ansiklopedisi
il.hr.	İlgili harf/harfler
il.md.	İlgili madde
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
nk.	naklen
S.	Sayı
TDK	Türk Dil Kurumu
Terc./trc.	Tercüme
tm.	Tamamı/tümü
trz.	Tarihsiz
v.	Vefâtı
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
vs.	Vesaire
Yy.	Yayımları
yy.	Yüzyıl

ÖZET

Araştırmada Abbâsîler'in ilk döneminde kadının dinî, siyasî, sosyal, ahlâkî, ilmî ve kültürel hayattaki durumunun ortaya konması amaçlanmıştır. Bununla birlikte, "ibret felsefesi" açısından, özellikle son asırda müslüman kadının problemlerini çözmeye kaynaklık edebilecek evsafa önemli neticelere ulaşılmaya çalışılmıştır ki, tez konusunun seçilmesinde asıl gâye bu olmuştur.

Muhtevâ olarak Abbasîler'in ilk dönemi seçilmiş olmakla beraber, konuya ışık tutması açısından Abbasîler'den önceki İslâmî tarih devrelerinde kadının durumu hakkında kısa ve öz bilgi edinilmeye çalışılmış ve sonraki devrelere de atıflar yapılmıştır. Bunun yanında, konunun bir müslüman devlet ile olan doğrudan bağlantısı sebebiyle, birkaç meselede kısa da olsa dînî duruma değinilmiştir.

Araştırmada kullanılan yöntem gelince, İslâmî kaynaklar ile araştırmalar taranarak konunun dökümantasyonu çıkarılmış ve daha sonra bu bilgiler harmanlanarak Tarih Metodolojisi ilkeleri ışığında tezi ortaya çıkaracak olan tespit ve neticelere ulaşılmıştır. Bu esnada görülmüştür ki, seçilen konu ile ilgili Türkçe ve Türkiye'deki çalışmalar pek sınırlı ve daha çok yabancı menşelidir. Bu durum, konunun araştırılması bakımından önemli sayılmıştır.

Abbasîler'in ilk döneminde kadının durumuyla ilgili olarak bilinen, devletin zenginlemesiyle birlikte ortaya çıkan câriyelerle yaşama, içki-eğlence meclisleri ve bu gayr-ı meşru hayatın kadının itibarını zedelemesi olayıdır. Bunun yanında, araştırmada ortaya konulmaya çalışılan tesbit ve sonuçlar şöyledir. Bu dönemlerde halk tabakası arasından yetişip siyasî hayatta veya toplumun yükselmesinde rol oynayan kadınlara tesadüf olunamamıştır. Bu siyasî ve sosyal alanlarda ancak halîfelerin, vezirlerin ve diğer hâkim/elit tabakanın kadınları rol oynamıştır.

İlk dönemde, halîfe Mütevekkil'in zamanına kadar kadın, yaşanan büyük toplumsal değişim içinde siyasî, sosyal ve kültürel konumunu muhafaza edebilmiştir. Bunun sebepleri arasında eski millî haysiyetin devam etmesi, komşu Bizans ve İran'dan gelen yabancı kültürel etkinin henüz yaygınlaşmamış olması, erkeklerle kadınlar arasındaki güven ortamının sürmesine bağlı olarak, iki cins arasında tam olarak ancak halîfe "el-Kâdir Billâh" günlerinde yaygınlaşan "sosyal planda tam ayrılık ve harem uygulaması"nın henüz sosyal hayatın ve toplumun tüm kesimlerine hâkim olamaması ve dolayısıyla, sosyal-siyasî alanların kadınlara henüz açık olması gibi maddeler sayılmaktadır. Buna bağlı olarak özellikle seçkin zümre kadınları, devletin siyasî-idârî yöneticileri üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olarak bu konuda silinmez izler bırakmışlardır.

Aynı seçkin ve zengin tabaka kadını, siyasî nüfuzu yanında gönüllü olarak orduya veya isyan (hurûc) hareketlerine katılmış, ilim ve sanatta öncülük etmiş ve erkeklerden geri kalmamış, özel mülkiyet hakkını sonuna kadar kullanarak servet edinmiş ve servetini istediği gibi kullanmış, sosyal tabakalarda iyi ve itibarlı bir yerde olmuş ve böylece siyâsî-sosyal hayatta geri plana henüz düşmemişti. Ancak, zenginlik ve lüks hayatın etkisiyle yönetici ve tüccâr çevrelerinde bir "câriye ve gulâm edinme" furyası başgöstermiş ve bu olay, erkeklerin kalbinde kendi kadınlarına karşı beslenen müsbet duyguları zayıflatmıştır.

Bu durumda, kocasının eski ilgi ve sevgisini tekrar kazanma derdine düşen kadın, kocasına güzel câriyeler hediye etmek gibi yolları deneyerek onun nezdindeki değerini korumaya çalışmıştır. Bunun tabîî sonucu olarak oluşmaya başlayan âilevî hayattaki güvensizlik ortamı, daha sonra hür kadının dört duvar arasına hapsedilerek sosyal hayattaki hak ve sorumluluklarından uzaklaştırılması yönünde görülen değişimin hızlanmasına sebebiyet vermiştir.

Abbasîler'de erkekler yanında kadınların da kültürel, ilmî ve medenî ilerlemede rolleri ve katkıları olmuştur. Ayrıca, umumi kültür seviyesinin de düşük olmadığı bilinmektedir. Özellikle edebiyat, şiir ve güzel sanatlar alanlarında hür kadınlara nisbetle câriyelerin büyük üstünlük ve aktivitelerinin varlığı gözlenmektedir. Sosyal hayatta kadının hürriyetini kısıtlamaya götürücü özellikte bazı olumsuzluklar da görülmüştür. Meselâ, kadının evden dışarıya çıkması caddelerde onun sürekli tâcize mâruz kalmasına sebebiyet vermiştir. Çok evlilik yaygın ve normal bir olay olmasına rağmen, yine de bunu kabullenmeyen kadınların olduğu bilinmektedir.

Boşanma konusunda erkeklerde büyük bir serbestlik ve rahatlığın hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Dayak ile alâkalı olarak, sadece câriyelerin dayak yediği olaylara rastlanılmıştır. Hür kadınların bu konudaki halleri ise, -her konuda olduğu gibi- edebî ve târihî kaynaklarda pek görülmemektedir. Abbasîler'de devlet gelirleri ve zenginliğinden, nerdeyse tamamen seçkin zümre ile çevresindeki şâirler, askerler, vb. onlara payanda teşkil eden kesimler yararlanarak debdebeli bir lüks hayat yaşamışlar, büyük halk kitleleri ise bu zenginlikten hemen hiç nasiplenememişlerdir.

Araştırmacılar Abbasî medeniyetinin göstergelerini daha çok, "açıktan işlenen günahlar", "hayâsızlık", "ihtişam/lüks, debdebe", "aşırı bolluk", "müreffeh hayat", "faydasız oyun-eğlence hayatı", "heder edilen servet", "içki-işret ve şarkı meclisleri", "gulâmlar ve câriyelerle cinsel yaşantı" gibi başlıklarda toplamışlardır. Bu durum, toplumda daha önce benzeri görülmemiş bir ahlâkî çözülmeyi beraberinde getirmiştir. Saray çevreleri, her şeyde olduğu gibi giyim kuşam konusunda da Sâsânî/İran etkisinde kalmış ve İran kıyafeti Abbasî sarayı ve kadınlarının resmi kıyâfeti olmuştur. Sonuç olarak, ilk dönem Abbasi kadınlarının yaşanan önemli siyasî, sosyal, kültürel ve ahlâkî değişimden büyük ölçüde etkilendikleri ve bu etkilenmenin zamanla topluma hakim olduğunu söylemek mümkündür.

SUMMARY

This study covered Abbasid first period that has important place for learning historical status of Muslim women. To make historical connection between conditions of woman before Abbasid Period first Islamic Area was mentioned. Islamic essential principles were given due to the Abbasid Islamic structure. It was used Analytic History Method. Hence, the condition of mentioned period of woman was tried to bring out generally. For obtain information about this period; religions, cultural, social, political, moral, scientific aspects were examined. Gained information was evaluated basing on principles of Methodology of history. Thus, this study was benefit from Pragmatic History Methodology and with "admonition philosophy" angle. With this way, reasons of bad situation of Muslim woman at last century can be comprehended easier.

All sources were examined and documented and then harvested. After doing all of this activity, it was seen that many of studies on this topic had foreign origins. Therefore, it can be said that there was a necessity to know deeper for Muslim-Turk people about this subject. It means there is a necessity to work on this subject by researchers. The First Period of Abbasids is very significant age for Muslim cultural and civilizational developments. Kinds of institutes and sciences shaped in this period. In the course of time, all of these things improved and caused to European Civilization. During this period Muslim woman take place with men low level.

Especially, female slave was more influential than free woman at these activities. It is worth to note that chosen period of woman conditional changes depends on directly state wealth position. Until tenth caliph Mutevekkil, woman has benefited huge freedom. However, during this period only palace circle woman had this kind of rights. It was not met any ordinary woman obtained high position in science, art or music. Arabic self-respect did not degenerate yet so Arabic cultured women could speak with men without hesitation. This kind of women respects herself mutually men respect them. Harem Practice started caliph el-Kadir Billah days exactly so there was no Harem at first period. Therefore social fields opened for woman and they showed a lot of beneficial functions on political base.

Wealthy days of this period there was degeneration in social life. Appearance of this degeneration in Abbasid state can be drawn up as luxury, squandering and go beyond religious limits. Abbasids' widespread lunatic assemblies brought into being moral collapse. Due to the influence of Iranian on clothes formal clothes changed and Islamic line left. Changing in clothes of woman caused backwardness and collapse of woman position in social life. Consequently, woman faultiness started in this century while woman had socially best position.

GİRİŞ

Aynı dîne mensup bulunan milletlerin, o dinden kaynaklanan müşterek bir tarih ve medeniyetleri vardır. Ancak bu müşterek medeniyet içerisinde olarak, aynı dini paylaşan milletlerin teker teker kendilerine has ayrı medeniyetleri olması da tabiidir. İslâm'ı din olarak seçmiş milletlerden biri olan Araplar'ın da, diğer milletler gibi kendilerine has ve hayatlarının idârî, siyâsî, sosyal, kültürel her yönünü kuşatan bir kültür ve medeniyetleri vardır. İslâm medeniyeti ise, Araplar ile birlikte İranlılar, Türkler ve diğerleri gibi aynı dini paylaşan milletlerin ortak malı olarak bir "medeniyetler medeniyeti"dir (Baltacı, 1993a: 10).

Buradan hareketle, İlk Dönem Abbâsî Medeniyetini "kadınların konumu" açısından inceleme amacıyla olan bu çalışmada geçen kültür ve medeniyet kavramlarıyla kastedilen mânâyı kısaca belirtme ihtiyacı vardır. Kültür, "belirli bir toplumun yaşadığı ve paylaştığı müşterek değerler olup, medeniyet ise beynelmilel seviyeye ulaşmış bir kültürün veya birbirine yakın kültürlerin meydana getirdikleri anlayış, davranış, yaşayış, bilgi, teknik, her türlü sosyal faaliyetlerle maddî âletler ve bu maksatlarla kurulmuş müesseselerin bütünüdür" (Baltacı, 1993a: 6). Bu târiften de anlaşıldığına göre, İslâm medeniyetinin devamı olan Abbâsî medeniyeti, insanlığın inkişafında etkili olmuştur.

Konu ile ilgili Türkçe birikim ve çalışmalar pek sınırlı olduğundan "Abbâsîler'de Kadın" konusu çok yüzeysel şekilde bilinmektedir. Kaynaklar iyi analiz edildiğinde, İslâm tarihinde kadın konusunda gerçekleşmiş olan menfi değişimler açısından Abbâsîler'in ilk dönemi için (tesirleri ve şekli bugüne kadar sürmekte olan) bir "dönüm noktası" niteliğinin rahatlıkla yapılabileceği görülür. Bu sebeple, konunun araştırılması bilimsel değerinden başka, bugün için de önem arz etmektedir. Dolayısıyla, mezkûr dönüşüm hususunda bu tezin istenen seviyede bir çalışma olarak ortaya çıkması birinci hedef olmuştur. Bununla birlikte, kadının tarihinde önemli bir devreyi teşkil eden Abbâsîler'in ilk dönemindeki dinî, siyâsî, sosyal, ahlâkî, ilmî ve kültürel yapının, kadının durumuyla birlikte, umumi tarzda ve kısaca ortaya konması amaçlanmıştır.

Tez çalışmasının kapsamı olarak Abbâsîler'in ilk dönemi seçilmiş olmakla beraber, araştırma sonunda sağlıklı bilgi ve sonuçlara ulaşılmasını temin maksadıyla, ya da konuya bir alt yapı veya giriş olması bakımından, Abbâsîler'den önceki İslâmî tarih devrelerinde kadının durumu meselesine genel bir bakış yapılmıştır. Ayrıca, tarihte bir zaman diliminin öncesi ve sonrasıyla irtibatı sağlanmadan veya olayların sebep-sonuç ilişkileri ile tarihî seyri göz önünde bulundurulmadan değerlendirilmesi yoluna gidilemeyeceği prensibinden hareketle, araştırılan dönem sonrası duruma da yeri geldikçe değinilmiştir. Bunun yanında, konunun bir müslüman devlet ile olan doğrudan bağlantısı sebebiyle, birkaç yerde kısaca dînî duruma da değinilmesi gereği doğmuştur.

Araştırmaya konunun İslâmî ve sosyal altyapısını oluşturan Câhiliye Dönemi'nde kadının genel durumuyla başlanarak, sırasıyla İslâm'da kadın, Hz.Peygamber ve kadın, Hulefâ-i Râşidîn-Emevîler Dönemi'nde kadın ve Abbasîler Dönemi'nde kadın mevzularında kısa ve özet bilgiler edinilmeye çalışılacaktır.

Câhiliye Dönemi'nde erkeklerin kadınlara karşı saygısı ve onları korumada gösterdikleri kahramanlık duygularının gâyet güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Bunu onların klâsik şarkılarında, şiirlerinde ve tarihlerinde görmek mümkündür (A.İ.Hasen, 1981: 112). Sadece şarkı-şiirlerde değil, belki kadını şâirler arasında hakem tayin etmeye kadar varan bir saygı sözkonusudur. "el-Egânî" sahibi el-İsfehânî'nin anlatımı buna örnek olmaktadır.

Meşhur Câhiliye şâiri İmru'ül-Kays, babası öldürüldükten sonra Tayy Oğulları yurduna yerleşir ve onlardan "Ümm-ü Cündeb" adında bir kadın ile evlenir. Kendisi gibi meşhur olan şâir Alkame b. Abduh da, İ. Kays ile muâsırdır. Birgün en iyi şiiri yazmak için aralarında bir yarışma doğduğunda Alkame, aralarında Ümm-ü Cündeb'in hakem olmasını teklif eder. İ. Kays buna razı olunca Ü.Cündeb onları çağırarak onlardan iyi cins atları övücü, aynı kâfiye ile aynı vezinden oluşan birer kasîde nazmetmelerini ister. Kasîdeler yapılıncı Ü.Cündeb, değerlendirmesini kocası İ. Kays aleyhine yapar. Bunun üzerine İ. Kays çok öfkelenir ve onu boşar. Ü.Cündeb de Alkame ile evlenir (el-İsfehânî, 1927: VII,126-128). el-İsfehânî'nin aktardığı diğer bir olayda, yabancı bir kabileden olan

birinin kaçırdığı kadın, kurtulma şansı olmadığını anlayınca, utançla yaşamaktansa intiharı seçer ve ölür (el-İsfehânî, 1927: XI,22). Bu olayda câhiliye kadınının nâmûs ve şerefine olan düşkünlüğü görülmektedir.

Câhiliye toplumunda falcılar, kâhineler, bilginler ve ev hanımlarından oluşan mevkileri yüksek bir elit kadın tabakası mevcut idi. Bunlardan birisi olan Halil el-Huzâî'nin kızının, müslümanlarca kutsal olan Kâbe'nin anahtarını Mekke'de uzun bir müddet elinde bulundurduğu ve daha sonra bu işi Kureyş'in büyüğü olan Kusayy'a devrettiği çok bilinen bir husustur. Ayrıca, Mekke'nin fethi esnasında yine Kâbe'nin anahtarının bir kadının, Havze Ümm-ü Osman b. Talha'nın elinde olduğunu ve uzun süre anahtarı Hz. Peygamber'e devretmediğini Müslim, Sahihî'nde rivâyet etmektedir (Müslim, 1982: I,509). İsfehânî'nin diğer bir rivâyetinden, Câhiliye kadınının erkeklerle birlikte savaflara katıldığı anlaşılmaktadır (el-İsfehâni, 1927: III,136). Ayrıca eski Arap şiirinde bununla ilgili hususlara çok yerde rastlamak mümkündür.

Siyasî alanda Câhiliye kadınının rolüne gelince, burada kaynakların ön plâna çıkardığı kadın, Kureyş liderlerinden Utbe'nin kızı ve Emevî Oğulları önderlerinden Ebû Süfyân'ın karısı olan Hind'dir. Bu asırda kadının siyasete katılım ve etkisinin en önemli örneği olarak onun Hz. Peygamber'e ve yeni dine karşı olan tutumu meşhurdur. Hz. Hamza'nın ciğerini dişlemesi olayı ise, bazılarına göre kesin olmayıp tartışmalıdır. Hattâ bunun Hind vasıtasıyla Emevîler aleyhine Abbasîler tarafından yapılmış bir uydurma olduğunu söyleyenler vardır (A.İ.Hasen, 1981: 113).

Câhiliye kadınının kabîlevî bir toplum sistemi içerisinde kendisini alçaltıcı bazı hususlar da mevcuttu. Bunlar daha çok âile ve evlilik hayatıyla ilgilidir. Meselâ, kız çocuklarının diri olarak toprağa gömülüp yok edilmeleri hâdisesi, kadınların mehr ya da başlık parasının çok yüksek tutulması, kadını her yönden en az kendisine denk biriyle evlendirme konusunda aşırı titiz davranılması bunlardandır.1 Bunun yanında, altı çeşit evlenme biçimi içerisinde en çirkin olanlarından birisi, "ortaklaşa evlilik" (zevâcû'l-müşâreke) adıyla anılanıydı ki, bu evlilikte bir kadına on taneye kadar kardeşler aynı

anda sahip olabiliyorlardı. Ancak, bu çirkin âdetler kız çocuklarının diri olarak gömülmesi olayıyla birlikte Arap yarımadasının her yöresinde geçerli değildi. Kız çocuklarını diri olarak gömme âdeti de, daha çok Rabî'a, Kinde, Tay' ve Temim kabileleri arasında mevcut idi (A.İ.Hasen, 1981: 114). Sonuçta, câhiliye kadınının özgürlüğünü rahatça kullanabilmesine rağmen, bulunması gereken gerçek değeri ve yerinden de epey uzakta bulunduğu ve bazı seçkin çevreler dışında pek itibâra alınmadığı söylenebilir.

Diğer taraftan, "Kadınlar erkeklerin şâkîdirlir" (Ebû Dâvûd, 1982: Tahâret,94) buyuran Hz. Peygamber bununla, kadınların bir bütünü oluşturan eşit iki parçadan birini oluşturduklarını anlatmaktadır. Kur'ân-ı Kerim ise bu eşit iki parçanın özellikleri bakımından farklılıklarını vurgularken, "Erkek kadın gibi değildir" (Âl-i İmran, 3/36) buyurur.

Bu âyet ve hadîsten hareketle, cinsler açısından insanın tarifi şöyle yapılmaktadır: "Kadın ve erkek, insan denen soyutun, fizik ve ruhları birbirinden farklı iki ayrı parçasıdır" (Beşer, 1991: 12). Kur'ân'a göre kadın ile erkek köken itibarıyla, yani aynı nefisten yaratılmış olarak eşittirler (en-Nisâ, 4/1), değer olarak eşittirler, insan olarak eşittirler, ceza ve mükâfât görmede de eşittirler. Ancak ruh ve fizik bakımından eşit değildirler.

Bu konudaki Kur'ânî prensipler şöyledir: "Kadın olsun erkek olsun kim iyi işler yaparsa cennete girecektir (en-Nisâ, 4/124)." Kadın ve erkek, her ikisi de "Allah'ı tanımak ve ona kulluk etmek için yaratılmışlardır (ez-Zâriyât, 51/56)", "Kadın, erkeğin huzur ve sükûn bulduğu bir kaynak olarak yaratılmıştır. Onun böyle oluşu Allah'ın âyetlerindedir (er-Rûm, 30/20)", "Mü'min erkekler ile mü'mine kadınlar birbirlerinin velîsi (dostu, el-tutanı F.B.)'dirler: İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar (et-Tevbe, 9/71)." Yâni eğitim, öğretim ve irşâtta kadınlar da erkeklerle aynı görev ile mükelleftirler.

¹ Bu konu o kadar önemliydi ki, Araplar'ın meşhurlarından biri olan Kays b. Züheyr şöyle diyebilmişti: "Eğer kızlarınıza dengini bulamazsanız, onlar için en iyi eş mezardır (A.İ.Hasen, 1981: 115).

Bu eşitlik ve üstünlükleri yanında kadının farklı yaratılışından kaynaklanan bazı değişik yansımalar da mevcuttur. Meselâ Kur'ân'a göre, ticârî konular ve borçlanma söz konusu olduğunda yazı ile tescil imkanı olmadığı yerde iki erkek, ya da bir erkek iki kadın şahit ile tevsik edilir (el-Bakara, 2/282). Bunun sebebi, kadınların iş hayatında erkekler kadar faal olmayıp, bu tür muâmeleleri erkeklere oranla iki kat daha fazla unutmalarıdır.

Kadın mîrâstan erkeğin yarısı kadar alır (en-Nisâ, 4/11). Bu da kadının kazanma ve harcamada sorumsuz tutuluşu ve nimet-külfet dengesi ile ilgilidir.

Hız. Peygamber, savaşlarda kadınların ve çocukların öldürülmelerini yasak etmiştir. Çünkü âdet olarak kadın fiilen savaşa katılamaz. Kadının özel durumları, onun dinî görevlerinde (Namaz, Oruç, gibi) farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Kadının örtmesi gereken yerlerini (avret) erkeğe göre daha fazladır. Elleri ve yüzü hariç bütün vücudunu yabancı erkeklerden saklaması gerekir (Beşer, 1991:14).

Asr-ı Saâdet'te müslüman kadının sosyal hayata iştirâk etmesinin gerekçeleri onikiye kadar sayılmaktadır. Bunlar maddeler halinde kısaca şöyledir:

- 1) Hayatı kolaylaştırmak (Ebû Şukka, 1990: II,27-33).
- 2) Kadının şahsiyetini geliştirmek: Müslüman kadının sâliha kadınlara karıştığında iyi ve güzel özelliklerinin, âlime/bilgili kadınlara karıştığında ilmî artar, sosyal alanda çalışan kadınlara karıştığında ise, şuûrunun artacağı ifade edilmektedir. Ayrıca, bunu sağlamada en büyük rolü oynayan Nebevî dönemdeki "mescid" in o zaman ki işlevinin, çağdaş vasıtaların da kullanılmasıyla bugünün ulemâsı tarafından yeniden sağlanmasının gereği vurgulanırken, bununla ilgili olarak Asr-ı Saâdet'ten dört sahabî kadın (Ümm-ü Süleym, Esmâ bnt. Umeyy, Esmâ bnt. Ebû Bekir) etrafında yoğunlaşan rivâyet/ hadisler örnek olarak verilmektedir (Ebû Şukka, 1990: II,34-41).
- 3) İlim tahsili (talebü'l-ilm): Bu konuda Ashâb hanımlarının ilim öğrenmeye olan düşkünlüklerini gösteren rivâyetler yanında, ilim tahsîlinin bütün müslümanlara farz olduğunu bildiren Hâdis de önemli görülmektedir (Ebû Şukka, 1990: II,41-45).
- 4) İyi ve güzel olan işler yapması (amelü'l-ma'rûf): Güzel olan maddi işlerde olabileceği gibi, kadının asıl ma'nevî işlerde engellenmemesi gereğini vurgulanırken, "Fazîletli

insanların ağırlanması, bayramlar ve önemli günlerde bayramlaşma, hasta ziyareti, vb. Şâri'in tavsiye ettiği işlerde erkek ve kadınların görüşme olmaksızın karşılıklı şerefli duygularını birbirlerine aktarmalarının mümkün olamayacağı belirtilmektedir (Ebû Şukka, 1990: II,45-48).

5) Ma'rûfu/iyiyi emretmek ve münker/kötüden alıkoymak: Konuyla ilgili âyet şöyledir: "Mü'min erkeklerle mü'mine kadınlar birbirlerinin yardımcılarınıdır: Ma'rufu emreder, münkeri nehyederler" (et-Tevbe, 9/71).

6) Allah'ın dînine da'vet etmek.

7) Allah'ın yolunda cihad etmek: Yaralıların bakımı, sulama, yemek, ölü ve yaralıların geriye alınması gibi savaşta geri hizmetleri Asr-ı Saâdet kadınlarının gördüğü bilinmektedir.

8) Meslekî çalışma: Kadın fakir kocasının kazancına katkıda bulunmak ya da herkesin üzerine farz-ı kifâye durumundaki hayırlı işlerde çalışmak için evden çıkması gereği olabilir.

9) Siyasî faaliyetler: Nebvî dönemde âilesine hakim rejime ters düşerek İslâm'a giriş ve bunu takib eden işkence, yoksulluk, vatandan hicret.. Bütün bunlar çağdaş tabirle siyasî faaliyet sayılmaktadır. O devirde müslüman kadın bunların hepsine sağlam bir inançla katılmıştır (Ebû Şukka, 1990: II,55). Bugün de benzeri durumlara müslüman toplumlar yabancı değildir.

10) Evlilik fırsatlarının kolaylaştırılması.

11) Temiz ve faydalı propaganda işleriyle, hayır meclisleri ve kutlamalara katılımı kolaylaştırmak. Ayrıca, modern zarûret ve ihtiyaçların getirdiği durumlar da ilâve edilmelidir (Ebû Şukka, 1990: II,49-70).²

Bu konunun veriliş sebebi, kadının sosyal hayatta yer alması biçiminin iyi anlaşılmasına yardımcı olmak ve böylece tarihî, kültürel ve geleneksel olayların müslüman kadın üzerinde oluşturduğu görülen bulanıklığın dağılmasına katkıda bulunacaklara klavuzluk edebilmektir. Çünkü, "bugünkü Türkiye müslümanları kadın sorunu hususunda İslâmî

² Ebû Şukka, müslüman kadının sosyal hayata katılım ve erkeklerle görüşme âdabını ayrıntısıyla tetkik ettikten (Ebû Şukka, 1990: II,81-102) sonra, özellikle önem arzeden yedinci bölümde müslüman kadının sosyal faaliyetlere katılımını ve bununla ilgili islami delilleri inceler (Ebû Şukka, 1990: II,380-406) ve sekizinci bölümde bu defâ siyasî faaliyetlere katılımını ve ilgili Şer'î delilleri açıklamaya devam eder (Ebû Şukka, 1990: II,410).

vecîbe ve hedeflerin ruhunu kavramayan, biçim ve gelenekleri katı İslâmî kurallara dönüştüren ve bu yüzden geri ve arka planda kalan bir kadın kişiliğini İslâmî bir kişilik olarak tanımlayabilen bir anlayışın hâkimiyeti altındadırlar” (Aktaş, 1991: 57). İslâm dîni kadını yüceltmiş, özelliklerine bağlı farklılıklar dışında erkeğe eşit kılıp, âile ve toplum hayatı içinde olması gerekli yerini almasını sağlamıştır.

Hz. Peygamber (SAV): “Bana şu dünyamızdan üç şey sevdirdi: Kadın, güzel koku ve namaz. Fakat benim gönlüm namazdadır” (en-Nesâî, 1982: 28/2,36/1) buyurmuştur. O, hanımlarını ve çocuklarını sever, onların gönlünü hoş etmeye çalışırdı.

Hulefâ-i Râşidîn döneminde müslüman kadının durumu, Hz. Peygamber zamanında olduğundan farklı değildi. Yani, kadınlar hürriyetten devamlı olarak rahatça faydalanmıştır. Câmîye giderler, topluluğa karışırlar, halîfelerin hutbelerini ve yapılan diğer ilmî konuşmaları dinlerlerdi. Evlilik öncesi adaylar arası görüşme âdeti mevcut idi.

Hz. Ali'nin hilâfeti zamanında Muaviye ile yapılan Sıffin savaşında orduyu Muâviye aleyhine tahrik eden İkrîşe bnt. el-Utruş (İbn Sa'd, VIII,347) ve ondan önce Cemel Hâdîsesi'nde Hz. Ali'ye karşı orduya komutanlık ederek savaşa sebep olduğu görülen Hz. Âişe bu dönemin meşhur hanımlarındandır. İlimde meşhur hanımlardan Âişe bnt. Talha b. Ubeydullah ile güçlü şâire Seyyide Sükeyne anılmağa değer kadınlardandır. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in kızı olan S. Sükeyne, zamanının meşhur şâirlerini huzurunda toplar, şiirlerini değerlendirir ve onlara bahşişler verirdi (İbn Sa'd, VIII,347).

Düğün merasimleri iki gün devam ediyordu: a) Nikâh Günü: Akit yapılan bu günde yemek verilir, kadınlar kısmında şarkılar söylenirdi. b) Gerdek Günü: Bugünde yarış merasimleri yapılır, kadınlar oturur, genç kızlar süslenmiş olarak meydana çıkarlar, sonra kadınlar hamâsî türküler söylerlerdi (H.İ.Hasan, 1991: II,275).

Emevîler Dönemi'nde kadının durumu genel olarak H. Râşidîn Dönemi'ndeki gibidir. Bu dönem kadınları -özellikle taşralı olanları- erkeklerle yüzü açık olarak rahatça görüşebiliyor, birlikte oturabiliyor, sohbet edebiliyorlardı ve bu gâyet doğal karşılanan

bir şeydi. Bunun yanında kadın nişanlısı veya sözlüsüyle görüşüp konuşabiliyordu. Ayrıca, Hâricîler'in kadınları da inançta, cesaretle ve savaşlardaki kahramanlıkta erkeklerinden geri kalmazlardı.

Kadınların "harem"de ayrı tutulması âdeti ise, Emevî halîfesi II. Velid (125-126/743-744) zamanında ortaya çıkmıştır. Bu âdetin eski zamanlardan gelen bir İranlı âdeti olduğunu söyleyenler olduğu gibi (S.E.Ali, 1990: 189), bunu ilk uygulayanların Grekler olduğunu ileri sürenler de vardır (H.İ.Hasan, 1991: II,272).

Ele geçirdikleri geniş ülkelerden ganîmetler ve diğer gelirlerle son derecede zengin bir hayata kavuşunca erkekler, tıpkı Bizans ve Sâsânî burjuvazisi gibi lüks ve sefâhete alıştılar, kadınlarını harelere kapamaya koyuldular. Böylece onların sosyal hayattaki yerlerini almalarına engel oldular.

Bir Bizans âdeti olan harem ağaları yetiştirmek ve kullanmak da yine II. Velid zamanında başlamıştır. Zirâ, İran'ın etkisiyle erkekler kadınlardan ayrı yaşamaya, şarap içmeye bu devirde koyuldular. Bununla birlikte kadınlar, Abbâsîler'in onuncu halîfesi Mütevekkil'in devrine kadar geniş bir özgürlüğe sahip idiler (Beyhum, 1981: 115). Bu dönemin meşhur hanımlarından bazıları ise, Hz. Hüseyin'in kızı S. Sükeyne, Abdullah İbnu'z-Zübeyr'in annesi Esmâ bnt. Ebûbekr, halîfe Velid b. Abdülmelik'in hanımı Ümmü'l-Benîn Âişe bnt. Talha b. Ubeydullah'dır.

Emevîler zamanında Arab asil sınıfına dayanan hükümdarlık, fethedilen yerlerde İslâmiyet'i kabul eden Arab olmayan unsurlara (mevâlî) idarî, iktisâdî ve sosyal bakımlardan ikinci sınıf vatandaş muâmelesi yapıyordu. Ayrıca mevâlî, Şîîler'in görüşleri doğrultusunda Hz. Peygamber'in neslinden gelen meşrû bir halîfe fikrini benimsiyordu. Bu arada Sıffin Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Hâricîler devamlı isyân halinde idiler. Böylece Emevî iktidarına karşı muhâlefetler ve ittifaklar oluşmuştu. Bunlara bir de Emevîler'in Arab kabileleri arasında süregelen mücadelelerde taraf olması eklenince hilâfet tüm imparatorluğu temsil etme özelliğini yitirmiş ve bu da düşüşü hızlandırmıştır.

"Abbâsîler", Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdülmüttalib b. Hâşim'in soyundan gelen ve 750-1258 yılları arasında hüküm sürmüş olan bir hânedandır. İlk atalarına nisbetle kendilerine "Hâşimîler" de denilir. Tarihçilere göre, Abbâsîler'in iktidara gelmesi, Emevî idaresinden memnun olmayan hiziplerin lider kadrolarının öncülüğünü yaptığı yoğun bir çalışma ve teşkilatlanan büyük bir kitlenin faaliyeti neticesinde mümkün olmuştur (İbnü'l-Esîr, 1979: III,186; İbnü't-Tıktakâ, 143; C.Zeydan, 1328: I,32). Emevî halîfelerinin bir asra yakın süren idarelerinde benimsedikleri siyâsî görüşler ile yaptıkları uygulamalar, çok genişlemiş bulunan İslâm toplumu içinde çeşitli gayr-ı memnun unsurların ortaya çıkmasına ve sonunda Emevî hânedanının yıkılmasına yol açmıştır.

Ülke çapında yayılan bu memnuniyetsizlik ve muhâlefetten faydalanan Abbâsîler, kısa zamanda Emevîler'e karşı başlatılan harekete yön verir hale geldiler. Bu zamanda Şifîler'in çoğu Hz. Ali'nin torunu Ebû Hâşim'in çevresinde toplanmıştı. Ebû Hâşim ikâmetgâhını Humeyme'ye nakletti ve Abbâsîler ile temasa geçti. Abbâsîler'in çalışma ve yeraltı faaliyetlerinin merkezi Kûfe olup, bu faaliyetleri yürüten teşkilât 718 yılında kuruldu.

Bu hareketi, oniki nakîb ve bunlara bağlı yetmiş dâî büyük bir gizlilik içinde yürütüyordu. Horasan'da Hidaş adlı bir dâî ilk başarılı adımları attı. Abbâsî faaliyetini yürütenler, kendilerini Allah tarafından istenilen değişikliğin aracıları olarak tanııyorlardı. Bey'at kendileri için değil ileride Peygamber âilesinden üzerinde sonradan ittifak edilecek bir şahıs adına alınıyordu.

Horasan'da gelişen faaliyetlerin dizginini eline alan İmam Muhammed b. Ali b. Abdullah'ın oğlu İbrahim, 745 yılında Mevâlî'den olan Ebû Müslim'i mukaddes âilenin vekili sıfatı ile Horasan'a gönderdi. Bu gidiş, ihtilâl faaliyetinin bir dönüm noktası olmuştur.

Nihayet, 15 Haziran 745'de Süleyman b. Kesîr'in taraftarlarının bulunduğu Sifezenç'te İmam İbrahim'in gönderdiği siyah bayrak asıldı. Ebû Müslim, Merv'den başlayarak pek çok Emevî şehir ve merkezlerini işgâle başladı. Horasan'daki bu gelişmeler üzerine Halife II. Mervan, Irak Vâlisi Yezid b. Ömer vasıtasıyla olaya müdahale ettiyse de orduları Abbâsîler karşısında tutunamadı. Kûfe zaptedilince faaliyet artık açığa çıktı.

Sonunda Peygamber âilesinin veziri ünvanını taşıyan Ebû Seleme el-Hallâl, gizlendiği yerden çıkarak idareyi ele aldı. Abbâsî âilesi bunun üzerine Kûfe'ye gitti, fakat Ebû Seleme, Ali evlâdını tuttuğu için onları oyalamaya çalışıyordu. Bunu farkeden Horasanlılar, bir emrivâkî ile Ebû'l-Abbâs'a bey'at edince, 28 Kasım 749 Cuma günü, Kûfe Câmîi'nde Ebû'l-Abbâs'a biat edildi.

26 Nisan 750'de Emevîler'in başşehri Dimeşk zaptedildi. Ağustos 750'de de halife II. Mervan bir çarpışmada öldürüldü. İhtilâlin başarıya ulaşmasından ve Abbâsîler'in iktidara gelmesinden sonra Emevîler'e mensup olanlar her tarafta katledildi. Muaviye ve Ömer b. Abdülaziz'in mezarları hariç, diğer halifelerin mezarları açılarak kemiklerinden bile öç alındı. Abdullah b. Ali, Suriye'de Emevî âilesini bir ziyâfete davet ettiğinde bir ara okunan bir şiirden aniden hiddetlenerek Emevîler'den seksen kişiyi öldürttü (el-İsfehânî, 1927: IV,344).

Abbâsî ihtilâlinin elebaşları Araplardır. Oniki nakîbden sekizi Arab, dördü mevâfidir. Bu başarının temelinde ırkî unsur değil, çeşitli menfaat gruplarının ittifâkı vardır. Emevîler'in temsil ettiği "mülk-devlet" yerine Abbasîler, dine dayalı devlet şeklinde gerçek halîfelik fikir ve idealini temsil eden kimseler olarak karşılandılar. "Abbâsî halîfeleri, yerlerini aldıkları Emevî halîfeleri gibi dünyevî zihniyet ve temayülde oldukları halde, etrafa karşı dindar ve zâhid görünmeyi ihmal etmiyorlardı" (Yıldız, "Abbasiler", DİA, 1988: I,34).

Hilâfet merkezi olarak Suriye yerine Irak'ı seçtiler. Böylelikle devlette Bizans yerine İran'ın tesîri yoğunluk kazanmıştır. Zaten "Abbâsîler'in zaferi, İranlılar'ın yardımı ile olmuştur. Ancak bu yardım daha sonra devletin siyasetinde ve Abbâsî toplumunda tehlikeli neticelere sebebiyet vermiştir" (el-Hâc Hasen, 1994: 9).

Abbâsîler'in birbirinden son derece farklı iki dönemi vardır. Birinci dönem ki, ona parlak dönem denir (C.Zeydan, 1328: 32), H. 132, M. 750 senesinde Seffâh ile başlar, dokuzuncu halîfe Vâsık'ın H. 232, M. 847 tarihinde ölmesiyle sona erer. Teze konu olan ilk dönem halîfeleri ise şunlardır: Seffâh (132-136/750-754), Mansûr (136-158/754-

755), Mehdî (158-169/775-785), Hâdî (169-170/785-786), Harun Reşîd (170-193/786-809), Emîn (193-198/809-813), Me'mun (198-218/813-833), Mu'tasım (218-227/833-842), Vâsık (227-232/842-847).

Abbâsî devleti, büyük devletlerden olup saltanat ile dinin meczolunduğu bir siyaset takip etmiştir. Nitekim, halkın sâlihleri ve dindarları bu idareye dindarlık sebebi ile itâat ederken, geri kalanlar da korku veya herhangi bir arzu sâikiyle boyun eğmişlerdir. Mülk ve hilâfet beşyüz yılı geçkin bu devlette kalmıştır (İbnü't-Tıktakâ, 125).

Birinci dönemde devletin hudutları çok genişlemiştir. Her yerden merkez Bağdat'a ganimet, vb. devlet gelirleri akıyordu. Böylece Abbâsîler çok zenginlediler ve güçlendiler. Güçlü dönemin güçlü halifeleri ise, Mansûr, Mehdî, Harun Reşîd, Me'mun, Mu'tasım ve Mütevekkil'dir. Ancak bu güçlülüğe rağmen onların devleti, ciddî zaafılardan hâlî de değildi. Meselâ, Bizans ile sürekli savaş durumu, Haricîler'in sürekli isyanları ve Abbâsîler'ce oldu bitti ile hükümranlıktan safdışı bırakılmış olan Hz. Ali evlâdı (et-Tâlibiyyûn) bu zaaf ve sorunların en önemlilerindendir (İbnü't-Tıktakâ, 30).

Birinci dönem için "devletin temellendirildiği güç ve iftihar asrı" (İbnü't-Tıktakâ, 10) nitelmesi yapılmasına rağmen, çeşitli ırkların imparatorluğa katılmasıyla bu halklar arasında siyâsî, sosyal dînî, fikrî ve edebî sürtüşmelerin baş göstermesi de yine bu dönemde olmuştur. Özellikle câriyeler-köleler çoğalmış, ahlâksızlık, arsızlık, zındıklık artmış ve buna bir tepki olarak zâhidlik-zühd hayatı yayılmıştır. Bu sebeple, bu asır "zıtlıklar asrı" olarak isimlendirilebilir (İbnü't-Tıktakâ, 10).

Devletin ikinci dönemi ise (232-447/847-1055), daha çok Türk nüfûzunun arttığı dönemdir. Önde gelen halifeleri Mütevekkil, Mu'temid ve Muktedir'dir. Bu asır da, halifelerin eğlence hayatına, lüks ve israfı dalması; câriyelerin, kölelerin ve kadınların devlet yönetiminde etkilerinin artması, dolayısıyla idârî makamları elde edebilmek için rüşvet ve kayırma olaylarının önlemez hâle gelmesiyle temâyüz eder (İbnü't-Tıktakâ, 10).

Abbâsiler'in, bu iki büyük döneminden sonra "Birinci Türk Nüfûzu Dönemi" ile "Emîru'l-Ümerâlar Dönemi", "Büveyhî Nüfûzu Dönemi" ve son olarak da "Bağımsız Devletler Dönemi" vardır (H.İ.Hasan, 1991: III,3). Bazı yazarkar ise, Abbâsiler'i dört devreye ayırmaktadır: Birinci Devir H. 132-232, İkinci Devir H. 232-334, Üçüncü Devir H. 334-447 ve Dördüncü Devir de H. 447-650 tarihleriyle bölünmüştür (el-Hâc Hasen, 1994: 10).

Abbâsiler'de sosyal sisteme gelince, bu sistem her şeyiyle önceki Hulefâ-i Râşidîn ve Emevî dönemlerinden farklılık arzeder. Sadr-ı İslâm'da H. Râşidîn, hayatın dinî, ictimâî, iktisâdî ve eğitim sahalarında insana önem vererek onu, çirkin câhilî sapmalardan kurtararak kardeşlik, özgürlük, eşitlik ve adâletin hâkim olduğu değerli insânî hayata kavuşturma gayretinde oldular. Emevî asrında Araplar ırkçılık güderek kendileriyle mevâlî arasını açtılar, kendi aralarında da Kahtânîler ve Adnânîler olarak ikiye bölündüler, câhilî hayatın sertliğini ve edebî saflığını muhâfaza eden bedevî hayat biçimini sürdürdüler.

Abbâsiler döneminde ise toplum, Arap tarzından İran tarzına kayan kültürel bir dönüşümle temâyüz eden Abbâsî bir hayatın gölgesinde gelişmiştir. Bu dönüşüm aynı zamanda ilkel geleneksel hayattan medenî hayata olmuştur. Şehir hayatına alışan insanlar içinde bozulmalar ile âdet, ahlâk ve geleneklerine sınıksız bağlı taşra ehlinin reddettiği istenmeyen değişimler başlamıştır. İnsanlar iki tabakaya ayrılırdı: Elit tabaka (el-hâssa) ve halk tabakası (el-âmmeh). Herbir tabakanın kısımları ve tâbîleri vardı (el-Hâc Hasen, 1994: 13).

Abbâsiler'de halk tabakası arasından yetişip siyasî hayatta veya toplumun yükselmesinde rol oynayan kadınlara rastlanmamıştır. Bu alanlarda ancak halîfelerin, vezirlerin ve diğer hâkim/elit tabakanın kadınları rol oynadığı görülmektedir. Bu dönemde kadınlardan bahsederken ilk akla gelen şey "câriyeler" in çokluğu olmaktadır. Devletin çok zengin gelir kaynaklarına sahip bulunması doğal olarak maddî medeniyeti ön plana çıkarmıştır. Bu güç ve zenginliği elinde tutan yönetimin bir istibdat rejimi olması, lüks ve eğlence hayatının yaygınlaşmasını kolaylaştıran etken olmuştur.

Bu hayatın baş unsuru câriyeler/kadınlar olmuştur. İşte bu sebepten, Abbâsî erkekleri câriyelerle yaşamaya alışınca, kendi kadınlarına karşı ilgileri azalmıştır. Bu durumda erkeğinin ilgisini kendisine çekebilme gayretine düşen hanımlara da ancak, kocasına güzel bir câriye hediye etmek kalmıştır. İslâm'ın ilk yıllarında ve hatta câhiliye döneminde insanlar, bir adamın bir câriyeye âşık olduğunu öğrendiklerinde, onların evlenmelerini engelledikleri gibi, o adamı ayıplarlardı da. Fakat aynı Araplar, Emevî ve Abbâsî devirlerinde aynı durumdaki bir adama, âşık olduğu câriyeyi elde edebilmesi için yardım eder olmuşlardır.

Bu durum, hür kadınların durumlarının, değer ve şereflerinin düşmesine sebebiyet vermiştir. Artık kadın, erkeğin gözünde değeri düşmüş ve erkek onun hakkında kötü niyet besler olmuştur. Dolayısıyla, kadının haklarını kısıtlamaya, sosyal ve meslekî hayatta kapıları yüzüne kapamaya başlamıştır. Sonuçta kadın, özgürlüğü ve konuşma hakkı olmayan, evinde bir köle gibi olmuştur (el-Hâc Hasen, 1994: 25).

Toplumda erkeklerin, maddî zenginliğin etkisiyle lüks ve eğlence hayatına dalmaları ve câriyelere düşkünlükleri sonucu kadınlarını geri plana atarak değersizleştirmeleri, onların devletlerini yönetmede bile İranlı vb. diğer milletlerden insanlara uymaları sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte, iftihâra lâıyk esaslı işler görülmez olmuş ve vefâdan, millî gururdan, asâlet ve asabiyetten çok az şey kalmıştır. Ayrıca bu gerçek, zamanın şâirlerinde kolayca görülebilir. Nitekim, onlar şiirlerinde hanımlarının ve kızlarının ölüsünü görmeğe çok meraklıdırlar (C.Zeydan, 1328: 593).

Kadının bu duruma düşmesi daha çok ve aslında hicri dördüncü ve beşinci asırlarda olmuştur (V.M.Alî, 49). Gerçekte, “ilk dönemde, yani onuncu halife Mütevekkil'in zamanına kadar kadın, sosyal haklardan geniş ölçüde istifâde ediyordu. Çünkü henüz eski Arap haysiyeti ve anlayışı devam ediyordu ve de Bizans-İran kaynaklı lüks yaşam tarzı, çöl hayatının özgürlük ve sadelik duygularını yok edememişti. Sonra, babalar güzel kızlarının isimleriyle lâkaplanmaktan iftihar duydukları gibi, kızkardeşleri ya da sevgililerini överlerdi. Ayrıca, kültürlü genç kızlar erkeklerle konuşabiliyorlar ve misafir/konukları karşıhyabiliyorlardı” (S.E.Ali, 1990: 190).

Genel olarak Abbâsîler döneminde sosyal hayatın en belirgin özelliği, halîfeler ile devlet elit kesiminin saray ve köşklerinde kölelerin, câriyelerin ve Türk asıllı genç oğlanlarla beraber olan erkek şâirlerin çok olmasıdır (Kehhâle, 1984: II,53). Tekrar ilk devirdeki duruma bakıldığında, bu zamanda Mehdî'nin zevcesi ve Harun Reşîd'in annesi Hayzürân, yine Mehdî'nin kız kardeşi 'Uleyye, Harun Reşîd'in zevcesi ve Emîn'in annesi Zübeyde, Me'mûn'un zevcesi Bûrân gibi yüksek tabakalara mensup, devlet işlerinde tesîr sahibi ve cemiyette önemli bir yer kazanmış kadınların mevcutiyeti yanında, harbe giden, askeri birliklere kumanda eden, şiirde ve edebî sanatlarda erkeklerle yarış eden; 'Ubeyde et-Tanbûriyye gibi güzellik, şarkı sanatı ve mûsikî alanında yıldız olan Arap kadınlarının varlığı bilinmektedir (el-Bustânî, 1988: 99).

Bu asırda yaşamış ve başta halîfeler olmak üzere erkek-kadın toplumun her kesimi üzerinde ma'nevi etkisini göstermiş Rabi'a el-'Adeviyye ve Asiye bnt. Müzâhim b. Hâkân gibi zâhide/sûfiye hamımların varlığı (Dernîka, 1990: il. hr.) da bilinmektedir. Kadın anlayışını nisbeten yansıtan bir Arap atasözüyle bu husus daha iyi anlaşılacaktır: "Hür kadınlar evde pişirilen ekmeğe, câriyeler ise pazar işi ekmeğe benzer" (H.İ.Hasan, 1991: III,273).

I. SİYASÎ-İDARÎ HAYATTA KADININ YERİ VE ETKİSİ

I.1. Siyasî-İdarî Teşkilâtlarda Kadın

Abbâsîler'in siyasî-idârî tasarruflarının dine uygunluğu meselesinde³ farklı görüşler mevcuttur. Abbâsî halifeleri, Şer'î hukukun tam olarak tanınmasını, geçerli olmasını sağlamış ve onun uygulanması için geçerli esasları ikmal etmişlerdir (Fazlurrahman, 1992: 112) diyenler olduğu gibi, İslâmî devlet, yönetim ve tasarruflarında Kitab ve Sünnet'e bağlıdır. Devlet ve siyasetin İslâm esaslarına tâbî ve bağlı olarak yürümesi ilk beş halife (Hz.Hasan ile) zamanında tam olarak gerçekleşmiş, bundan sonra -Ömer b. Abdülaziz devri gibi çok az müstesnalari dışında- genellikle saltanat, İslâmî talimat ve prensiplere karşı kendi hükmünü icrâ etmiştir (Karaman, 1988: II,681) görüşünde olanlar da vardır.

Dolayısıyla bu saltanat rejimlerinde halkın yönetime katılımının hemen hiç mümkün olmadığı söylenebilir. Çünkü "İslâm hükümetlerinin İslâm'ın prensiplerine ve değerlerine bağlılığı ne kadar artarsa veya zayıflarsa, demokratik değere o kadar yaklaşır veya uzaklaşırlar" (Osman, 1958: 77; İbn Haldûn, 142). Abbâsîler'in "devlet merkezi Bağdat'ta zaman zaman görülen devlet terörüne rağmen, taşrada Şer'îat kanunları geçerli olmuş ve de uygulanmıştır. İslâm Hukuku'nun sivil kanun oluşu bu tatbikâtı kolaylaştırmış, iktidarları için tehlike arzetmediği müddetçe de devlet, Şer'îat'ın uygulanmasına karışmamıştır" (Sırma, 8).

Abbâsîler'in birinci dönemi boyunca devlette uygulanmış olan siyâsî sistemin temelindeki şu hususlar önemli sayılmaktadır (el-Câhız, 1975: I,366; el-Câhız, 1988: 20; el-'İkd, 1953: I,53; III,158; İbnü't-Tıktakâ, 30; İbn Haldûn, 1979: 1.bl.). Bir defa hükûmet verâsete dayalı müstebid bir hükümdarlık şeklinde devam etmiştir. Devlet, kuruluşunu İranklar'ın desteğine borçlu olduğu için İran tesiri her alanda kendisini

³ İslâm Hukuku'nda, kadının ev içinde ve dışında genel olarak çalışmasının, âilenin ihtiyaçlarını sağlamada kocasına yardımcı olmasının câiz olduğunda ittifak edilmiş, sadece bunun, evli bir kadına gerekli yada onun vazifesi olup olmadığı hususu tartışılmıştır. Bu, bütün fıkıh kitaplarında böyledir (İbnü'l-Kayyim, 1987: V,186). Ancak, kadının öncelikli işi ev idaresi, çocukların bakımı ve eğitimidir.

oldukça fazla göstermiştir. Ayrıca Abbâsîler, saltanat üzerindeki haklarını, Hz. Peygamber'in vârisleri oldukları tezine dayandırmakla birlikte, hilâfeti de ilâhî bir görevlendirme nazariyesine bağlamışlar ve bu nazariyeyi halk arasında yaymaları için âlimlere yakınlık göstermişlerdir. Ayrıca müslümanların imamı oldukları intibânı vermek için halifeler "el-imâm" ünvanını kullanmışlardır.

Abbâsîler, devletin yönetiminde İranlılar'ın idârî teşkilatlarını benimsemişlerdir. Bunlardan birisi olan vezirlik (vezâret), devletin kuruluş safhasında ortaya çıkmış ve tekâmül ederek ilk dönem sonunda nihâî şeklini almıştır. Vezir, halîfenin sağ kolu olup, yerine göre halîfenin bütün görevlerini üstlenen, ayrıca devlet işlerinde ona görüş beyan eden kimsedir. Mâverdi, vezirliği "Tefvîz Vezâreti" (tam yetkili) ve "Tenfiz Vezâreti" (yürütme ile sınırlı yetkili) olarak ikiye ayırmakta ve teori ve uygulamada aralarında görülen farkları izah etmektedir (el-Mâverdî, 1985: 25).

Diğer bir idârî teşkilât Kitâbet'tir. Kâtipler vezirlerin çoğalan işlerini görmek hususunda onlara yardım edecek görevliler olarak ortaya çıkmıştır. Bir başka siyâsî müessese de Hâciblik (Hicâbet)'tir. Abbasî halîfeleri Emevî halîfelerine uyarak saraylarında hâcibler (Mâbeynciler) vazifelendirilmişlerdir. Bunların görevleri, vatandaşların halîfe huzuruna kabulünde protokol esaslarını uygulamak ve halîfeyi suikastlara karşı korumak ve protokol işlerini düzenlenektir (H.D.Yıldız, 1988: I,39).

Âsâyîş, başşehir ve diğer eyâletlerde polis (şurta) Teşkilâtı tarafından sağlanırdı (H.D.Yıldız, 1988: I,39). Şurta Teşkilâtı başkanı olan Sâhibu'ş-Şurta bugününün inzibat birlikleri komutanı veya emniyet müdürüne benzer ve görevi suç ve suçluları takip ile gerekli cezaları tatbik etmek (İbn Haldûn, 218) ve sadece avam tabakasını ve şüphelileri yargılamak, sosyal huzuru bozan insanları cezalandırmaktan ibârettir (H.İ.Hasan, 1991: III,91).

Bir başka büyük hükûmet dairesi de Berîd (posta) Teşkilâtıdır. Görevi ise, devlet memurlarını murâkabe etmek ve düşmanın durumunu araştırmaktır. Daha sonra halîfenin

Erkeğin öncelikli işi ise, fizik güce dayanan işlerdir. İhtiyaç ve zaruret hallerinde rollerin değişmesine bir

özel câsus haline gelmiştir (H.İ.Hasan, 1991: III,88). “Sâhibu’l-Berîd (Posta Teşkilât Başkanı), resmî istihbâratın başıdır. Her tarafta bulunan ajanları vasıtasıyla her gelişmeyi haber alır. Bu kurumu Araplar Bizanslılar’dan almışlardır” (Mez, 1941/1947: II,133).

Abbâsîler’in eyâlet sisteminde herbir vilâyetin başında vâliler bulunurdu. Ancak bunların yetkileri sınırlı idi (S.E.Ali, 1990: 355). Bu nedenle idârî teşkilât merkeziyetçi bir karakter taşıyordu (H.İ.Hasan, 1991: III,83). Bununla birlikte, “medenî milletlerdeki uygulamalara benzeyen belirli kanun ve kaideler üzerine oturmuş idi. Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi, devlet makamlarının hepsi Müslümanlar, Yahûdiler ve Hıristiyanlar için eşit olarak açık idi” (S.E.Ali, 1990: 355).

Namaz kıldırmak ve orduya komutanlık etmek vâlilerin aslî görevleri arasında idi. Abbâsî halifeleri, vilâyetlerin vâililiklerine kendi hânedânına mensup kimseleri ve büyük komutanları tayin etme geleneğini sürdürmüşlerdir. Merkezî idarenin en önemli unsuru dîvanlardır. Bugünün bakanlıklarına benzeyen devlet dîvanlarının en önemlileri şunlardır: Dîvânü’l-Harâc, Dîvânü’l-Cünd, Dîvâni’z-Zimam, Dîvânü’l-Diyet, Dîvânü’l-Mevâli ve’l-Gılmân, Dîvânü’l-Berîd, Dîvânü’r-Resâil, Dîvânü’l-Havâic, Dîvânü’l-Ahşam, Dîvânü’l-Ükra, Dîvân-ı Beyti’l-Mâl (H.İ.Hasan, 1991: III,87).

Kadınların tesir ve nüfuzlarının diğer alanlara nisbetle daha çok görüldüğü bu siyâsî-idarî teşkilâtlarda kadının yeri ve etkisine gelince, bu dönemde kadından halife, vezir, vâli, kâtip veya hâcib olarak görev almasına rastlanmaz. Ancak bu makamlardaki erkeklere, hür kadınlar ve câriyelerin etkileri söz konusudur. Burada meşhur olanlardan başlanarak, daha sonra câriyelerden bazıları ele alınacaktır.

1.1.1.Hayzürân

Abbâsî halifelerinden Mehdî, Hayzürân bnt. Atâ Mevlâ Ebîhi’yi (V.M.Ali, 11) yüz bin dirheme satın aldıktan (A.İ.Hasan, 1981: 70) sonra azâd ederek kendisiyle evlenir. Ancak daha câriye iken Mehdî’nin oğlu Hâdi’yi doğurur, evlilikten sonra da Hârûn Reşîd’i dünyaya getirir (et-Taberî, 1967: VIII,121). Hayzürân’ın bu iki oğlu, babaları Mehdî’nin vefatından sonra sırayla halife olurlar. 158/774 yılında Mehdî halife olunca,

magel yoktur. Kadının kamu görevi konusu ise, daha tartışmalı bir konudur.

hanımı Hayzurân'ın, devletin siyâsî ve idârî kadrolarında etkisinin görüldüğü, iş yaptırmak için de kendisini çok sayıda insanın ziyaret ettiği bilinmektedir (İbnü't-Tıktakâ, 191).

Hayzurân'ın güçlü şahsiyeti, ilk önce Mehdî'nin kendisinden başkasıyla da evlenme isteğine karşı duruşunda ortaya çıkar. Olay şöyledir: Daha nişanlı iken Mehdî'ye: "Benim üzerime evlenmen sana helâl olmaz" deyince, Mehdî itiraz eder. Bu defa O: "Aramızda istediğin kişiyi hakem yap" der. Mehdî'nin teklifi ve Hayzurân'ın da kabul etmesiyle Süfyân es-Sevrî çağrılır ve Mehdî ona: "Harun Reşîd'in annesi (Hayzurân) sanıyor ki, kendisi üzerine evlenmem helâl olmaz. Halbuki Allah ne buyurmuş: 'Kadınların hoşlandıklarınızdan ikişer, üçer ve dörder evlenebilirsiniz' (en-Nisâ, 4/3) deyince es-Sevrî şöyle cevap verir: "Âyeti tamamla, Allah orada şunu murâd etmiştir: 'Eğer âdil olamama korkunuz olursa size bir tane yeter,' (en-Nisâ, 4/3) sen de âdil olamazsın." Bu cevap üzerine Mehdî ona on bin dirhem bahşış verilmesini emreder, ancak es-Sevrî bunu kabul etmez (V.M.Alî, 12).

Hayzurân'ın nüfuzunu gösteren ikinci örnek de onun, Cürâş'ta köle olarak yaşayan erkek kardeşi Ğıtrif b. Atâ'yı, yanına alması ve daha sonra onun Yemen'e vâli olarak atanmasını sağlaması olayıdır (et-Taberî, 1967: VII,222). Halife Mehdî üzerinde tam bir hâkimiyet sağlamış olan (A.İ.Hasen, 1981: 70) Hayzurân, aynı zamanda herkese karşı güçlü ve etkili idi; çocukları ondan korkardı.

Muhâlifleri de ölüm korkusuyla ona açıkça cephe almaktan çekinirlerdi (C.Zeydan, II,459). Halife Mehdî'nin H.169 yılında Masbezân'da ölümüyle ortaya çıkan karışıklık esnasında Hayzurân, oğlu Hâdî üzerinde gösterdiği olumlu etkinin sonucu olarak Vezir Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'yi affettirmiştir (et-Taberî, 1967: VIII,188).

Hayzurân, etkisini yeni halife olan oğlu Hâdî üzerinde de sürdürür. Ancak, daha veliahd iken annesinin devlet işlerine karışmasına razı olmayan Hâdî, halife olduğunda bütün işlerde yetki ve otoriteyi kendi elinde toplamak için annesinin bu etkisini kırmaya teşebbüs etti (et-Taberî, 1967: VIII,188). Bunun için onunla mücadele etti. Neticede

birbirlerine karşı kin beslediler (et-Taberî, 1967: VIII,205). Bununla birlikte Hâdî, onu devlet işlerinden el çekip ibadete yönelmesi hususunda ikna etmeye çalıştı.

Hâdî'ye göre yönetim işi, kadınların harcı değildi ve onlar bu işe karışmamalıydılar (et-Taberî, 1967: VIII,205). Fakat halife, kendisini dinlemeyen annesine en sonunda kesin tavrını şöyle dile getirir: “Eğer komutanlarımdan veya özel adamlarımdan ya da hizmetçilerimden herhangi birinin senin kapına geldiğini duyarsam, vallahi onun boynunu vurur, varlığına el koyarım. Artık dileyen yapsın bakalım. Nedir bu her gün sabah akşam, grup grup kapına gelip giden insanlar?. Bak, seni tekrar tekrar uyarıyorum, ne müslüman ne zimmî, kapını kimseye açmayacaksın!” (et-Taberî, 1967: VIII,206; el-Mes'ûdî, 1964: III,338). Benzer bir tehdidi, adamlarına da yapan Hâdî, bundan böyle annesinin devletteki etkisini kırmış oluyordu (et-Taberî, 1967: VIII,207). Ancak, aralarındaki sürtüşme o derece ilerler ki, Hâdî annesini zehirlemeye bile teşebbüs etmiş (S.E.Alî, 1990: 191), ancak başaramamıştır.

Kardeşi Harun Reşîd'i veliahdlıktan azledemeyen halîfe Hâdî, onu ve destekçisi vezir Yahya'yı öldürtmek ister. Saraydaki câsus câriyeleri vasıtasıyla planı öğrenen Hayzûrân bunu engeller (et-Taberî, 1967: VIII,209,287). Taberî'nin rivâyetine göre Hâdî, eceliyle (et-Taberî, 1967: VIII,230), tercih olunan görüşe göre ise, annesinin sebep olduğu bir suikast sonucu H. 173'te vefat etmiştir (V.M.Alî, 22). Bunun üzerine halîfe olan Harun Reşîd ile birlikte Hayzûrân'ın eski saltanatı yeniden başlar ve artarak devam eder (V.M.Alî, 23).

172/789 yılında vefat eden Hayzûrân'ın sahip olduğu malların geliri yılda yüz altmış milyon dirheme ulaşmıştı, yani Abbâsî Devleti'nin o zamanki yıllık vergi gelirlerinin yarısına (C.Zeydan, 1328: II,65). H.172'de hacc'a çıktığında önce Medine'de ve sonra Mekke'de, Kureyş'li ve Ensâr'dan ileri gelen kimselere bol bol bahşişler ile her çeşit mal, kadınlara altın ve gümüşten koku dolu kaplar ile bol bol elbise dağıtmıştı. Ayrıca her kabile için de mal-mülk tahsis etmiştir (V.M.Alî, 22).

Hayzûrân öyle zengindi ki, ayağına giydiği mestler bile kıymetli mücevherlerle süslenmişti. Bu çağın Amerikalı zenginlerinden olan Rockefeller'in serveti, Hayzûrân'ın servetinin ancak üçtebiri kadardır (C.Zeydan, 1328: I,379). Böylece Hayzûrân, saltanatı ve serveti ile kaynaklarda ve araştırmalarda Abbâsi döneminin önemli kadınları arasında ilk sırada olan bir kadındır.

1.1.2. Zübeyde

Zübeyde bnt. Ca'fer b. Ebî Ca'fer el-Mansûr, Selsebîl adında câriye olan bir annenin kızıdır (İbn Kuteybe, 1969: 379). Halîfe Mehdî, onu oğlu Harun Reşîd'le 165/781'de yaptığı muhteşem bir düğünle evlendirmiştir. Yapılan düğünde memleketin her köşesinden toplanan insanlara, düğün masraflarına ve geline harcanan paralar elli ile seksen milyon dirhem arasında olduğu bildirilmektedir (İbn Hallikân, 1978: II,315).

Aklı, güzelliği ve fesâhati ile meşhur olan Zübeyde'nin, Harun Reşîd yanında büyük bir yeri ve değeri olup, şöhreti de ondan aşağı değildi (el-Mes'ûdî, 1964: III,386). Abbâsi kadınlarının en güçlülerinden sayılan Zübeyde, devlet işlerine karışır, bütün işlerde etkisini gösterir, ancak bunları perde arkasından yapardı.

Onun değeri/önemini artıran bir unsur da Kureyşli olması yani Ümm-ü Veled olan Hayzûrân'ın aksine doğrudan halifelerin neslinden gelmesidir. Hâşimîler içinde bir halîfe doğuran tek kadın Zübeyde'dir (İbn Hallikân, 1978: II,315).

Hayzûrân'da olduğu gibi Zübeyde'nin de çok mal-mülk sahibi olduğu görülmektedir. Hattâ Reşîd'in hazineleri de onun elinde idi (en-Nüveyrî, 1984: XXII,164). Adeta o, saltanatta Harun Reşîd'in güçlü bir ortağıydı. Onun bu gücü, daha sonra kısa süreli halîfe olacak olan oğlu Emîn'in düşmanlarını (üvey oğlu Me'mun taraftarlarını) korkutuyordu (İbnü'l-Esîr, 1979: IV,127).

Zübeyde ile kocası Harun Reşîd arasındaki kırgınlıklar herkesi ilgilendirebiliyordu. Mesalâ, Davûd b. Rüzeyn adlı bir şâir onlara yazdığı bir şiirinde Harun Reşîd'e, hanımı Zübeyde'den

özür dilemesini söyleyebiliyor ve hatta aynı şiirinde onu, hanımının kölesi olarak vasıflandırabiliyor ve de bu gâyet normal karşılanıyordu (İbn Hallikân, 1978: II,315). Siyâsîler üzerinde bugünün medyasının rolünü üstlenmiş olan o zamanın şâirleri istediklerini yaptırabiliyorlardı ki, Harun Reşîd, bu şiir üzerine karısından özür diler ve araları düzelir. Tabî ki bu işten en karlı çıkan şâir Davûd olur ve Zübeyde'den -bugünün basını teşvik ödülleri benzer şekilde- ikiyüzbin dirhem bahşîş alır (İbn Hallikân, 1978: II,315).

Zübeyde, oğlu Emîn'e karşı oldukları için vezir Yahya el-Bermekî ile oğlu Ca'fer'i hiç sevmezdi. Özellikle o, Ca'fer'e karşı, Me'mun'un halife olması için bey'at almaya çalıştığından dolayı, içi kin-nefret dolu idi. Zübeyde'nin her fırsatta bu kinini Harun Reşîd'in kalbine de yerleştirmeye çalışması, daha sonra Bermekî vezir âilesinin cezalandırılması olayında etkili olmuştu (V.M.Alî, 27).

Bundan sonra Zübeyde, Me'mun'dan önce oğlu Emîn'in veliahd olmasında Harun Reşîd'e karşı etkisini göstermiş ve işi başarmıştır (İbn Kuteybe, 1969: I,184). Tabiidir ki, Zübeyde oğlunu, oğlu Emîn de annesini çok severdi. Sonuçta oğlunun halife olmasını sağlar. Fakat kendisinden önce Emin'in halife olmasını hazmedemeyen Me'mun, kardeşini adamlarına 198/813 tarihinde öldürterek hilafet makamına geçer (el-Mesûdî, 1964: III,402). Görüldüğü gibi Zübeyde, yönetim ve siyasetteki etkisini uzun yıllar göstermiş ve böylece Abbâsî döneminin önemli kadınlarından birisi olarak tarihe geçmiştir.

1.1.3. Abbâse

Halife Mehdî'nin kızı ve Harun Reşîd ile Hâdî'nin kızkardeşi olan Abbâse, Abbasî kadınlarının en önemlilerinden birisidir. Harun Reşîd ona değer verir, devlet işlerini görüştüğü meclisinde onunla da istişâre ederdi. Oldukça zeki, kültürlü, tatlı sözlü ve ince anlayışlı idi. Bu yüzden Harun Reşîd'in danışmanlığı hususunda vezir Ca'fer el-Bermekî'ye eş değer bir konuma sahipti (et-Taberî, 1967: VII,294; es-Suyûtî, 61).

Abbâse üç kocaya varmış ve bunların üçü de kendisinden evvel ölmüşlerdir. Bu durum, Ebû Nuvâs'a bazı hicviyeler söyletmiştir; şâir söylediği bir şiirinde halîfeye, bir hâini öldürmek isterse Abbâse ile evlendirmesini tavsiye etmiştir (Horovitz, 1940: I,17).

Abbâse'nin bilinen şekliyle âkıbeti, Harun Reşîd'in bu iki dâhî danışmanını bir araya getirip daha rahat görüşme yapmak istemesiyle başlar. Ancak, bunun Şer'an mahzurlu olduğunu bilen Harun Reşîd şöyle bir çözüm bulur. Abbâse ile Ca'fer'i, evlilik hayatı yaşamama şartıyla ve sadece Harun Reşîd'in yanında birbirlerini görerek rahatça konuşabilmeleri amacıyla evlendirir.

Nikâha şahit olan hizmetçilerin önünde bu evliliği ve şer'an bâtil şartları Ca'fer'e kabul ettiren Harun Reşîd, yaptığı bu işle aynı zamanda çok sevdiği iki genç insanın hayatlarına mâl olacak bir gelişmeyi başlattığının belki de farkında değildi. Çünkü, keyfine ve içkiye düşkün yakışıklı bir genç olan vezir Ca'fer, güzelliğiyle de ünlü Abbâse'nin aşkına dayanamaz ve bir gece onunla ilişki kurarak onu hâmile bırakır. Fakat bu iş gizli kalır. Lâkin, Harun Reşîd saraydaki câsusları vasıtasıyla durumu öğrenir. Bu da sonuçta Ca'fer'in öldürülmesine ve âilesi Bermekîler'in de mahvedilmesine sebebiyet verir (et-Taberî, 1967: VII,294; İbn Hallikân, 1978: II,344).

Bu konuda tarih kitaplarında değişik rivâyetler mevcuttur. Ancak, araştırmalarda tercih olunan şekiyle (S.E.Ali, 1990: 224) olayın sadece ana hatlarına değinilecektir. Bermekî âilesinin Ca'fer ile birlikte felâkete uğratılması hâdisesi, tartışması uzun süren bir olaydır (İbn Haldûn, 1979: I,14). Ayrıca, yalnız Abbâse olayıyla da ilgili değildir.

Bermekîler'in bu musibetlerine en büyük ve yegâne sebep olarak, aslında onların devlet içinde, siyasette, idarede ve halk nezdinde Harun Reşîd'ten bile daha üstün bir nüfûz gücüne, itibâra ve servete sahip olmaları gösterilir. Bu gerçeği öğrenen Harun Reşîd, muhtemeldir ki Abbâse olayını da bahane ederek Bermekîler'in üstünlüğüne son verip Abbâsî Oğulları'nın eski itibâr ve nüfûzunu yeniden tesis etmiştir (el-Ebûsîrî, 1989: 247; S.E.Ali, 1990: 244).

1.1.4. Bûrân

Halîfe Me'mun'un hanımı ve vezir el-Hasen b. Sehl es-Serahsî'nin kızıdır. Esas ismi Hâtîce olup Bûrân lâkabıyla anılır (et-Taberî, 1967: VII,606; es-Suyûtî, 27). H.210 yılında yapılan muhteşem bir düğünle evlenen Bûrân (el-Hâîrî, 1987: I,373), daha düğünü devam ederken kendisine isteklerini soran kocası Me'mun'dan bazı dinî ve siyâsî isteklerde bulunmuştur. Bu isteklerin ilki, bir müddet önce siyâsî isyan çıkarmış olan İbrahim b. Mehdî'nin affedilmesi, ikincisi de öldürülen vezir Ca'fer'in annesi için hacc iznidir ve her iki istek de halife tarafından kabul edilerek yerine getirilmiştir (et-Taberî, 1967: VII,607).

Bûrân'ın babası İbn Sehl'in, kızının düğününde harcadığı malların değerini bazı tarihçiler elli milyon dirhem olarak yazmaktadırlar (el-Hâîrî, 1987: I,373). Me'mun'un harcadıkları ile İbn Sehl'e verdiği nakit para ve bazı şehirlerin devlet gelirleri (İbn Hallikân, 1978: I,16) ise, bir halifenin kadını için daha en başta neler yaptığının ve kendisi üzerinde o kadının etkisinin bir göstergesi sayılabilir.

1.1.5. Ümmü Ca'fer b. Yahya el-Bermekî/Attâbe

Harun Reşîd devrinde, "yöneticiler ve yönetilenler nezdinde değeri büyük ve dolayısıyla siyâsî nüfuz sahibi bir hanımdır" (Kehhâle, 1984: II,217). Daha onun elinde büyürken Harun Reşîd, Ümmü Ca'fer'i hiçbir zaman mahcûp etmeyeceğine ve onun istediği kimseye mutlaka yardımcı olacağına kendi kendine yemin etmiş idi. Ümmü Ca'fer de, Harun Reşîd'in yanına izinsiz girmeyeceğine ve dünyevi maksatla hiçkimse için aracılık etmeyeceğine kendi kendine yemin etmişti. Vefatından sonra mezarı üzerine "Kubbetü'l-Bermekiyye" diye bilinen bir kubbe/türbe yapılmıştır (Kehhâle, 1984: II,217).

Attâbe, câriye ve gulâmlardan oluşan dört yüz hizmetçiye sahip olduğu halde yine de oğlu Ca'fer'in kendisine mal konusunda haksızlık ettiğini iddia edecek kadar bolluğa ve lükse alışmış sayılı Abbâsî kadınlarından biri olmuştur (el-Hâîrî, 1987: II,267). Ancak, onun halîfe ve

vezir nezdindeki itibarına rağmen, yönetimde etkisini açıkça gösterecek bir olay kaynaklarda bulunamamıştır. Dolayısıyla, genel bir tesîr ihtimaline binaen burada işlenmiştir.

1.1.6. Bânûka

Bânûka, halife Mehdî'nin kızıdır. Taberî'de el-Bânûka, (et-Taberî, 1967: VII,186), İbnü'l-Esîr'de el-Yâkûte diye geçer (İbnü'l-Esîr, 1979: VI,87). Babası nezdinde ve dolayısıyla devletteki etkisini göstermesi açısından şu olay önemli bir delil sayılabilir. Her zaman yapıldığı gibi halife Mehdî, Basra şehrine askerleriyle birlikte girerken kızı Bânûka, kendisinin ve emniyet genel müdürünün (Sâhibu'ş-Şurta) önünde, atlı ve "gilmân" kıyafeti içinde, kılıç kuşanmış halde (asker kıyafetinde) gidiyordu (et-Taberî, 1967: VII,186; İbnü'l-Esîr, 1979: VI,87).

Taberî, onun Asker delikanlı kılığında gezdiği için göğüslerinin oldukça dik olarak belli olduğunu yazar (et-Taberî, 1967: VII,186). Ancak, bu özgürlüğünü uzun sürdürmeye mürü kifâyet etmeyen Bânûka, H. 169'da genç yaşta vefât edince babası görülmemiş şekilde ağlamıştır (İbnü'l-Esîr, 1979: VI,87). Bânûka'nın halife nezdindeki itibarlı yerini gösteren bu tespitler dışında, onun yönetime etkisini ne şekilde gösterdiğine dair herhangi bir kayda rastlanamamıştır. Ancak, böyle bir yerde bulunan bir kadının idarî hayatta etkisinin olabileceğini tahmin etmek zor değildir.

1.1.7. Uleyye

Halife Mehdî'nin ikinci kızı Uleyye'nin annesi, saraya yüzbin dirheme satın alınan Mekkûne adlı bir câriyedir. Kardeşi Harun Reşîd kendisine çok değer verirdi (es-Suyûtî, 1983). Uleyye, sarayda özellikle çok güzel, çok zarif, çok akıllı, iffetli ve edepli oluşuyla tanınır. Tabîdir ki, bu özellikleri onu daha çok şiir söylemeye ve kendi şiiriyle şarkı yapmaya sevkettiğinden, saray çevresindeki şâirler ve şarkıcılar üzerinde oldukça etkili olduğu bilinir.

Edebîyatçılar arasında muşhur olmuş adı bilinmeyen bir de divânı vardır. Uleyye ile ilgili rivâyetler arasında onun saraydaki itibarını herhangi bir olayda kullandığına dair bir anlatıma kaynaklarda tesadüf olunamamıştır. Fakat bu değerinde bir kadın, yönetimde de olsa etkili olmuş olsa gerektir.

1.1.8. Diğerleri

Abbâsî hilâfetinde siyâsî nüfuz ve saltanat sahibi bu yedi hanım dışında, yine benzer etkiyi göstermiş olmaları çok mümkün görünenleri ise şöyle sıralamak mümkündür:

1- Halîfe Mehdî'nin oğlu Ali'nin kızı Lübâbe: Suyûtî'nin aktardığına göre, çok değerli ve fazîletli bir kadındır. Halîfe Emîn kendisiyle evlenmiş, fakat daha beraber olmadan halîfe öldürülmüştür (es-Suyûtî, 71).

2- Devletin rüşvetçi kâtipleri üzerinde de etkili olan pekçok câriyeden biri olan şâire Fadl'ı da burada zikredilmelidir (el-Câhız, 1991: 199).

3- İlk halîfe Ebû'l-Abbas es-Seffâh'ın eşi Ümmü Seleme de bu tip kadınlardandır (el-İsfehânî, 1927: X,255).

4- Taberî'de, Harun Reşîd'in mehri yüksek olan hürre kadınları sayılırken, az da olsa siyâsî nüfûza sahip oldukları sanılan kadınlardan biri de câriye asıllı Emetü'l-Aziz, değeri ise Ümmü Muhammed b. Sâlih el-Miskîn'dir (et-Taberî, 1967: VII,359).

1.1.9. Câriyelerin Saltanatı

Abbâsîler'de câriyelerin saltanatı, kendilerinden başka kimsenin sahip olamadığı etki-güçten kaynaklanır. Bu etki tabîdir ki, başta halîfeler ve devlet adamları üzerinde görülen bir nüfûz gücüdür. Ancak, Abbâsî halîfelerinin bu câriyelere boyun eğme konusunda farklı dereceleri vardır. Meselâ mutedil olanlar Harun Reşîd, Me'mun ve Mütevekkil'dir. Bu konuda aşırıya kaçanlar ise Emîn, Vâsık, Müsta'in, Mü'tazıd, Muktedir ve Kâhir'dir. Ancak yine de hepsi câriyelere para isrâfında ve kadın sevgisinde birleşirler. Pek çoğunun, câriyelerine kulluklarını anlatan kendilerine âit şiirleri mevcuttur (Keyyâl, 1981: 102)

Kadında güzellik bir gç ve sevgi bir silâh olduğu müddetçe halifeler, vâliler, vb. devlet adamları üzerinde güzel kadınların etkili olması tabîdir. Bu cümleden olarak, “el-Hâl”/“Zâtü'l-Hâl” adlı cârîye Harun Reşîd’in düşüncesine ve karar verme melekesine hâkim olmuştı” (el-Hâc Hasen, 1994: 20). Ayrıca, istediği bir şahsın yedi seneliğine ordu komutanı ve İnan bölgesi gelirlerinin sahibi olmasını sağlamıştı (el-İsfehânî, 1927: XV,80).

Bu dönemdeki “halifeler ve devlet adamları halkı gözetmek ve yönetmekten ziyade cârîyelerle uğraşıyorlardı” (el-Hâc Hasen, 1994: 21). Şu rnek bunu doğrular mahiyette görülebilir: Harun Reşîd’in vâlisi Süleyman b. Ca'fer'in, âşık olduğu gâyet güzel bir cârîyesi vardır. Bir gün halife Harun Reşîd, vâlisi Süleyman'ın yanında o güzel cârîyesini görünce etkilenir ve ondan bu cârîyeyi kendisine vermesini ister. Böylece vâli çok sevdiği cârîyesini halifeye vermek zorunda kalır. Fakat vâli, “Daife” adlı bu cârîyesinin ayrılığına dayanamayıp hastalanır ve Őiirle kendisini avutmaya çalışır. Bunu duyan Harun Reşîd, vâliye cârîyesini geri verir (el-Ebûsîrî, 1989: 191).

Halifeler üzerinde etkili olan meşhur cârîyelerden bazıları Şunlardır: Bermekîler'in “Denânir”i (en-Nüveyrî, 1984: II,93), Me'mun'un “Arîb”i (en-Nüveyrî, 1984: II,95) ve Mütevekkil'in “Mahbûbe”si (İbnü'l-Kayyım, 1985: 63), vb. Olayın anlaşılmasını kolaylaştırması bakımından, Abbâsî halifelerinin çoğunun mm- Veled (cârîye çocuğu) olduğunu bilmek önemli olabilir. Gerçekte bütün idârî müesseselerin başındaki görevliler üzerinde etkili olduğu anlaşılan kadınlar, hürlerden çok cârîyelerdir (el-İsfehânî, 1927: VI,305). Bunun bir sebebi, İslâm toplumunda cârîyelerin genel durumlarının, özellikle İslâm Fıkhu açısından büyük oranda bir serbestlik ve aleniyet arzeder olmasıdır. Zîrâ cârîyeler, sonuçta parayla alınıp satılan bir meta' konumunda idiler. Hr müslüman kadınların cârîyelerden farkı ise her açıdan çok fazladır (Karaman, 1988: il.bl.). Dolayısıyla, o zamanın insanları hürlerden çok cârîye kadınları görüyor ve onların hallerini aktarabiliyorlardı. Ayrıca bu tespit, tarihsel dökümanlardaki kayıtlarda hürlerden çok cârîyelerin haberlerinin yer alması gerçeiğinin de sebepleri arasında sayılmaktadır.

Abbâsî halifelerinden Mütevekkil, hanımı Lübâne bnt. Ca'fer b. Ebî Ca'fer'i rahatça dövabiliyor ve bu olay, yanındaki el-Azîzî gibi adamları tarafından normal gösterilmeye çalışılıyordu (el-Câhız, 1991: 235). Ayrıca, Abbâsî'lerin ilk döneminde yaşamış ve halifeler nezdinde şâir-yakın dost (nedîm) olarak etkili bir şahsiyet olan Câhız'a göre, kral ya da halife, sırlarını babası, annesi, kardeşi, eşi ve arkadaşından saklamalıdır (el-Câhız, 1914: I,94).

Halîfe Me'mûn ise, öfkelendiğinde haremine/kadınlarına gider ve onlarla oyalanarak (veya onları azarlayarak) öfkesini dindirirdi (el-İsfehânî, 1927: XV,234). 'İkdü'l-Ferîd'te geçen bir mektupta ise, muhataba şu tavsiyede bulunulur: "Kadını kesinlikle nefsinin aşan bir işe sahip kılma. Çünkü kadın, güzel bir kokudur fakat bir kahraman değildir. Böyle yapman, onun için, en uygun ve en kalıcı olan bir yoldur" (el-İsfehânî, 1927: III,158).

1.2. Askerî Teşkilâtta Kadın

Abbâsîler'de devletin düzenli ordusu iki sınıftan müteşekkildi:

- a. el-Mürtezeka: Bunlar maaşlı askerlerdi.
- b. el-Mütetavvia: Bunlarsa görev duygusuyla orduya katılan ve erzakları dışında devletten birşey almayan gönüllülerdi. Askerî sefere çıkmaları halinde, arkalarında bıraktıkları hanımları ve çocuklarının aynı ve nakdi her türlü ihtiyaçları devletçe karşılanırdı. Suvârî sınıfı (harbiye) Arap asıllı olup mızraklarla techiz edilmişti. Piyade sınıfı ise İranlı (bilhassa Horasanlı) askerlerden oluşuyordu. Bunun sebebi, Abbâsî Devletinin İranlılar'ın yardımıyla kurulmuş olmasıdır. 218/833 yılında Mu'tasım hilâfete gelince, her hususta Arap ve İranlılar'a karşı Türkler'i tercih etmiştir (H.İ.Hasan, 1991: III,94).

İslâm'da askerlik, silâh taşımak, İslâm yurdunu müdâfaa etmek yalnız erkeklere has olmayıp, bilakis memleket düşman saldırısına uğrayınca kadınlar da erkeklerin yükümlü buldukları müdâfaa görevini yapmakla mükelleftirler. Kadınlar için bu görevi yapmak seçmeli (ihtiyârî) değil, zorunludur" (Çavuş, 1987: 144).

Kadının Abbâsîler'de askerlik görevi almadığı görülür. Ancak halife hânedânı üyesi bazı kadınların gönüllü olarak askerî seferlere iştirakleri söz konusudur. Mansûr'un amcası Ali b. Abdullah'ın iki kızı olan Lebbâbe ve Ümmü İsâ harbe katılmışlardır (et-Taberî, 1967: III,270). Ayrıca, Harun Reşîd zamanında kadınlar iyi ata biner ve askerî savaş meydanlarına götürülürdiler (S.E.Alî, 1990: 190).

Abbâsîler'in câsusluk teşkilâtında (ki, polisiye ve askerîye karışımı bir birimdir) erkeklerin yanında kadınlar da görevlendiriliyordu (H.İ.Hasen-A.İ.Hasen, 186). Ayrıca, siyâsî-idârî devlet müesseselerinde son derece etkili olan bazı hanedân mensubu kadınlar (Hayzûrân, Zübeyde, Bûran, Abbâse, vb.) ordu komutanları üzerinde de etkili idiler. Meselâ, Hayzûrân'ın kapısına iş gördürmek için gelip gidenler arasında ordu komutanları da bulunuyordu (et-Taberî, 1967: VIII,206; el-Mes'ûdî, 1964: III,338; İbnü't-Tıktakâ, 191).

Bu dönemde Leylâ bnt. Ta'rîf'in dışında, askerî alanda görev yapan kadına hemen hiç rastlanmaz. Ancak Leylâ bnt. Ta'rîf, abisi el-Velid b.Ta'rîf eş-Şeybânî'nin Harun Reşîd'le yapmış olduğu bir savaşta Harun Reşîd'in komutanı olan Yezid b. Mizyed eş-Şeybânî tarafından öldürülmesinden sonra ordu komutanlığını üstlenir ve savaşa devam eder (el-Bustânî, 1988: 193).

1.3. Adliye Teşkilâtında Kadın

Abbâsîler'in adliye sistemi önceki dönemlerden farklılık arzeder. Bu farklılık, değişik kültür ve medeniyet bölgelerini içine alan geniş fetih faaliyetinin ortaya çıkarmış olduğu değişiklik ve yeniliklerin tabîi sonucu olarak oluşmuştur (el-Hâc Hasen, 1994: 27). Bu teşkilât, mahkeme, mezâlîm mahkemesi ve hisbe teşkilâtından müteşekkildir.

Abbâsî halifeleri kadâ ile ilgili yetkilerini fakihler arasından seçilen kadılar vasıtasıyla icra ederlerdi (H.D.Yıldız, 1988: 40). Harun Reşîd zamanında bugünün adalet bakanlığı muâdili sayılabilecek bir kurum olan "Kâdilkudâtlık" (başkadılık) ihdas edilmiş ve bu göreve ilk olarak İmam Ebû Yûsuf getirilmiştir. Bundan sonra kadılar, başşehirde oturan

kâdilkudât tarafından tayin edilmeye başlanmıştır (H.D.Yıldız, 1988: 40). "Mevkî ve nüfûz sahibi kişilerin zulüm ve haksızlıklarına engel olmak gâyesiyle kurulan bir müessese olan Mezâlim Mahkemesi'nde, kadıların bakmaktan âciz kaldıkları davalara "Sâhibü'l-Mezâlim" veya "Kâdı'l-Mezâlim" denilen görevliler bakar, halife veya vâli adına hüküm verirlerdi" (el-Mâverdî, 1985: 70vd.).

Diğer bir adli teşkilât olan Hisbe, "mühtesib"ın başkanlığında faaliyet gösterirdi. Görevi ise, "adâletin ikâmesi, dinîn korunması ve ticârî, sınıâî, meslekî alanlarda ve sokaklarda insanların şer'i kurallara uymalarını sağlamaktı (el-'Uşş, 1990: 43)." Aslında, hâkimin otoritesi kadı, muhtesip ve mezâlim mahkemesi hâkimi arasında taksîm edilmişti. Bu taksimâtta hisbe, kadâ ile infaz gücü (kuvve-i tenfiziyeye) arasında bir yerde oluyordu (el-Mâverdî, 1985: 61vd.).

İslâmî hükümlerde ictihad ruhunun zayıflamasıyla, bu dönemde dînî mezhepler ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak artık kadılar, hüküm vaz'ederken ictihad etmek zorunda kalmadan bu mezheplerden birine uyarak hüküm veriyorlardı. Adâletin serbest tecellîsi ise, saltanat sisteminde mâlesef o kadar önemli değildi. Çünkü Abbasî halifelerinden bazıları, uygulamalarına şer'i bir renk verebilmek için kadıları arzularına uygun hareket ettirmeye yeltenmişlerdir. Hattâ bu yüzden bazı fakihler (İmam A'zam, vb.) halifenin kendilerine İslâm şeriatına aykırı fetvâ vermeye zorlayacakları korkusuyla kadılık görevi almaktan kaçınmışlardır (el-Hâc Hasen, 1994: 27).

Bu dönemdeki kadâ ile ilgili ıslahatlar, devletin büyük ve etkili kadıları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bütün müstebit saltanat rejimlerinde olduğu gibi, Abbâsîler'de de yargısız infazlara çok sık rastlanırdı. Buna daha sonraları "siyâseten katl" denmiştir. Bu tür cinâyetlerde halife, sadece sorumlu kişiyi cezalandırmakla kalmıyor, bazen bütün yakınlarını da onunla birlikte katlettiriyordu (et-Taberî, 1967: VII,608).

İslâm kaynaklarında kadının kadılık (hâkimlik) göreviyle ilgili üç çeşit görüş (ictihad) vardır: a-Kadı olamaz, b- Kadı olur ve c-Şarta bağlı olarak kadı olur şeklinde. Hanefî mezhebi müctehidlerinin sahip olduğu ve son asrın ulemâsınca da benimsendiği bilinen

hâkim görüŖe göre kadın, Ŗâhit olabildiği konularda ve dâvâlarda hâkim de olabilir. Yani cezâ dâvâları dışında kadının hâkim olması câizdir. Ancak, bu konuda ihtiyaç, öncelik prensibi ve diğer Ŗartlar göz önünde bulundurularak hareket edilmelidir (Karaman, 1988: III,304-305). Cezâ dâvâlarında kadının hâkimliğinin kabul edilmemesinin nedeni, aynı konuda Ŗâhitliđinin bile kabul edilmemesine bağlanmaktadır (Karaman, 1992: III,642).

Kadının hâkim/yargıç (kâdî) olamayacağı görüŖü Abbâsîler'de de geçerli olmuŖtur. Ancak, devletin bütün siyâsî-idârî yöneticileri üzerinde etkili olmuŖ, Hayzurân, Zübeyde, Abbâse, Bânûka, Bûrân, Uleyye, Azîze gibi daha çok hânedâna mensup kadınların aynı tesîri bu alanda da göstermiŖ olabileceklerini söylemek zor olmasa gerektir.



2. SOSYAL TABAKALARDA KADININ YERİ

2.1. Hürler (el-Ahrâr) ve Hür Kadınlar (el-Harâir)

Toplum hayatında köle-efendi, fakir-zengin, işçi-patron, siyah-beyaz gibi ayrımların insanlık tarihinde pekçok kavgaların çıkmasına sebep olduğu bilinmektedir. Oysa tevhid temeline istinad eden İslâm medeniyetinde bu farklılıklar, -en azından- teoride ve daha tatmin edici olarak İslâm'ın ilk dönemlerinde sınıflaşma sebebi olmamış; bilakis cemiyet hayatının tabîi geçici tabakaları olarak kabul edilmiştir. Hakikatte pekçok milleti bünyesine alan daha sonraki İslâmî devirlerde de, insanların nesebi veya derisinin rengine göre muâmeleye tâbi tutulduklarına rastlamak pek mümkün değildir. "Yücelik, neseb, soy, mal varlığı veya mevkiye göre değil, takva ve çalışkanlığa göredir" (Baltacı, 1993a: 26). Ancak, bu konuda Emevîler'in icraâtı olarak tarihe geçmiş olan "Arap ve Arap olmayan (mevâlî) ayrımı" bir istisna sayılabilir.

Abbâsî politikası, büyük ölçüde müslümanlar arasında eşitlik prensibine dayanıyordu. Bağdat'ta, kabiliyetli herkes kimin soyundan olduğuna bakılmaksızın istediği imkânı elde edebilir, en yüksek mevkiye gelebilirdi (Mez, 1941: II,262). Abbâsîler'de Arabistan'a hâs cemiyet hayatının temelini teşkil eden basit bir kabile sistemi tamamen çökmüş ve parçalanmıştı. Çünkü Abbâsîler iktidarını yabancı halk unsurlarına dayandırmışlardı (Hitti, 1980: 511).

Bilhassa hanımlarının seçimi gibi hususlarda halifeler bile Arap kadınına değer vermemişlerdir. Abbâsî hânedanı içinde sadece üç halifenin hür (hürre) kadınlardan dünyaya geldiği, diğerlerinin ise İranlı vb. Arap olmayanlardan olduğu bilinmektedir (Hitti, 1980: 511). Bu hususu Arapların şu atasözü açıkça ortaya koymaktadır: "Hür kadınlar evde pişirilen ekmeğe, câriyeler ise pazar işi ekmeğe benzer" (H.İ.Hasan, 1991: III,273).

Sosyal tabakaların en yukarisında halife ve onun âilesi mensupları (hânedân), hükümet görevlileri (vüzerâ, ümerâ, âmiller-ummâl, vb.), Hâşimî soyundan gelen oğullar ve bütün bunlara bağlı zümreler yer alıyordu. Bunlara bağlıların oluşturduğu tabaka

askerler, gözde arkadaşlar (a'vân), eğlence dostları ve hattâ âzadlı köleler (mevlâlar) ile hizmetçiler (el-hadem)'den meydana geliyordu (Hitti, 1980: 524). Irkî olarak toplumda dört hâkim unsur mevcuttu. Bunlar, Araplar, İranlılar, Türkler ve Mağripliler'di.

Abbâsîler'in birinci döneminde kadınlar, özgürlükten geniş çapta faydalanıyorlardı. Dolayısıyla kadınlar, hür erkekler (ahrâr) kadar değilse bile onlara çok yakın bir şekilde itibâr görüyorlardı. Ancak, câriyelerin çoğalmasıyla, hür kadınlara verilen değer azalmaya başlamıştır (H.İ.Hasan, 1991: III,270; S.E.Alî, 1990: 190).

Câriyelere olan düşkünlüğün sebebi ise, hür kadınların zamanla bütün toplumsal alanlardan uzaklaştırılıp, evde kalmalarının üstün tutulmasına ve üzerlerine kapıların kapatılmasına bağlanmaktadır (Keyyâl, 1981: 100; Beşer, 1991: tm.). Ancak câriyeler ticârî amaçlı edep, terbiye, kültür ve eğitim dersleri vasıtasıyla sosyal alanlarda görülebiliyorlardı. “Her ne kadar tarih kaynakları Abbâsî toplumunda cereyan etmiş olan bu değişiklikliğe açıkça işaret etmezlerse de, dolaylı pekçok işaret hür kadının ikinci sınıfa düştüğünü ve onun yerini câriyelerin aldığını ifade etmektedirler” (Keyyâl, 1981: 101). Câhız bunu destekler mahiyetteki darb-ı mesel haline gelen şu sözü nakletmektedir: “Kim yükünün az ve hafif olmasını, iyi hizmet görmeyi ve el üstünde tutulmayı isterse hür kadınlarla değil câriyelerle evlenmelidir” (el-Câhız, 1991: 367).

Hür kadınlardan çok câriyelere düşkünlüğün en önemli sebebi, alınır-satılır bir metâ olması hasebiyle onlarla olan münasebetlerin oldukça serbest olması; yani, kendisine rahatça bakılıp güzelliği vs. incelenebilir olması, şarkı dinlemek ve eğlenmek isteyen erkeklerin bu zevki câriyelerle bulması imkanı gibi hususlardır (A.Emîn, 1964: I,98; Mez, 1941: I,147). Bu konularda İslâm Hukuku'na göre hür kadınlar, câriyelerle ilgili hükümlerin nerdeyse tam tersi ahkâm ve prensiplere tâbî idiler. Ayrıca işin bir de ticârî yönü vardır ki, o da görgü kuralları, musıkî gibi alanlarda iyi yetiştirilen câriyelerin fiyatları çok daha yüksek olurdu ve tüccarlar daha çok kazanç elde edebilmek için onların özel eğitim görmelerini sağlıyorlardı. Böylece câriyelere olan itibâr artmış oluyordu. Öyle ki, zamanın tarihçileri, şâir ve edipleri eserlerinde daha çok onlara yer veriyorlardı (A.Emîn, 1964: I,98).

2.1.1. Seçkin Zümre (el-Havâs) ve Bağlıları (Etbâu'l-Hâssa)

Genelde insanların sosyal yönden Seçkin zümre (el-hâssa/el-havâs) ve Halk zümresi (el-ânme/el-avâm) olarak iki aslî tabakaya ayrıldığı bu dönemde, bu iki zümreden her birisi de çeşitli açılardan alt gruplara ayrılırlar (el-Hâc Hasen, 1994: 13).

Bu tabakalar içinde şüphesiz en itibarlı, güçlü ve nüfuzlu olanı seçkin zümredir. Bu zümre beş unsurdan oluşur:

a- Halîfe,

b- Halîfe âilesi (ehlü'l-halife),

c- Devlet adamları (ricâlü devletih),

d- Hânedân halkı (erbâbü'l-büyûtât) ve

e- Bu dört unsurun tâbîleridir (etbâu'l-hâssa). Bunlar içindeki kadınların, seçkin zümre kadınları olarak hemen hemen erkekleri kadar siyâsî ve toplumsal etki ve itibara sahip oldukları hususu önceki bölümde anlatılmıştır.

Halîfe âilesi (ehlü'l-halife), yani Hâşimoğulları, en yüksek toplumsal mevkiye sahip olarak devletten (beytü'l-mâl) maaş ve bol miktarlarda çeşitli hediyeler alırlardı. Hânedan halkı (erbâbü'l-büyûtât) ise, Hâşimîler dışında fakat yine Peygamber soyundan (Tâlibîler/et-Tâlibûn) veya Kureyş'ten olan "eşrâf"tır. Bunlara da hediyeler verilir vehatta maaş bile bağlanırdı (Mez, 1941: II,261). Halîfeler ise, bunu onlara cömertliklerinden değil, zenginlikle birlikte büyük muhteşem köşklerde zevku sefâya ve câriyelerle eğlence âlemlerine dalsınlar da saltanata göz dikmeye fırsat bulamasınlar diye veriyorlardı (el-Hâc Hasen, 1994: 13). Elbette ki bu durum, toplumsal yozlaşmanın ve kadının durumundaki düşüşün en önde gelen sebeplerinden olmuştur.⁴

Diğer taraftan vezirler, vâliler, komutanlar, kâtipler, hâcipler, vb. yüksek makam sahibi devlet adamlarının ya da seçkin zümrenin kadınları, çeşitli zamanlarda siyâsî ve toplumsal nüfûz sahibi olmaları sebebiyle, oldukça itibarlı bir yerde bulunuyorlardı (Dernîka, 1990: il.hr.) ve erkekleri kadar olamasa da her türlü nimetlerden oldukça

⁴Bu noktaya daha önce değinilmiştir.

istifâde ediyorlardı (el-'Uşş, 1990: 267; el-Hâc Hasen, 1994: 171). Ayrıca, bunların çoğunluğu Arab olmayan unsurlardan (mevâlî) oldukları için Abbâsî toplumundaki diğer kadınlar üzerinde İrânî/Fârisî gelenek ve kültür alanlarında öncülük yapmışlardır. Ancak bu durum, aynı zamanda kültürel ve ahlâkî yozlaşmanın da sebebini teşkil etmiştir.⁵

Seçkin zümrenin bağlılarına (etbâu'l-hâssa) gelince, bunlar avam tabakasından ve seçkinlere yakınlık ve hizmet vasıtasıyla çıkmış/yükselmiş kimseler olup dört kısımdan oluşurlardı:

a- Askerler,

b- A'vân: Halife ve diğer eşrafın yakın arkadaşları,

c- Mevâlî: İranlılar ve Türkler (devlet adamı ve asker olarak),

d- Hizmetçiler: Köleler (el-erikkâ), câriyeler (el-cevârî) ve hadım edilmişler/iğdişler (el-hısyân) buna dâhildir (el-Hâc Hasen, 1994: 15).

2.1.2. Halk Zümresi (el-Âmme/el-Avâm)

Abbâsî toplumunun sosyal yapısını kendisinde mezcetmiş olan başkent Bağdat'ta paralı askerler ve meslek grupları mevcut olup, bunlar içerisinde Arap, İranlı, Türk, Horasanlı, Rum, Ermeni, Hintli, Kürt, Berberî, Nûbî, Nebatî, Zencî, vb. her ırktan insanı görmek mümkündür (el-Hâc Hasen, 1994: 22). Kısaca halk tabakası iki kısma ayrılırdı:

1- Seçkin zümreye yakın olanlar (el-Mukarrabûn Mine'l-Hâssa): Bunlar seçkin zümrenin himayesinde ve onların ikramları ile yaşayan halkın seçkin kesimi olup (el-'Tkd, 1953: III,158) dört gruba ayrılmaktaydılar:

a- Ressamlar: Daha çok H. 650'lere doğru İran'da parlamışlardır.

b- Şâirler,

c- Mûsikîşinaslar.

Güzel sanatlar ehlinde olan bu üç grup içerisinde, özellikle şâirler ile musikîşinasların, halife âilesi ve diğer seçkin zümrelere çok yakın olduklarını ve onlar sâyesinde büyük

⁵ Aynı şekilde bu nokta da önceki bahislerde vurgulanmıştır.

mallar edinerek lüks, sefahat ve çılgınlar hayatı yaşadıklarını tüm tarih ve Arab Edebiyatı kaynakları yoğun olarak nakletmektedirler.⁶ Ayrıca şâirler, büyük menfaatler karşılığı iktidarı destekleme vazifesini de görmüşlerdir (en-Nüveyrî, 1984: IV,95; el-Veşşâ', 1990: 99; el-Mes'ûdî,1964: IV,68; el-İsfehânî,1927: III,286, IV,96,330, V,162,215,292, VII,156,256, XII,101, XVIII,184; İbn Hallikân, 1978: I,39,270;). Bunun yanında, halife kadınları kendi oğullarının veliahdlığının desteklenmesini sağlamak amacıyla, büyük paralar karşılığında şâirlerden çokça yararlanmışlardır (el-Müberred, 1986: 202; et-Taberî, 1967: VIII,73).

Bu devirde kadınlardan pek çok şâir çıkmıştır. Meselâ, Harun Reşid'in hanımı meşhur Zübeyde, iyi bir şâir olarak bilinir (İbn Hallikân, 1978: II,314). Ayrıca, Bermekîler'in meşhur câriyesi Denânir (en-Nüveyrî, 1984: V,93; el-Bustânî, 1988: 37), Me'mun'un câriyesi Arîb (en-Nüveyrî, 1984: V/95), Nâtîfî'nin câriyesi 'Inân (el-Câhız, 1991: 193) ve Me'mun'un câriyesi Kabîha (el-Veşşâ', 1990: 100) gibileri de zikredilmelidir.

İkî tahlil yapıldığında kadın şâirler içinde tebâruz edenlerin daha çok İran asıllı olduğu görülür (el-Bustânî, 1988: 31). Şâirlerin en çok yaptıkları şey, şüphesiz güzel câriyeler için (onların güzelliklerini anlatan) şiirler yazmak idi (en-Nüveyrî, 1984: V,91; el-Veşşâ', 1990: 99; el-İsfehânî, 1927: XI,364,XIII,286). Onlar, kadınlarla sohbet etme, onlarla aşk hayatı yaşama ve eğlenme gibi yönleriyle toplumun zevk ehli arasında ön sırada geliyorlardı (el-Veşşâ', 1990: 102; el-İsfehânî, 1927: IV,2; İbnü'l-Esîr, 1979: VI,119). Bu kesimin en önemli ve baş üyesi şarkıcı câriyelerdir. Bunlar, seçkin zümrenin işret meclislerinin vazgeçilmez unsuru idiler.

Ulemâ ve Üdebâ (âlimler ve edebîyatçılar): Seçkin zümreye yakın olan halktan bir gruptur (el-Hâc Hasen, 1994: 23). Dinî, lisânî, edebî, tarihî sahalarda hukukçular (fukahâ), gramerciler/lisancılar (nuhât), edebîyatçılar (üdebâ), hâdisçiler (muhaddisûn) ve şâirler (şuarâ) olarak guruplara ayrılmıştır (Hodgson, 1993: I,246). Halîfeler, vezirler

⁶ Başta "Nevâdir" türü eserlerden el-İsfehânî, el-Egânî; İbn Abdîrabbih, el-'Ikdu'l-Ferîd; Ebu't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. İshak b. Yahyâ en-Nahvî el-Veşşâ', ez-Zarf ve'z-Zurefâ (el-Müveşşâ), Dâru'l-Fîkr, Beyrut 1990; Câhız, el-Mehâsin ve'l-Ezdâd; Nüveyrî, Nihâyetü'l-Ereb ve İbn Kuteybe, eş-Şî'ru ve'ş-Şuarâ' gibi Arab Edebiyatı kaynakları yanı sıra; Mes'ûdî, Taberî, İbnü'l-Esîr, vb. İslâm Tarihi kaynaklarında da şâirler ile yönetici zümre ilişkileri sıkça müşâhede olunabilir.

ve vâililer bunlara büyük saygı göstermişler, ayrıca bahşişler de vermişlerdir. Bunun sebebi, ülemanın büyük bir kısmının Abbâsî rejimiyle uzlaşmasını sağlamak ve böylece mutlak monarşinin, ihtiyaç duyduğu kadarlık kurumsal dinî desteği de arkasına almasını temin etmek olduğu belirtilmektedir (et-Taberî, 1967: VII,220; Mez, 1941: II,245).

Halk zümresinin hoşnud edilmesi, devlet yöneticilerinin önem verdikleri bir husustu. Saltanatlarını kendileri vasıtasıyla sürdürdükleri halka yemek ziyâfetleri vermek ve günlük sadaka dağıtmak suretiyle yaptıkları cömertliği kendilerine bir görev sayarlardı (el-Hâc Hasen, 1994: 170). Ancak, buna rağmen zenginliğin tadını çıkaranlar, lüks ve israf içinde yaşayan seçkinler idi. Halka ise bu zenginliğin çok azı yansiyordu (el-'Uşş, 1990: 267) Halkın çoğunluğu sosyal hayatta ve genel durumdaki değişikliklere karşı isteksiz duran muhâfazakâr bir tutum sergilemekteydi (Ahsan, 1979: 63); sefih bir hayat yaşamıyorlardı. Zorluk, sıkıntı ve ihtiyaç içinde kendinî idare edip gidiyorlardı. Çevrelerinde gördükleri lüks, eğlence ve çılgın gruplara karşı da büyük bir öfke duyuyorlardı (el-Hâc Hasen, 1994: 195).

Bu asırda bilgi ve kültür bakımından kadınlar yüksek bir seviyeye ulaşmışlar; şiir söylemişler ve erkeklerle mûnâzaralara girmişlerdir (H.İ.Hasan, 1991: III,271). Ancak, buna rağmen bu zamanda kadınların sosyal hayattan dışlanıp evlere kapatılmasıyla başlayan düşüşlerine⁷ âlimler engel olamamışlardır. Görüldüğü kadarıyla bunun nedeni, düşüşün seçkin zümre tarafından ve onlar arasında başlaması ve bunu saltanat rejimiyle uzlaşma içinde bulunan ulemânın, halîfelere öğüt/nasîhat verirken Allah'tan korkmalarını söyleyebildikleri halde (et-Taberî, 1967: VII,357) farkedememesi veya gördüğü halde ses çıkarmayışı/çıkaramayışı olabilir.

2. Köleler-câriyeler (el-errikâ) ve Hizmetçiler (el-hadem): Halk zümresinin ikinci grubunu teşkil etmektedirler. Netice olarak, bu dönemde halk tabakaları arasından yetişip, siyâsî hayatta veya toplumun yükselmesinde rol oynayan kadınlara rastlanmaz. Bu sahalarda ancak halîfelerin, vezirlerin, vb. hakim sınıfın kadınları rol oynamıştır.

⁷ Bu husus daha önce birkaç kez vurgulanmıştır.

2.2. Köleler-Câriyeler (el-Errikâ)/Hizmetçiler (el-Hadem)

Köle, "savaşta tutsak alınan, yabancı ülkelerden zorla kaçırılıp özgürlükten mahrum bırakılan veya başkasından satın alınan erkek (Türkçe Sözlük, 1988: II,909) kişiye denir. Câriye ise, yine savaşta tutsak alınan, yabancı ülkelerden kaçırılıp özgürlükten yoksun edilen, alınıp satılabilen, her konuda efendisinin isteklerine bağlı bulunan genç kadın" manasındadır (Türkçe Sözlük, TDK, 1988: I,248).

Abbâsîler'de köle ve hizmetçi tabakası çoğunlukla, erkek-kadın siyah ve beyaz kölelerden oluşmaktaydı. Beyaz kölelere "memâlik", siyahlarına "abîd" denirdi. Bunlar kendi aralarında üç gruba ayrılmaktaydı:

a- Köleler (er),

b- Câriyeler,

c- Hısyân/iğdiş edilmişler (el-Hâc Hasen, 1994: 18). Erkek köleler daha çok "gulâm"⁸ olarak kullanılmakla beraber, pekçoğu ziraatte de kullanılıyordu (Mez, 1941: II,295). O devirde köleliğin boyutları hakkında fikir sahibi olmak için bazı halifelerin saraylarındaki câriye sayısına bakmak yeterli olabilir.

Mes'ûdî'nin bildirdiğine göre, halife Mütevekkil'in (232-247/847-861) dört bin câriyesi vardı (el-Mes'ûdî, 1964: VII,276). Aynı halife bir defasında, komutanlarının birinden iki yüz kadar câriyeyi hediye olarak kabul etmişti (el-Mes'ûdî, 1964: VII,281). Ayrıca, halifeler güvendikleri köle veya câriyelerini hediye adıyla bazı idarecilerinin yanına câsusluk vazifesi görmek veya gerekiyorsa ortadan kaldırılmasında kullanmak üzere gönderirlerdi (el-'Ikd, 1953: I,196).

Halife ve seçkin zümrenin saray mutfaklarında görevli çok sayıda hizmetçi/köle mevcuttu (Ahsan, 1979: 154). Hizmetçiler/köleler her ırktan olabilirdi. Hindli, Sindli, Mekkeli, Medineli, Sûdanlı, Habeşli, Türk, Rûm, Ermenî, vb.. Bunların Abbasî sosyal hayatında çok büyük bir yeri olduğu belirtilir (Kehhâle, 1984: II,58).

⁸ Tanımı ve durumu alt kısımdadır.

2.2.1. Gılmân (Genç Erkek Hizmetçi/Köleler)

"Gılman", buluş çağına yaklaşmış çocuk, oğlan ve küçük hizmetçi anlamındaki "gulâm" kelimesinin çoğuludur. Abbasîler'de bazı idareciler ve özellikle halifeler, gılmânı kendi evleri ve meclislerinde süs olsun diye edinirlerdi. Onların süslenmesi, pahalı ve zarif elbiselerle bezenmeleri hususunda çok aşırıya giderlerdi (el-Hâc Hasen, 1994: 18). Özellikle "iğdiş hizmetçi/köleler" (hısyân)'in iğdiş olduğu bilinmekle beraber, "gılmân"ın da iğdiş olabileceği ve efendilerinin özel himayelerine mazhar kimseler olarak zengin ve göz alıcı elbiseler içinde dolaştıkları, ekseriya kadıncıl tavırlar içinde vücutlarına güzel kokular sürerek güzellik bakımı/makyaj yaptıkları belirtilir" (Hitti, 1980: 524).

Harun Reşîd devrinde gılmânların varlığına dair bazı malumat vardır (et-Taberî, 1967: III/669; İbnu'l-Esîr, 1979: VI,120). Taberî ve İbnü'l-Esîr'in bildirdiğine göre, halife Emîn, İran eski âdetlerinden kaynaklanan gayr-ı tabî ve gayr-ı meşru bir hayat sürebilmesi için İslâm dünyasında "gılmân" müessesesini ihdâs eden kimse olmuştur (et-Taberî, 1967: III,950; İbnu'l-Esîr, 1979: VI,205). Nitekim, Me'mun zamanında bir kadı,⁹ dört yüz kadar gulâmı eli altında bulunduruyordu (el-Mes'ûdî, 1964: VII,47). Ayrıca, nevâdir ve şiir türü kaynak eserlerde, Abbasî döneminin meşhur kişilerinden Ebû Nüvvâs gibi şâirlerin, yönetici kesimin atıyyeleriyle bolluk içinde yaşarken süflî hayatıyla ilgili şiirlerini açıkça ifade etmekten çekinmedikleri görülmektedir (Hitti, 1980: 524).

2.2.2. Hısyân (İğdiş Hizmetçi/Köleler)

Bunların, "hareme âit işleri gören" (Hitti, 1980: 524) hizmetçiler olarak tarifi mümkündür. İslâm dinî bir insanın veya hayvanın iğdiş edilmesini haram kılmış; Kur'an ve Sünnet bu hususta çok şiddetli bir tavır almıştır ve muhtesibe buna engel olması için yetki vermiştir (el-Mâverî, 1985: 431). Buna rağmen bu olay, İslâm dünyasına 200/815 yılı civarında girmiştir (Mez, 1941: I,127).

⁹ Kâdının ismi verilmemektedir.

Şöyle ki, halife Emîn iktidara geldiğinde, her şeyin lüksüne alışkın olarak artık yalnızlık çekmeye başlamış, hâlet-i rûhiyesi bozulmuş ve bu nedenle yanındaki hür kadınları câriyelerle birlikte kovmuş ve sonuçta iğdiş oğlanlara değer vermiştir (et-Taberî, 1967: III,950). Onun hâlini gören vezirin annesi Ümmü Ca'fer, giydirip süslediği çok güzel câriyeleri ona hediye olarak göndermiştir (el-Mes'ûdî, 1964: VIII,299). Öte yandan, insanlar, sokaklarda gördükleri hısyân ile alay ederlerdi (el-Mes'ûdî, 1964: VIII,188).

Erkek çocuklarının iğdiş edilme operasyonu ise, dehşet bir şey olarak ifade edilir. Çok sayıda çocuk bu esnâda ölür ve sağ kalanlar da çok pahalıya satılırdı (Mez, 1941: I,127; Kehhâle, 1984: II,60). Ancak, bu iğdişler daha çok ülke dışından yani gayr-ı müslim devletlerden gelen tüccarlardan iğdiş halde satın alınırdı (Kehhâle, 1984: II,60).

Müslümanlar, örtünme (hicâb)'nin farziyetine riâyetteki titizliklerinden dolayı evlerinin kadınlarla ilgili işlerinde (dûru'n-nisâ) hısyânı kullanmaya başlamışlardır. Bunu İslâm tarihinde ilk uygulayan Yezid b. Muâviye'dir. Ondan sonra bu âdet, Emevî ve Abbâsî yöneticileri ve seçkin zümre arasında yaygınlaşmıştır (el-Hâc Hasen, 1994: 19).

2.2.3. Câriyeler (Genç Kadın Hizmetçi/Köleler)

Tarihî bir realite olarak, hizmetçi, yataklık, şarkıcı vb. şekillerde kullanılan câriyeler, Abbâsî toplumunun temel özelliklerinden biri olmuştur (el-Bustânî, 1988: 99; Keyyâl, 1981: 100). Câriyelere olan bu meyil ve düşkünlüğün temel sebebi, hür kadının bütün toplumsal alanlardan uzaklaştırılarak evinde kalmasının üstün tutulması ve -sosyo-kültürel eğitim görme şansına erebilmiş çok azı müstesnâ- üzerine bütün kapıların kapatılmasıdır. Bunun sonucu olarak câriyeler, hür kadınların erkekler yanındaki birinci mevkîlerini alarak onların yerlerine geçmişlerdir (Kehhâle, 1984: II,59,101).

Ayrıca, şer'an ve âdeten erkeklerin, hür kadınların aksine câriyelerle çekinmeden ve yakından bakıp haşır-neşir olabilmeleri, onlara ilgiyi artıran en önemli etken olmuştur (el-Câhız, 1988: III,157vd.; Kehhâle, 1984: I,129vd.). Böylelikle, Araplar artık şunu söyler olmuşlardır: "Kim zorluk ve yükünün az olmasını, iyi hizmet görmeyi, heybet ve

maiyetinin çoğalmasını istiyorsa, hür kadınlarla değil câriyeler ile evlensin” (el-Câhız, 1991: 367).

Câriyelerin en çok rağbet gördüğü ve toplandığı yerler ise, şüphesiz, halife, vâli, vezir, tüccar vb. seçkin zümre ve çevresindeki kimselerin evleri olmuştur. Buralarda yapılan işret meclislerinde, eğitilmiş muganniye ve rakkâse câriyelerle sürdürülen eğlence geceleri, Arap hikâyecilerinin yıllarca anlatageldikleri uzun hikâyelerin baş konusu olmuştur (Keyyâl, 1981: 101vd.; Kehhâle, 1984: II,58). Kendilerine “kayne” (çoğulu kaynât) denilen şarkıcı câriyeler, bahsi geçen işret meclislerinde, efendilerinden bol bol hediyeler alırlar, ayrıca, efendileri üzerinde de etkili olurlardı.

Câriyelerin eğitimi ticârî açıdan kârlı bir işti. Bir tüccar, güzel ve zeki bulduğu bir câriyeyi alıp, ona şarkı, şiir, edebiyât, hâfızlık, âdâb-ı muâşeret ve ev idaresi eğitimini verdikten sonra çok pahalıya satardı. Meselâ, devrin ileri gelen şarkıcılarından İbrâhim el-Mevsilî ve oğlu İshâk, yüz dinara satın aldıkları bir câriyeyi, eğittikten sonra beş yüz veya bin dinara satarlardı (el-İsfehâni, 1927: VII,154; A.Emîn, 1964: I,98). Böylece câriyeler, edebiyât ve şiirde hür kadınlardan daha aktif olmuşlardır. Zira, edebiyatçı ve sanatçı olarak hür kadınlar onlara yaklaşamazdı (el-Bustâni, 1988: 52vd.).

Câriyeler konusunun ahlâksızlık ile ilgili yönü de bulunmaktadır. Seçkin ve zengin erkeklerin gılmân ile aşk hayatı yaşamaları, onları iğdiş ederek kadınlarının hizmetine vermeleri ve böylece evdeki câriyelerin bile, kocasıymış gibi bir iğdiş edinmeleri (İbnu'l-Esir, 1979: VII,88) sonucu dengini bulamayan kadınların evlenmekten geri durmaları vb. sebeplerle, sadece erkekler arasında (homoseksüellik) değil, kadınlar arasında da bozulma (lezbiyenlik) çoğalmıştır. (el-Hâc Hasen, 1994: 184). Ayrıca, erkek kölelerden sayıları daha fazla olan câriyeler, pazarlandıkları yerlerdeki (dûru'n-nehhâse) masumiyetleriyle kalmamış, bilakis dinî, kültürel, medeni ve ahlâkî yönden Abbâsî toplumunda müsbet-menfi kalıcı izler bırakmışlardır (Kehhâle, 1984: II,58).

Bu cümleden olarak, Abbâsî hânedanı içinde sadece üç halîfenin hür (hürre) kadınlardan dünyaya geldiği, diğerlerinin ise İranlı vb. Arap olmayan unsurdan olduğu bilinmektedir

(Hitti, 1980: 511). Ayrıca, Harun Reşîd'in yanında ikibin kadar câriyesinin olduğu da söylenir (el-Hâc Hasen, 1994: 185). Harun Reşîd'in hanımı Zübeyde, onu düşkün olduğu câriyelerinin birinden soğutmak amacıyla kocasına on adet güzel câriye hediye etmişti ki, bunlardan birisi müstakbel halîfe Me'mun'un, diğeri Mu'tasım'ın vâlidesi olmuşlardır (el-İsfehânî, 1927: XVI,137). Ayrıca, Ümmü Ca'fer'in halîfe Emîn'e hediye olarak gönderdiği câriyeler de burada hatırlanabilir (el-Mes'ûdî, 1964: II,229).

Halife Emîn, saraydaki câriyelerden ayrı bir zümre oluşturmuştu ki, bunlar saçlarını gâyet kısa keserler, oğlan çocukları gibi giyinirler ve başlarına ipekten türban sararlardı. Bu tür hizmetçi edinme modası, kısa süre sonra toplumun en alt tabakalarından en üstüne kadar pek yaygın bir hale gelmişti (el-Mes'ûdî, 1964: VIII,229). Bir görgü şâhidinin bildirdiğine göre, -Hıristiyanlar'ın kutsal günlerinden sayılan- Hurma Pazarı Günü'nde Me'mun'un huzurunda yirmi Yunanlı câriye vardır ve hepsi de süslenmiş, boyunlarında altın haçlar ve ellerinde zeytin dallarıyla hurma yaprakları olduğu halde dans etmektedirler ve bu sahne, üç bin dînârın, rakkâse kızlar üzerine saçılmasıyla büyük bir final şeklinde sonuçlanır (el-İsfehânî, 1927: IX,138-139). Aynı şekilde, Harun Reşîd'in sarayında, câriyeler geçidi esnâsında, hazinedeki altı milyon dirhemini câriyeler üzerine saçıldığı ve böylelikle gösterinin bitirildiği anlatılır (el-Bustânî, 1988: 30).

Abbâsî sarayları nedimlerinden muşhur Câhız'a göre, halife hanımı, kocasına güzel bir câriye hediye edecek olursa, kocası onu diğeri hanımlardan üstün tutar ve kendi yanında ona özel bir değer verir (el-Câhız, 1914: 148).

Câriye olmakla birlikte, sarayda büyük bir itibara sahip olanları şöyle özetlemek mümkündür:

1. Halife Mehdî'nin hanımı ve çocukları Hâdî ile Harun Reşîd'in anneleri olan Hayzûrân (el-Mes'ûdî, 1964: II,257),
2. Harun Reşîd'in şarkıcılarından ve büyük mûsikî ustası Ziryâb'ın kızları Hamdûne ile Uleyye (A.İ.Hasen, 1981: 82),

3. Halife Emîn'in câriyesi iken, o öldürülünce halife Me'mun'un elli bin dirheme satın aldığı ve ona olan aşkından ayaklarını öptüğü kadın Ureyb (Kehhâle, 1984: I,275; el-Bustânî, 1988: 38vd.),
4. Harun Reşîd nezdinde değerli olan şâire-şarkıcı câriye İnan (el-Bustânî, 1988: 32),
5. Mütevekkil üzerinde hâkimiyet kurmuş olan edibe-şâire câriyesi Mahbûbe (İbnü'l-Kayyim, 1985: 63),
6. Seçkinler arasında etkili olmuş Sellâmetü'z-Zerkâ',
7. Sâ'de ve Rubeyha (el-İsfehânî, 1927: XI,364),
8. Vâsık'ın on bin dinara satın aldığı şarkıcı câriye Kalem es-Sâlihiyye (en-Nüveyrî, 1984: V,71; el-İsfehânî, 1927: XIII,347),
9. Mehdî'nin kızı Uleyye'nin annesi olan câriye Basbas (en-Nüveyrî, 1984: V,73),
10. Me'mun'un âşık olduğu Kabîha (el-Veşşâ', 1990: 100),
11. Hayzûrân'ın, oğlu Mehdî'yi zehirleterek öldürttüğü söylenen câriyesi Hasene (es-Se'âlibî, 1978: 74; İbnü'l-Esir, 1979: VI,82),
12. Daha önce de Mehdî, annesi Hayzûrân'ı zehirleyecekken bunu önlemiş olan Hayzûrân'ın câriyesi (İbnü't-Tıktakâ, 191),
13. Bermekî vezir Ca'fer'in câriyesi Fetine.
14. Saray ve köşklere yaşamış hayâsız ve hafifmeşrep güzel bir şarkıcı olarak anılan Dukâk: Harun Reşîd'in kızı Hamdûne, sonra da Ğadîd'in yanında itibarının yüksek olduğu görülür (en-Nüveyrî, 1984: V,70).
15. Halife Mehdî'nin oğlu İbrahim'in şarkıcı câriyesi Şâriye: Müzikte ustalaştıkça fiyatı katlanarak artanlardandır (en-Nüveyrî, 1984: V,82).
16. Şâriye ve Ureyb: Saraylarda çok mal-mülk edinmişler ve sevenleri, ayrıca hizmetçileri de çok olmuştur. Köşklere her ikisinin şiir, şarkı ve eğlence kulüpleri oluşmuş; taraftarları arasında da kutuplaşmalar olmuştur (en-Nüveyrî, 1984: V,87,95).
17. Şarkıcı câriye Müteyyem el-Hâşimiyye: Mu'tasım nezdinde itibarlı olduğu bilinir (el-Bustânî, 1988: 114vd.).
18. Hâdî'nin oğlu Ca'fer'in, halife Emîn'e yirmi milyon dirheme kaptırdığı şarkıcı câriyesi Bezl: Meşhur saraylılardandır (en-Nüveyrî, 1984: V,89).

19. Harun Reşîd'in yetmiş bin dirheme alıp Hameveyh'e verdiği Zâtü'l-Hâl (benli kız): H. Reşîd üzerindeki nüfuzundan daha evvel bahsolunmuştur (en-Nüveyrî, 1984: V,91).
20. Harun Reşîd'in, kendisine otuz milyon dinar değerinde bir gerdanlık hediye ettiği Bermekîler'in meşhur câriyesi Denânîr: Sarayda önemli izleri olmuştur (en-Nüveyrî, 1984: V,93).

Bunların dışında başka câriyelerin olduğu da bilinmektedir. Zühd ve takvâya sahip olan Râbi'a el-Adeviyye (v. H. 135) bunlardan biridir. Hâşimî zenginlerinden günlük geliri seksen bin dirhem olan Ebû Süleyman kendisiyle evlenmek istediği halde o, bunu kabul etmemiştir (İbn Hallikân, 1978: I,285). Buna benzer bir câriyeden de, Cüneyd el-Bağdâdî bahsetmektedir (Dernîka, 1990: 137).

Câriyelerin sahip oldukları bu itibâr yanında, çeşitli haksızlıklara da uğradıkları görülmektedir. İbn Kesîr'in bildirdiğine göre Harun Reşîd, kadeh arkadaşı olan Ca'fer'i öldürttüktan sonra onun câriyesi Fetine'yi çağırarak şarkı söylemesini ister. câriyenin itiraz etmesi üzerine derhal öldürülmesini emreder. Ancak, onu öldürmek istemeyen cellat, "kızım, birşeyler söyle de kurtul" diye kulağına fısıldadığında câriye can havliyle, fakat yine de sultanın hoşlanmayacağı şeyler mırıldanmaya başlar. Buna iyice kızan Harun Reşîd, elinden udu alarak câriyenin kafasında parçalar. Bu olaya üzülen câriye, üç gün sonra kederinden ölür (İbn Kesîr, 192'den nk. Sırma, 66).

Taberî'de inanılması güç benzer bir olay şöyle geçmektedir: Bir gece halife Hâdî, arkadaşlarıyla sohbet ederken odaya gelen bir hizmetçi, halifenin kulağına birşey fısıldayınca arkadaşlarına: "Bir yere ayrılmayın, geliyorum" deyip hızla çıkar. Bir müddet sonra heyecanlı bir şekilde dostlarının yanına döner ve biraz dinlenme ihtiyacını duyar. Beraberinde gelen bir hizmetçi kölenin elinde üzeri mendille örtülü bir tabak vardır. Heyecandan titreyen halife oturur ve hizmetçiye tabağı yere koymasını emreder. Tabağın içerisinde çok güzel iki câriyenin kafası vardır. Sebebi belirtilmez fakat, o anda ortamı çok güzel bir koku kaplar. Halife, o câriyelerin suçunu şöyle anlatır: "Bir süredir bu iki câriyenin lezbiyenlik (fuhuş) yaptıklarını duyuyorduk. Bunun üzerine, bu

hizmetçiyi onları gözetip durumu bana haber etmek üzere görevlendirmiştim. İşte biraz önce geldi ve onların cinsi münâsebet hâlinde olduklarını bana bildirdi. Ben de gittim ve onları tek örtü altında lezbiyenlik yaparken yakaladım ve bu sebepten onları katlettim.” Daha sonra halîfe, hizmetçiye kafaları kaldırmamasını emreder ve sanki hiçbirşey olmamış gibi sohbetine devam eder (et-Taberî, 1967: VII,221).

Halîfe Hâdî'nin, olay sonrasında -iki genç insanı katlettiği halde- sanki hiçbirşey olmamış gibi davranması, onların süregelen saltanat mücadeleleri esnâsında insan öldürmeye ne kadar alışmış olduklarını ve bundan kadınların da etkilendiğini gösteren yüzlerce delilden sadece birisi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, saray ve köşkleredeki şanslı câriyeler, lüks ve ihtişamlı bir hayatın içinde arasına bu tür tâlihsizliklere, ayrıca dayığa da maruz kalıyorlardı.¹⁰ Buna rağmen saray hayatı kadınlar için çok câzibeli görünmektedir. Örnek olarak, Basra'da, kocası ölmüş olan iffetli genç bir câriye, evlenmek üzere Harun Reşîd'e getirilirken yolda durum kendisine söylenince heyecandan ölüverir (Dîb, 1990: 130).

Câriye hayatının bir başka yönü de şu olayda görülebilir. Harun Reşîd bir gün veziri Fadl b. Rebî'ye geceyi câriyelerle nasıl geçirdiğini sorar. Fadl, biri Mekkeli ve diğeri Medineli iki câriyeyle beraber yattığını, onlarla beraberken câriyelerden herbirinin kendisine sahip olmak için birbirleriyle -Hâdîs-i şeriflerden delil getirerek- nasıl mûcâdele ettiklerini ballandırarak anlatır. Bu olaydan etkilenen halife, Fadl'dan câriyeleri kendisine hediye etmesini ister (es-Se'âlibî, 1978: 75).

Câriyelerin bu yaşantı şekilleri, toplumda kadınlar hakkında olumsuz bir intibân oluşmasına sebebiyet vermiştir (el-İsfehânî, 1927: XIII,286). Ayrıca, halife ve devlet erkânının câriyeler için harcadıkları paralar Beytü'l-Mâl'den karşılanmaktadır (en-Nüveyrî, 1984: V,101).

¹⁰ Nâfî'nin câriyesi şâire İnan, efendisi tarafından hasta iken dövülür; bk. (en-Nüveyri, 1984: V,78vd); Ayrıca, Denânîr'in yediği dayak.. (en-Nüveyrî, 1984: V,94); 'Ureyb'in yediği dayak.. (en-Nüveyrî, 1984: V,99)

2.3. Zimmîler (Ehlü'z-Zimme) ve Zimmî Kadınlar

Abbâsî Devleti sınırları içinde yaşayan insanları üç grupta toplamak mümkündür: Müslümanlar, Zimmîler ve Müste'menler. Bunlar içerisinde en büyük kesimi oluşturan Müslümanlar, devlete İslâm inancı (akîde) ile bağlıdırlar ve vatandaşlıkları bu esas üzeredir. Zimmîler ise, devlete zimmet (teminat, kefâlet) akdi ile bağlı olup, vatandaşlıkları da bu esas üzere olmaktadır. "Zimmî, yapmış olduğu zimmet akdi gereği İslâm'ın korumasını ve İslâm ülkesi vatandaşlığını kabul etmiş olan gayr-ı müslimdir" (A. Zeydan, 1986: 64). Yani, o da İslâm ülkesi halkındandır. Müste'menler de İslâm ülkesine (dâru'l-İslâm) geçici olarak gelen yabancılarıdır ki, İslâm devletiyle olan bağları "muvakkat emân akdi" ile olmakta ve bu esasa mebnî olarak devletin her bölgesinde geçici olarak ikâmet etmektedirler (A.Zeydan, 1986: 64).

Zimmîler'in durumunun İslâm tarihi boyunca daima çok iyi olageldiği bilinmektedir. İslâm'da Zimmîler hak ve görevlerde -bazı hususlar hâriç- müslümanlar gibidirler (Mez, 1941: II,57vd.; Hitti, 1980: 541vd.; A.Zeydan, 1986: 68).

Abbâsîler'de kırsal alanda ve çiftliklerde yaşamış olan zimmîler, kendilerine has eski kültürlerine bağlı kalmışlar ve ana dillerini korumuşlardır. İslâm'ı seçenlerin çoğu ise, şehirlere akın etmişlerdir (Hodgson, 1993: I,262). Kadın konusunda gayr-ı müslimlerin (ehlü'z-zimme) kadınları bir müslüman erkek ile evlenebilirken, bir müslüman kadın bir gayr-ı müslim erkekle evlenemezdi.¹¹ Bunların kadın ve erkeklerinin, toplum içinde ayırdedilmeleri amacıyla devletçe bazı dönemlerde kılık-kıyâfetleri müslümanlardan ayrı tutulmuştur (el-Bîrûnî, 12,21,292; İbnü'l-Esîr, 1979: VI/206).¹²

2.3.1. Yahûdîler/Mûsevîler

Ülkedeki ticârî hayatta, özellikle sarraflık gibi uzman mesleklerde öndeydiler (Ebû Yûsuf, 69; Mez, 1941: II,64-65). Bu sebeple müreffeh bir hayat süren Yahudîler, sahip oldukları hak ve özgürlükler açısından, kadın erkek arasında bir ayrıma tâbi

¹¹ Konuyu düzenleyen Kur'an âyetleri şunlardır: (el-Bakara, 2/221; el-Mâide, 5/5; (el-Mümtehine, 60/10).

tutulmamışlardır. Meselâ, kılık-kıyâfette erkekleri gibi kadınlar da müslümanlardan farklı giyinmek zorundaydılar. Etekleri üzerine kuşak takmak ve ayakkabılarının birisini siyah, diğerini beyaz renkte giymek durumundaydılar. Ayrıca, gezerken deri ayakkabı da giyemezlerdi (Mez, 1941/1947: II,83vd.; Ahsan, 1979: 61vd.).

2.3.2. Hıristiyanlar/Nasrânîler (Ya'kûbî-Nestûrî)

Hıristiyanlar dînî, siyasî, ilmî ve içtimaî hayatta kendilerini hissettirmişler ve kalıcı tesîrler bırakmışlardır (Kehhâle, 1984: II,55). Nitekim halife Me'mun, bir Hıristiyan'ı Mısır'a vâli bile atamıştı (Mez, 1941: II,90). Kılık-kıyâfet konusunda bunlar da aynen Yahûdîler gibidiydiler.¹³ İslâm toplumlarındaki doktorlar ve yazarlar daha çok bunlardan çıkmıştır (Mez, 1941: II,68).

Abbâsîler'in Hıristiyan tebeası, Ya'kûbî ve Nestûrî şeklinde adlandırılan iki Suriye kilisesine mensup idiler. Bunlardan Nestûrîler Irak'ta çoğunluktaydılar ve Ya'kûbîler'den daha imtiyazlı haldeydiler (Hitti, 1980: 545) Erkekleri için geçerli olan her şeyin genellikle kadınları için de aynen geçerli olduğu görülmektedir. Abbâsî toplumunda daha çok hıristiyan câriyelerin hikâyelerine rastlanılmakla birlikte, Hıristiyan kadınlarının sosyal yaşantıdaki durumlarına ilişkin rivâyetlere rastlanılmamıştır.¹⁴

2.3.3. Sâbiîler

Kur'an'da ele alınmış olan (el-Mâide, 5/69; el-Bakara, 2/62) Bâbil Sâbiîleri, bu sebeple "zimmî statüsü" ne sahip olmuşlar ve müslümanlar tarafından himâye altına alınmışlardır. Sâbiîler/Nâsûrîler (Mandîler), Yahudî-Hıristiyan karışımı bir dinin sahipleridirler (Hitti, 1980: 548).

¹² Geniş bilgi için bk. (A.Zeydan, 1963: tm.; Karaman, 1986: III,229vd.; Hodgson, 1993: I/260 vd.).

¹³ Geniş bilgi için bk. (13. no'lu dipnot).

¹⁴ Geniş bilgi için bk. (A.Zeydan, a.g.e., 64vd.; Karaman, İslam Hukuku, III,229vd.; Mez, II,57 vd.; Hitti, 541vd.; Hodgson, 262vd.; Ahsan, 61vd.)

Bu sırada Irak bölgesinde yaşayan ve inanç olarak Hz. Âdem'e gönderilen Suhûf'a bağlı bulduklarını söyleyen, kutup yıldızına yönelerek günde üç defa secdesiz namaz kılan Sâbiî temsilcilerinin varlığı bilinmektedir (A.Zeydan, 1963: 14). Hiç şüphesiz bunların Abbâsî toplumunda liyâkat sahibi aydınlarının ilme yaptıkları hizmetler, İslâm himâyesini kazanmada yardımcı olmuştur. Yıldızlarının parlaması ise, halife Emîn zamanında (Mez, 1941: II,67) olmuştur.

Sâbiîler de zimmet ehlerinden sayıldıkları için aynen Yahudî ve Hıristiyanlar'da olduğu gibi, erkek ve kadınlarının uymaları zorunlu kılık-kıyâfet çeşidi mevcut idi (Mez, 1941: II,83; Ahsan, 1979: 61). Kadınlarıyla ilgili ise, kayıtlarda herhangi bir ayrıcalıklı duruma tesadüf olunamamıştır. Sonuçta onlar da “ehl-i kitap” kadınlarının tâbi olduğu dinî, hukuki, siyasal ve sosyal prensiplere tâbi olmuşlardır.

2.3.4. Mecûsîler

Mecûsîler'in de Yahudî ve Hıristiyanlar gibi “zimmet ehli”nden sayılmaları, IV. hicri yüzyılda olmuştur. Onlar da sarayda bir temsilci başkan bulundurabiliyorlardı. Irak'ta sayıları epey fazlaydı (Mez, 1941: II,67). Bugün ise, çoğu İran'da (bir milyon civarında) yaşayan Mecûsîler, ateş ile ışığı kutsamakta, Zerdüş'tün peygamberliğine inanmakta, ruh göçü (tenâsuh) inancını benimsemekte ve mahrem akraba (kendileriyle evliliğin haram olduğu yakınlar) ile evlenmeyi câiz görmektedirler.

Mecûsîler'e, -serbest davrandıkları seksüel alanla ilgili olarak- İslâm ülkesinde zinâ suçunu işlediklerinde, diğer zimmîler gibi zinâ cezası uygulanır (Karaman, 1986: III,230). Kadınlarla ilgili diğer hususlarda ise, -evlilik hariç- zimmîler gibidirler. Kadınlarının sosyal hayattaki konum ve durumlarının, erkeklerden ayrı olarak ele alındığı ya da değinildiği kaynak ve araştırmaya tesadüf olunamamıştır. Ancak, anlaşıldığına göre Mecûsîler Abbasîler'in ilk dönemlerinde henüz zimmet ehlerinden sayılmadıkları için, zimmîlere tanınan hak ve özgürlüklerden -en azından- diğerleri kadar yararlanabilir bir konumda olmadıkları söylenebilir.

2.3.5. Zındıklar

Zerdüşt taraftarlarından, dünya hayatı süresinin (ed-dehr) devam edeceğine ya da kalıcı olduğuna inanarak âhiret'e inanmayan dinsizlerin yolu olarak tanımlanan "zendeka" yı beninseyenlere "zındık" denmektedir (el-Vasît, 1986: I,299,403). İlk müslüman yazarlar ise "zındık" terimini, genellikle eski İran kaynaklı, özellikle "ikici/dualist" (iki tanrıya inanan) yapıdaki dogmalara dayanan anlayışları, dinî inanış ve davranışlarına karıştıran herhangi bir Müslüman için kullanmışlardır. Daha sonraları aynı terim, liberal düşünüşlü ve hür fikirli herhangi biri için de kullanılabilir hale gelmiştir (Hitti, 1980: 551).

Başlangıçta Hıristiyan mı, yoksa Mecûsî mi oldukları hususunda Müslümanların tereddüt ettiği Mecûsîlerin ikici (dualist) kolu, yani "iyilik" ve "kötülük" tanrısı şeklinde iki ilâh'a inananlar (seneviyye), daha sonraları müsâmaha gören bir topluluk statüsünü elde etmişlerdir (Hitti, 1980: 550). Bu ikiciliğin/seneviyyenin kurucusu İran'lı Mani (öl. M. 273 veya 274) ve onun öğretimi, Abbâsîler zamanında özel bir alâka doğurmuştur.

Halîfe Mehdî ve Hâdî tarafından kendi zamanlarında bu istikamette beliren bir eğilime karşı alınan ciddi ve sıkı tedbirler görülmektedir (et-Taberî, 1967: VII,190,220); Hodgson, 1993: I,243). Nitekim, M. 780 yılında Mehdî, Halep şehrinde gizli faaliyette buldukları için çok sayıda zındığı idam ettirmiş (et-Taberî, 1967: III,499), hatta iktidarının son iki yılında, Bağdat'ta bu yönde bir temizlik hareketi başlatmıştı (et-Taberî, 1967: III,519,588). Halîfe Hâdî ile Harun Reşîd de aynı şekilde hareketle, seleflerince başlatılan bu icrâatı devam ettirmişlerdir (et-Taberî, 1967: III,548-551). Fakat, girişilen harekâta rağmen dualistik/zındık ve komünistik idealler taşıyan pekçok Mazdekî hayatta kalabilmiştir (et-Taberî, 1967: I,885,897).

Abbâsî toplumunda ortaya çıkan ve Araplar'ın diğer milletlere olan üstünlüğünü kabul etmeyen, hatta Araplar'ın değerini düşürme gayretinde olan bir hareket (el-Vasît, 1986: 484) olarak sosyal hayatta pekçok izler bırakmış olan "Şuûbiyye Hareketi" ile zındıklığın doğrudan ilişkisi olduğu söylenir (el-Hâc Hasen, 1994: 34,112,194,200). İslâm toplumunda bu hareketlerin pekçok ayaklanmaya yol açmış olduğu, hattâ "halîfe Mehdî zamanında eski İran dinlerini ihya etmek için daha pekçok ayaklanma yapıldığı

ve bunun üzerine, isyanları bastırmakla görevli bir 'Dîvânü'z-Zenâdika' adı verilen müessese de kurulmuş olduğu bilinmektedir" (H.D.Yıldız, 1988: I,36).

Abbâsî toplumundaki bu Maniheizm taraftarları ya da zındıkların kadınlarının genellikle erkeklerinin devlete karşı giriştikleri isyanlar sebebiyle, iç savaşların doğurduğu çok zor durumlarla karşı karşıya kalmış olmaları, kaynaklara bakıldığında çok mümkün görünmektedir.¹⁵



¹⁵ Geniş bilgi için bk. (Hodgson, I,243-246)

3. DİNİ, SOSYAL, MEDENİ HAYAT VE KADIN

3.1. Dinî Hayat

Abbâsîler'de hükümet nizâmı (nizâmu'l-hukm), görünüşte Şeriat ile kayıtlı ferdî hükümet şeklindedir. Bu düzenin temelinde dinî düşünce olup, halifenin dayandığı temel esas. Adâlet, harâc ve hisbe müesseseleri, dinînin yoğun olarak şekillendirdiği alanlardır (el-'Uşş, 1990: 42-43). Ancak, "Abbâsîler'in keyfi idaresi sürdükçe, ulemânın görüşlerinin siyasal düzende etkin olması da mümkün gözüküyordu" (Hodgson, 1993: I,294vd.,304).

Bu sebepten olsa gerek, saltanat döneminde tedvin edilmeye başlayan İslâm Fıkhı'nın konuları arasında Anayasa Hukuku bahisleri. Bunun gibi, cihad, el-emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehî ani'l-münker, zulme engel olma gibi bahisler de fıkıh kitaplarında bulunmaz. Siyasal düşünce, siyaset inanç ve kültürü, nasıl Şîîler'i siyaset ağırlıklı dünya durumuna getirmişse; siyaset kültürü ve düşüncesinden uzak kalışı da Ehl-i Sünnet dünyasını siyaset yönünden nötr duruma getirmiştir (Yavuz, 1990: 127-128).

Ancak, Ebû Hanîfe'dir ki, Abbasî Ehl-i Sünnet uleması içinde, zâlim saltanat rejimine açıkça karşı durabilen pek az müstesna şahsiyetlerden sayılmaktadır. Nitekim, Horasan fakihleri meşhurlarından biri olan İbrahim es-Sâ'îğ, Ebû Hanîfe'ye, "iyiliği emredip kötülükten alıkoyma"nın farz olup olmadığını sorunca o, "şehîdlerin en üstünü Hz. Hamza'dır. Sonra zâlim imama (lider/başkan) karşı iyiliği emredip kötülükten alıkoyma vazifesini yaptığından dolayı katledilen adamdır" şeklindeki hadîs-i şerîfi okuyarak cevap verir.

Ebû Hanîfe'nin bu cevabî Hâdîsi es-Sa'îğ'da büyük bir etki yapar ve Horosan'a döndüğünde Abbasîler'in kurucusu Ebû Müslim el-Horasânî'nin (v.136/754) zulmünü ve haksız yere kan dökmesini sürekli açıktan tenkid ederek bunlardan alıkoymaya başlar. Fakat, sonunda Ebû Müslim tarafından öldürülür (el-Cassâs, 1947: I,81).

İslâm Dini'ni devlete hâkim kılmak isteyen insanların, Abbâsîler'e karşı zaman zaman isyan ettikleri görülür. Ancak, her defasında muhâlif guruplar susturulmuş,¹⁶ hattâ ezilmişlerdir (et-Taberî, 1967: VII,294,487,491; el-Mes'ûdî, 1964: I/215, III,302,305).

Dînî kurallara riâyetsizlik sâdece siyasî-idarî alanda görülen bir şey değildi. Zenginliğin getirdiği lüks, israf ve eğlence hayatı, her yönüyle toplumda (özellikle zengin-seçkin zümre arasında) dinî hayatı ifsad etmiş gözükmektedir. Bu değişim önce saltanatın beşiği sarayda başlamış ve oradan toplumun diğer kesimleri arasına yayılmıştır.

Abbâsî halifelerinin çoğu içki içerdi ve câriyelere, oyun eğlence hayatına fazlasıyla düşkündü. Bu husus, Abbâsî kaynakları ve araştırmalarının yoğun olarak vurguladıkları bir tesbit durumundadır. Fakat Câhız, bazı halifelerin içtiklerinin haram olan türden içki olmadığını isbat etmeye çalışır (el-Câhız, 1988: 272vd.). İbn Haldûn da aynı şekilde Harun Reşid'in içkiye düşkün olmadığını ve tarihçilerin Emevî ve Abbâsî halifeleri ve yöneticileri hakkında naklettikleri pekçok hususun asılsız olduğunu bildirir (İbn Haldûn, 18vd.).

Bütün bu olaylara rağmen, az da olsa halifeler, kötülük kaynaklarını kurutma girişimlerinde bulunmuşlardır (el-Kindî, 131). Ancak, ahlâksızlık o derece ilerlemiştir ki, Mazdekî/Maniheist ya da Zındık çevrelerde bir kız öz babasından hâmile kalabiliyordu (et-Taberî, 1967: VII,191). Ayrıca, Ali b. Hasan el-Cezerî adlı bir şahsın, Mehdî'nin geride kalan eşi Rukayye ile elenmesi nedeniyle halife Hâdî tarafından dövürülmesi (et-Taberî, 1967: VII,219); sırf sultanın zevki için sarayda tutulan çok satıdaki câriyeden ikisinin erkeksizlik yüzünden sevicilik/lezbiyenlik hatasına düşmeleri nedeniyle kafalarının uçurulması (et-Taberî, 1967: VII,221); bazı halifelerin zinâ ettiği iddiaları (İbnü'l-Esîr, 1979: VI,86); halife Mehdî'nin, kızı Bânûka/Yâkûte'nin oğlanca (gulâm) ve seksî kıyâfet içinde askerinin ve toplumun önüne çıkmasına izin vermesi (İbnü'l-Esîr, 1979: VI,87) ve yine Mehdî'nin çevresindekilerden biri olan Mutî' b. İyas'ın, daldığı sefih hayat içinde bütün kadınları iffetsiz sayması (et-Taberî, 1967:

¹⁶ Bu olayda bütün Emevîler öldürülür. Seffah, öldürttüğü Emevî mensupları üzerine, onlar daha can çekişirken sofrayı kurdurarak yemek yer. Sonra tüm cesetler ayaklarından çekilerek sokaklara atılır. Daha sonra da toplu mezara doldurulurlar. Bk. (el-İsfehâni, IV,346-347).

VII,349; el-İsfehânî, 1927: XIII,286; İbnü'l-Esîr, 1979: VI,34,52) gibi olaylar da dîne muhâlefetin delillerinden sayılabilir.

Tasavvuf hareketinin ortaya çıkışı, gelişmesi ve en parlak devri de Abbâsîler dönemine rastlar. İbrahim b. Edhem, Şakîk-ı Belhî, Abdullah b. Mübarek, Ahmed b. Hanbel, Ma'rûf-i Kerhî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû'l Hüseyin en-Nûrî, Ebû Saîd el-Harrâz, Şiblî, Bâyezîd-i Bestâmî, Hâtim el-A'sam, Hâris el-Muhâsibî, Ahmed b. Hadraveyh, Yahyâ b. Muâz er-Râzî, Sehl et-Tüsterî, Hâkim et-Tirmîzî, Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc, İbn Hafif, Ebû Süleyman ed-Dârânî, A. b. Ebû'l- Havârî, Zünnûn el-Mısrî gibi sûfîlerin çoğu Abbâsîler'in ikinci asrına tesâdüf eden hicri üçüncü yüzyılda yaşamışlardır (H.D.Yıldız, 1988: I,43). Ancak, birinci dönemdeki müsâit ortam bunu hazırlamıştır. Bunların içinde kendisini zühd ve takvâya adayan, Basra zühd ekolünün temsilcisi sayılan Rabiâtü'l-Adeviyye'dir.¹⁷ Nitekim, zamanının Sufyân-ı Sevri gibi zâhidleri Râbia'dan tasavvufi incelikleri öğrenmişlerdir (İbn Hallikân, 1978: I,285).

Abbâsîler'deki bu zühd ve tasavvuf cereyanının yoğunlaşmasına temel sebep olarak, ilk dönemdeki aşırı dünyevi-şehvî tutkuların getirdiği çılgın hayat gösterilmektedir. Zındıklığa kadar vararak iman dâiresinden çıkan bu dünyevî-şeytanî akım karşısında, geçici dünya hayatına sırtını dönerek kendisini Allah'a adayan zâhid ve dervişlerin başlattığı tasavvuf cereyanı, seçkin zümrenin dinsizlik ve çılgınlıklarına öfkelenen halk tabakası tarafından ilgiye mazhar olmuştur (el-Hâc Hasen, 1994: 195).

Bazı büyük mutasavvıfların halîfelere bazı tavsiyelerde bulunarak sosyal hayata şiddetle müdahale ettikleri de görülmektedir. Meselâ, Amr b. Ubeyd'in Mansûr'a, Sâlih b. Abdülcelil'in Mehdî'ye ve İbnü's-Semmâk'ın da Harun Reşîd'e nasihat ettiği bilinmektedir (et-Taberî, 1967: VI,538; el-'İkd, 1953: III,158,164). Bunun yanında, bazı

¹⁷ Onun meşhur sözlerinden bazıları şöyledir:

"Allah'ı sevenin arayış ve inlemesi, ancak Allah'na kavuşunca diner,"

"Hatâ ve kötülüklerinizi gizlediğiniz gibi iyiliklerinizi de gizli tutun (İbn Hallikân, 1978: I,285)."

Râbia, çok ağladı. Yanında bir adam, cehennemden bahseden bir âyet okunduğunda haşyetinden (Allah'a saygıdan kaynaklanan korkulu endişe) bir çığlık atarak yere düşmüştür (Kehhâle, 1984: I,69). Bir defasında ona adamın biri, ihtiyaçlarını görmede kullanması için kırk dinar getirince Râbia ağlamış ve başını göğe kaldırarak, "dünyanın sahibi olduğu halde Allah'tan dünyalık istemeye utanırken, dünyaya sahip olmayan bir mahluktan bunu nasıl isteyebilirim?" demiştir (İbn Hallikân, 1978: I,286).

sûfiler dünyevî zenginlik ve makam imkânlarını geri çevirmişlerdir. Meselâ, Süfyân es-Sevrî (v. H. 161), Dâvud el-Antâkî (v. H. 165), Abdullah b. el-Mübârek (v. H. 181) ve Süfyân b. Uyeyne (v. H. 189) bunlardandır (el-Hâc Hasen, 1994: 195).

Râbia el-Adeviyye'den başka, Abbâsîler'in ilk dönem sûfî kadınlarından bazıları ise şunlardır: Basra'lı Râbia el-Kaysiyye, Râbia el-Müsmi'yye, Bürde es-Sureymiyye, Gufeyre el-Abide, Emetü'l-Celîl bnt. Amr el-Adeviyye, Nefise bnt. Hasan b. Zeyd b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib (Bişr el-Hâfî, Ahmed b. Hanbel ve İmam Şâfiî onu kendilerinden üstün tutarlardı), Mü'mine bnt. Behlûl, Meymûne bnt. el-Akra', Mudga uht Bişr b. el-Hâris el-Hafî, Muhha uht Bişr b. el-Hâris el-Hâfî, Meymûne uht. İbrâhim b. Ahmed el-Havvâs, Âmine er-Remliyye, Fâtıma en-Nisâbüriyye, Melike bnt el-Münkedir, Âişe el-Mekkiyye (Kehhâle, 1984: I,62-81), Âsiye bnt. Müzâhim, Râbia bnt. İsmâîl, Râhibe Ümmü Osman, Râhibe el-Mevsiliyye, eş-Şeyha Nusret (Dernîkâ, 1990: 15,129).

Sûfî olan kadınlar dışında, toplumda vâ'iz ve mürşid olarak tanınan meşhur kadınlar da mevcuttu. Bunlardan Semrâ' bnt. Nüheyk sokaklarda gezerek iyiliği emredip kötülükten sakındırır ve kötü işler yapanları yanındaki kırbacıyla döverdi (Kehhâle, 1984: I81 vd.).

Bunların dışında bazı kadınlar da vardır ki, onlar cömertlik ve yaptıkları iyiliklerle (el-hayrât) meşhur olmuşlardır. Harun Reşîd'in hanımı Zübeyde'nin (v. H. 216), bir milyon yediyüz bin dinara Mekke'de hacılar için yaptırdığı su tesîsâtı yanında, onun bazı hac mevsimlerinde insanlara dağıttığı paraların mikdarı elli dört milyon dirheme ulaşmıştı (Mes'ûdî, 1964: II,295; İbn Hallikân, 1978: II,314vd.). Özellikle III. hicrî asırda, Zübeyde gibi kadınların sosyal hayatta câmi, medrese, vb. hayır işlerinde çok ileri gittikleri görülür. Fâtıma bnt. Muhammed b. Abadullah el-Fahrî ile Mütevekkil'in annesi Şücâ' da bunlardan sayılır. Şücâ', sekreteri Ahmed b. el-Hâtib vâsıtasıyla gizli sadaka olarak elindeki büyük servetinden bolca dağıtırdı. H. 236'da Küfe'de Abbâsî sülâlesi fertlerine milyonlarca dirhem ve dinar dağıtmıştı (Kehhâle, 1984: I,90).

Sosyal hayatta kadının dinî şîârından olan örtünme (hicab) ise, hicrî beşinci yılda farz kılınmıştır. Ancak, toplumda tam olarak yerleşmesi ve artık değişmez bir gelenek hâlini

alması ancak Abbâsîler döneminde olmuştur. Lâkin, Abbasîler'de bu durumu aşırıya götürenler çoğaldığı için Câhız, (ihtiyaç halinde) hür kadınlara bakma ve onlarla konuşmanın haram ya da utanılacak bir şey olmadığını izah ettiği bir risâle yazmak zorunda kalmıştır. Buna rağmen, fakîhlerce kadının hürriyeti üzerine pekçok ağır kurallar koymak moda olmuş ve bu konuda her nesil, bir öncekilere nisbetle daha aşırıya gitmiştir (Keyyâl, 1981: 105-115).

Netice olarak, müslüman kadının sosyal hayattaki hak ve sorumluluklarından geri kalmaması gereği teoride sürekli vurgulanmasına rağmen, bunun pratiğinin Abbâsî toplumunda yeterli ölçüde sağlanamamış olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü müslüman kadının dini ve gelenekleri, onu ilim tahsiline, helâl kazanç için çalışmaya, sosyal hizmet ve görevlerini yapmaya, vatan savunmasına katılmaya ve büyük sorumlulukları yüklenmeye teşvik etmekte olduğu halde, çeşitli arızî sebep ve şartlar sonucu Abbâsî kadınlarının, bahsi geçen haklar ile yükümlülüklerini gerçek hayatta tam olarak yerine getirme imkânlarının olmadığını söylemek mümkündür.

3.2. Ahlâkî Çözülme

“Huluk” ya da “hulk” kökünün çoğulu olan “ahlâk”, hayır ve şer olarak bütün işlerin (efâl), düşünmeksizin kendisinden çıktığı bir yerleşik kişisel durumdur (el-Vasît, 1986: I,248). Ahlâkî ise, toplumda genel kabul görmüş yaşayış kurallarına uygun olandır (el-Vasît, 1986: I,248). Ahlâk kuralları da, devletin yaptırım gücünden yoksun olsalar da toplum hayatında düzenleyici etkinlikleri olan kurallardır (Büyük Larousse, 1986: I,200).

Abbâsî Devleti'nin zengin olması, seçkin zümre arasında ahlâkî bozulmalara sebebiyet vermiştir. Nitekim, zamanın şâir ve yazarları bu gurup içinde yer almıştır. Ahlâkî çözülmenin temelinde, gece gündüz düzenlenen işret meclisleri vardır. Onun temelinde de İran/Sâsânî toplum âdetlerinin, yine İranlılar tarafından Abbâsî toplumuna taşınması ve seçkin zümrenin de o müfsid/çirkin âdetlere kendilerini kaptırmaları olayı yatmaktadır. Müellifler bunu ahlâksızlık, hayâsızlık ve fisk-u fücûr hayatı olarak tanımlamaktadırlar (A.Emîn, 1964: I,124; el-Bustânî, 1988: 52).

Ahlâksızlıkta başı çektiği görülen İran asıllılar sâyesinde Abbâsî seçkinleri arasında “içki kullanımı”, İslâm’ın şiddetle yasaklamasına rağmen (el-Mâide, 5/90-91), yaygın bir hal almıştı. Bunun sebeplerinden birisi, bazı Irak’lı fakihlerin hurma, bal, buğday ve incir şıralarını helâl saymalarıdır (A.Emîn, 1964: I,124). Hicaz Fıkıh Ekolü bunları haram sayarken, Irak Fıkıh Ekolü helâl sayıyordu (İbnü’l-Esir, 1979: VI,36). Abbâsî halîfelerinden ilk defa içkiye düşkünlüğüyle tanınan Hâdî’dir. Sonra Harun Reşîd, Emîn (et-Taberî, 1967: VI,489, VII,216; el-İsfehânî, 1927: V,216; VII,171, X,172, XVIII,221, XV,218). Me’mun, Mu’tasım, Vâsık ve Mütevekkil (el-Veşşâ’, 1990: 101; el-İsfehânî, 1927: VII,159,170, XI,352) bunları takip eder.

Özellikle dost meclislerinde, hattâ özel hayatta alkollü içkiler sık sık kullanılıyordu (Hitti, 1980: 518). Önceden bilinmeyen pekçok şarap çeşidi türetilmişti (A.Emîn, 1964: I,119).“el-Egânî” ve “Nihâyetü’l-Ereb” gibi eserlerde, sayısız cümbüş ve eğlence hikâyeleri yanında, sefih bir şâir olan Ebû Nuvvâs gibilerinin, şarabın (hamriyyât) methine dair yazdıkları sayısız şiir ve şarkılara sıkça şâhit olunmaktadır (el-Câhız, 1988: 233vd.; et-Taberî, VII,223vd; el-İsfehânî, 1927: VII,162vd., X,251, XI,354,364.).

Câhız, şıra-içki çeşitlerini anlatırken, şıra (nebiz) ile sarhoş edici içki (hamr)’nin farklı olduğunu beyan etmektedir (el-Câhız, 1988: III,272vd.). İbn Haldûn da buna istinaden olsa gerek, Harun Reşîd gibi yöneticilerin içkiye düşkün olmadıklarını, hattâ onlar için buna ihtimal dahi verilemeyeceğini iddia etmektedir (İbn Haldûn 18). Fakat, İbn Haldûn’dan asırlarca önce ve Abbâsî dönemlerinde yaşamış bütün müelliflerin eserleri, İbn Haldûn’un iddiasını boşa çıkarmaktadır (en-Nüveyrî, 1984: IV,93vd.;el-Veşşâ, 1990: 101; el-İsfehânî, 1927: VII,159,163, XX,286). Hattâ, sadece seçkin zümre ve çevresindekiler değil, dindar olmayan halktan kesimler bile Hıristiyan manastırlarında şarap içme imkânı buluyorlardı ve ayrıca özel meyhaneler de vardı ki, buraları Yahudîler işletirdi (Hitti, 1980: 519).

Abbâsîler’in yaygın eğlence meclisleri, daha önce Arap dünyasında benzeri görülmemiş bir ahlâkî çözülmeyi beraberinde getirmiştir. Özellikle şâirlerin daha çok görüldükleri bu gibi sefâhet âlemleri, bugünün bar, pavyon, gazino gibi eğlence-işret merkezleri

benzeri yerlerde yapılırdı. Buralarda toplananlar, rakkâse câriyeler ve müzik eşliğinde içki içmek, fuhuş yapmak gibi pekçok gayr-ı meşru işlerin içinde sâtlerce eğlenirlerdi. Büyük ihtimalle yabancı kökenlilerin oluşturduğu şâire kadınlar da bu tür eğlence yerlerine giderler ve diğerlerine katılırlardı (el-Veşşâ', 1990: 102vd.).

Bağdat ve banliyösünde bulunan Mutî b. İyâs, Vâlibe b. el-Hâbbâb, Hüseyin b. ed-Dahhâk ve Ebû'l-Atâhiyye gibi pekçok sefih şâirin evleri, bahsedilen türde eğlence merkezleri hâline dönüşmüştü (en-Nüveyrî, 1984: V,72vd.; el-İsfehânî, 1927: XIII,128vd.). İçki ve eğlencedeki bu aşırılığın, geleneklerin korunduğu taşra bölgeleri (el-bevâdî) hâriç büyük medenî-kentsel bölgelerde (el-havâdir el-kübrâ) yayıldığı görülen ahlâksızlık ve fuhşa yol açması gâyet doğaldı (Mez, 1941: I,145 vd., II,289).

Abbâsîler'de ortaya çıkan ahlâksızlıklardan birisi de "oğlanlarla dostluk hayatı" (mugâzeletü'l-gilmân) yaşamadır (İbn Kuteybe, 1930: X,112). Bu özellikle halife Emîn zamanında ortaya çıkmıştır (et-Taberî, 1967: X,215). Türk ve Rum oğlanlar o kadar çoğalmıştı ki, insanlar câriye edinmede yarıştıkları gibi artık oğlan edinmede de yarışmışlar ve onları süslemeye çok özen göstermişlerdir. Öyle ki, Ebû Nuvvâs gibi şâirler, kadınları kötüyerek oğlancılığı tercih ve teşvik edici şiirleri ve yaşayışlarıyla da meşhur olmuşlardır (İbn Kuteybe, 1930: X,112vd.). Ayrıca, kadınlarıyla muhtemel ilişkilerine tedbir olarak erkekler, oğlanları iğdiş etmişlerdir (Mez, 1941/1947: I,141vd.). Sonuçta, câriyeler ve oğlanlar ile işret meclislerinde eğlenceye dalan erkeklerin evlerindeki kadınların çoğu, kendilerine bir eş gibi birer iğdiş oğlan edinmişlerdi (el-Hâc Hasen, 1994: 185).

Toplumda eğlence âlemlerinin vazgeçilmez unsuru olan yabancı kökenli câriyelerin sebep olduğu ahlâkî çözüme, sonraları devletin her yanda zayıflayıp çökmesinde etkili olmuştur (es-Seâlibî, 1978: 747). Sadece Abbasoğulları ile akrabâ sayılarının bir ara otuz beş bine vardığı (el-Mes'ûdî, 1964: II,259) bir toplumda, seçkin zümrenin diğer kesimleri de göz önüne alınınca, bunların sebep olabileceği ahlâkî çözümlenin boyutları kestirilebilir gözükmektedir.

Bir başka ahlâksızlık da “zinâ” olayıdır. Fuhşun bir parçası olan bu çirkin işi yapanda (zânî-zânîye) zulüm, sözünden dönme, yalancılık, hâinlik, hayâsızlık, sorumsuzluk, haramlara aldırılmazlık ve kadını kiskanmazlık (deyyüslük), vb. kötü-çirkin ve gayr-ı meşrû özelliklerin huy hâline geldiği görülür (Kehhâle, 1984: I,130). Câriyelerin yanında az da olsa hür kadınlar ile ilgili zinâ olaylarına rastlamak mümkündür. İbn Kayyim ve İbn Kuteybe gibi müellifler bu konuya ışık tutmaktadırlar (İbnü'l-Kayyim, 1985: 198; İbn Kuteybe, 1930: X,116). Ahlâkî durum öyle bozuldu ki, Abbasîler'in sonraki dönemlerinde, genelevlerin hem de câmi yakınlarında bile açıldığı görülmektedir (el-Makdisî, 1967: 207).

Zinâ olayından başka, kadınlara yapılan cinsel tâciz olaylarına da rastlanmaktadır (el-Câhız, 1991: 203). Ayrıca, fuhş âlemlerinin etkisiyle şâirlerin toplumdaki her kadını iffetsiz görmeleri (el-İsfehânî, 1927: XIII,286); kumar oynama, hayvan hobisi ve çeşitli oyunların çok yaygınlaşması (el-İsfehânî, 1927: VI,294); başta halifeler olmak üzere muhatabına “o.. çocuğu, piç” gibi sövmelerin yaygınlaşması (el-İsfehânî, 1927: VII,296; et-Taberî, 1967: VII,218); hîle-komplo gibi her türlü aldatma usûllerinin çok kullanılması (el-İsfehânî, 1927: VII,305); ahlâksızlığın, zındıklığın dinsizlik boyutlarına ulaşması ve sekste sınır tanımazlık vak'aları (et-Taberî, 1967: VII,190), evlerde kadınların oturduğu özel kısımlara (harem) hürmetin azalması (et-Taberî, 1967: VII,284); eşcinselliğin yanında lezbiyenliğin de görülmesi (et-Taberî, 1967: VII,221); kadınların aldatılması (es-Suyûtî, 32); şiirde ve sözde fuhşun artması (es-Suyûtî, 44); inanılması zor olan Harun Reşîd ile veziri Ca'fer arasında yıllarca yaşandığı iddia edilen homoseksüel hayatın varlığı (Hermery-Vieille, 1983: 22-230); hediye adı altında yönetici zümre çevresinde dönen rüsvet olayları.. (el-Câhız, 1991: 345vd.) ve daha burada verilemeyen pekçok ahlâkî bozulma ve çözülme alâmetleri, özellikle seçkin-zengin zümre içinde ve çevresinde oldukça yaygın bir vaziyet almıştı.

3.3. İlim ve Kültür Hayatı

Âlimler, şâirler ve edebîyatçıların devlet yöneticileri tarafından maaş, hediye vb. yollarla desteklendikleri ve bu durumda bu grubun saltanata nasıl payanda yapıldığı izah

olunmuştur.¹⁸ Abbâsîler’de ilmî-kültürel hayat denince akla gelen, halîfe Me’mun tarafından Bağdat’ta kurulan Beytül-hikme müessesesi ve bu merkezde yapılan tercüme faaliyeti yanında; fikhî mezheplerin tedvîni/oluşumu ve yayılması; çeşitli itikâdi/kelâmî mezheplerin ortaya çıkması ve Mu’tezile’nin hâkimiyeti sonucu âlimlerin karşılıklı ilmî tartışma yaptıkları münâzara meclisleridir (el-Hâc Hasen, 1994: 23,37,190; Fazlurrahman, 1992: 5,112,115,240,283; Karaman, 1988: II,670-681; Hodgson, 1993: I,250,311; H.İ.Hasan, 1991: III,145-214). Ayrıca, mescid ve câmîler hem ibâdethâne, hem birer eğitim ve öğretim müessesesi olarak kullanılmıştır. Zengin kitap koleksiyonuna sâhip olan bu câmîler, önceki devirlerde olduğu gibi, Abbasîler’in ilk döneminde de sayılan önemli fonksiyonlarını sürdürmüşlerdir (H.D.Yıldız, 1988: I,40).

Kültürel hayata gelince, zamanın bir cihan süper devleti durumdaki Abbâsîler’in hâkimiyeti altında bulunan çok çeşitli ırklar, kendi kültürlerine bağlı fakat İslâm kültürü etkisinde yaşıyorlardı. Zamanla bu milletler arasında bir yakınlaşma olmuş ve bir İslâm kültür hayatı çeşitli yansımalarıyla meydana çıkmıştır (el-Hâc Hasen, 1994: 109). Bundan dolayı, “Abbâsîler’in ilk zamanları, İslâm kültür ve medeniyetine damgasını vurmuştur. İslâm dünyasında çeşitli müesseseler ve ilimler bu devirde şekillenmiş, zamanla gelişerek modern Avrupa medeniyetinin doğmasında da etkili olmuştur” (H.D.Yıldız, 1988: I,40).

Bu asırda bilgi ve kültür bakımından kadınlar yüksek bir seviyeye ulaşmışlardır. (H.İ.Hasan, 1991: III,271). Harun Reşîd ve Me’mun devirlerinde kadınlar kültür, fikir, şiir ve edebîyatta erkeklerle yarışmışlar, onlarla ilmî tartışma yapmışlar ve kültürel hayatta zekâ ve zerâfetleriyle aktif olmuşlardı. Kültürlü kadınların evlerinde ve diğer ilmî meclislerde devam eden kadınların bu kültürel aktivitesi, Mütevekkil zamanına kadar sürmüştür. Ondan sonra ise, tam olarak el-Kâdir zamanında gerçekleşen ve kadının sosyal hayattan ve erkeklerden tamamen ayrı tutulması olayına paralel şekilde, kadınların ilmî-kültürel hayatlarında da büyük bir düşüş yaşanmaya başlamıştır (S.E.Alî, 1990: 380-381).

¹⁸ İkinci Bölüm’e münâcat olunabilir.

Edebîyat, şiir ve güzel sanatlar alanlarında hür kadınlara nisbetle câriyelerin büyük üstünlük ve aktivitelerinin varlığı gözlenmektedir. Haddizatında bu gibi sanatlarda erkeklere göre kadınlar, duygusal yapıları dolayısıyla daha şanslı durumdadırlar. Ayrıca câriyeler, edebiyatçı ve şâirlere ilham kaynağı olarak önemli bir yere sahip olmuşlardır (A.Emîn, 1964: I,98). Zîrâ, hür kadınların aksine, câriyeler ile erkekler içli-dışlı olabiliyorlardı. Bu durumda, edîb ve şâirler, hürlerden çok câriyelere yönelik duygularla eserler oluşturmuşlardır (el-Bustânî, 1988: 52). Câriyeler, ticârî maksatla da olsa eğitilmiş ve kültürlü olarak yetiştiriliyorlardı. Hür kadınlar içinse böyle bir şey söz konusu değildi. Buna rağmen, edebiyât ve şiir dışında Hadîs ve Tasavvuf gibi özellikle dinî ilimlerde pekçok hür kadına rastlanmaktadır.

İlmî ve kültürü ile şöhret bulmuş Abbâsî kadınlarından bazıları şunlardır:

- 1- Ümmü'l-Kirâm: Mu'tasım'ın kızıdır. Vâsık ve diğer erkek kardeşleri gibi bir şâirdir (es-Suyûtî, 20).
- 2- Sümâme: Basralı kadı Sevvâr'ın oğlu Abdullah'ın kızıdır. Şâirdir (es-Suyûtî, 31).
- 3- Sevvâb: Hemezân'lı Abdullah el-Hanzâli'nin kızıdır. Şakacı ve espritüel bir şâirdir (es-Suyûtî, 32).
- 4- El-Hacnâ': Mehdî'nin Habeşli kölesi-küçük şâir Nusayb'ın/Lüsayb'ın kızıdır. Mehdî'yi övücü şiirleriyle tanınan bir şâirdir (es-Suyûtî, 34).
- 5- Hadîce: Halîfe Me'mûn'un kızıdır. Zeki bir şâir ve edîbtir (es-Suyûtî, 34).
- 6- Aişe: Halîfe Mu'tasım'ın kızıdır. Şâir ve edibtir (es-Suyûtî, 55).
- 7- Abbâse: Halîfe Mehdî'nin kızı ve Harun Reşîd'in kız kardeşidir. Üstün özelliklere sâhip bir şâirdir (es-Suyûtî, 61).
- 8- Uleyye: Halîfe Mehdî'nin kızıdır. Çok zeki bir şâir, edîb ve mûsıkî bestekârdır (es-Suyûtî, 63).
- 9- Lübâbe: Halîfe Mehdî'nin oğlu Alî'nin kızıdır. Şâir ruhludur (es-Suyûtî, 71).
- 10- Murâd: Halîfe Me'mûn'un komutanlarından olan Ali b. Hişâm'ın özel şâiridir (es-Suyûtî, 72).
- 11- Râbi'a el-Adeviyye: Sevgi ve zühd hayatı olan Tasavvuf'un öncülerindendir (İbn Hallikân, 1978: II,285).
- 12- Râbi'a el-Kaysiyye: Basralı âbidelerden olup, edebiyatçı bir kadındır (Demîka, 1990: 53).

- 13- Râbi'a el-Müsmi'yye: Edebiyatçı ve âbide bir hanımdır (Dernîka, 1990: 53).
- 14- Zübeyde: Halife Harun Reşîd'in hanımıdır. İyi bir şâir ve edibtir. Hikmetli sözler söylerdi. Şu söz ona aittir: "İyi bir şey yapmak isterken hata eden kimse, kötülük yapmak isterken doğru iş yapandan daha üstündür" (İbn Hallikân, 1978: II,316),
- 15- Mâriye: Halife Harun Reşîd'in güzel ve edebîyatçı câriyesidir (el-Hâirî, 1987: II,395).
- 16- Zehrâ el-Kilâbiyye: İshâk el-Mevsilî'ye yakın şâir bir hanımdır (Kehhâle, 1984: I,268).
- 17- İnân: En-Nâtîfî'nin edebiyatçı ve şâir câriyesidir. Daha sonra onu Harun Reşîd satın almıştır (el-Câhız, 1991: 193; en-Nüveyrî, 1984: V,78).
- 18- el-Fâri'a: Hâricîler'den es-Salt eş-Şeybânî'nin oğlu Tureyf'in kızıdır. İyi bir şâirdir ve cesur bir kadındır (Kehhâle, 1984: I,276).
- 19- Leylâ: Tureyf et-Tağlebî'nin kızı olup, cesur bir şâirdir (Kehhâle, 1984: I,280).
- 20- Mücîbe: Halife Harun Reşîd'in şâir câriyesidir. Ebû Nüvvâs'a karşı şiir söylemiştir (Kehhâle, 1984: I,281).
- 21- Cevher: Halife Mehdi'nin şâir ve şarkıcı câriyesidir (Kehhâle, 1984: I,364).
- 22- Ureyb: Ca'fer el-Bermekî'nin küçükken çalınmış kızı olduğu da iddia edilen iyi bir şâire kadındır (el-Bustânî, 1988: 38).

3.4. Evlilik ve Âile Hayatı

Arap dünyasında âile, başlıca ekonomik ve sosyal bir ünite olarak kabul edilir. Kadının âiledeki yeri ile ilgili olarak Ortadoğu hakkındaki standart tarihler, kadını ev hayatına mahsus ve sosyal, ekonomik, siyâsî hayattan tercîd edilmiş olarak ele alırken; kadın araştırmacıları ise, aksini isbâta çalışmaktadırlar. Ancak, "görülen o ki, âile dışında kadınlar çok sayıda aktiviteye sahip olmuşlardır (Tucker, 1993: 195-196).

Yine, Arap âilesi ile ilgili Batı'daki araştırmalarda çok vurgulanan noktalar şunlardır:

- 1- Nikâh rızâya dayanmıyor ve evlilik, aralarında sevgi olup da kendi rızalarıyla özgürce girilen bir şey olmayıp, geniş âilenin ihtiyaç ve menfaatlerine uygun olarak düzenlenir.

2- Arap âilesinde kadın, âilenin şerefini taşır. Onun muhtemel sapmaları âile erkeklerince sıkı kontrol edilir. Evlilik öncesi kız, erkeklerden uzak-ayrı tutulur, flört yasağı uygulanır ve erken evlendirilir.

3- Âilevî-nesebî yapının oğul (ibn) olarak ifâdesi ve ecdât ile övünme geleneği akraba evliliğine sebep olur. Bu da gençlerin seçme şansını kısıtlar.

4- Âile içinde kadın güçsüz bir konumda bulunur. İslâm ona özel mülkiyet hakkı tanıdığı halde, kamusal-toplumsal alana çıkışları kapalı olduğu için bu hakkını kullanması güçlükle gerçekleşebilir (İbnu't-Tıktakâ, 206; Tucker, 1993: 196; Hodgson, 1993: I,298).

Bu tesbit ve eleştirilerden özellikle ikincisi çok doğru ve İslâm'ın bir gereği olarak bilinmektedir. İslâm tarihindeki durum açısından, diğer maddelerdeki tesbitlerin de büyük oranda doğru olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, Abbâsîler döneminde oluşan “bütün mezhepler kadına önemli bir sosyal rol verilmesini öngörüyordu” (Hodgson, 1993: I,301). Ancak bu, teoride böyleydi. Pratikte ise, iffete dâir Hâdîslerle birlikte Kur'ânî emirler, artık moda haline gelmiş bulunan “kadınların bir köşeye çekilmesi” olgusunu da kapsayacak şekilde genişletilmiş ve Hz. Muhammed (sas)'in kendi hanımları için uygun gördüğü bazı özel tedbirler, evlendiği hanımların sayısı konusundaki ayrıcalığı kendilerine örnek almayı aklından bile geçiremeyecek sıradan müslümanlarca da benimsenmiştir (Hodgson, 1993: I,301).

Abbâsîler'deki durum daha çok, bolluk ve zenginliğin getirdiği câriyelere ve oğlanlara aşırı düşkünlükle erkeklerin, hür kadınlardan çok câriyelere önem verdikleri ve hattâ hür kadınların evlerine kapatılarak sosyal hayattan soyutlandıkları şeklinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, özellikle seçkin zümre âilelerinde kadının kocası, evlâtları ve yakın akrabaları yanında çok saygın ve itibarlı bir yeri vardı. Bu kadınlar imkânları ölçüsünde özel süs eşyası, kıymetli elbiseler ve servet edinîyorlar ve bunda da istedikleri gibi tasarrufta bulunabiliyorlardı. Ancak, zâten her zaman daima fakir veya orta halli seviyede bir yaşam standardına mahkum olagelmiş halk (avâm) tabakası

kadınları için en önemli ve tek problem, şüphesiz sosyal, siyâsî, ekonomik özgürlükler ile ilmî-kültürel kazanımlardan ziyade geçim derdi idi.¹⁹

Sosyal gelişmeler kadının evinden çıkmasını gerektirmiştir ve bu yüzden o, ihtiyaç maddelerini satın almak için çarşı-pazara çıkabiliyordu. Fakir ve dul kadınlar da yünlerini satmak ve evin ihtiyaçlarını temin için dışarıya çıkabiliyorlardı. Bu ihtiyaca binaen çıkışlarda kadın yalnız ya da kadın arkadaş/arkadaşlar ile beraber olabilirdi (el-Bağdâdî, 1931: VI,9,IX,188). Ancak, kadının bu hürriyetini kısıtlamaya götürücü özellikte, onlar aleyhine bazı olumsuzluklar da görülüyordu. Meselâ, "kadının evden dışarıya çıkması caddelerde onun sürekli tâcize mâruz kalmasına sebebiyet vermiştir" (et-Tenûhî, 1971: II,255). Gerçekte bu tacizler bâzen askerler (et-Tenûhî, 1978: I,355) ve bâzen de kadıların görevlileri tarafından (el-Miskeveyh, 1914: II,148) yapılıyordu. Fakat, olay sadece taciz ile kalmıyor ve "bâzi kadınlar hırsız ve kural tanımazların elinde soyguna, hatta ölüme bile maruz kalabiliyorlardı" (et-Tenûhî, 1971: III,219). Sonuçta, "kadınların karşılaştıkları bu tür zorluklar ve tehlikeler sebebiyle, ev dışına çıktıklarında onların korunmalarını sağlamak amacıyla resmi bazı uygulamalara gidilmiştir. Meselâ, cadde ve sokaklarda erkeklerin kadınlarla konuşmaları yasaklanmıştır.²⁰ Bundan sonra muhtesibin görevleri arasına, 'erkeklerle kadınların sokaklarda birlikte gezmelerini önleme' işi de girmişti" (İbnü'l-Esîr, 1979: VI,248).

Bir diğer uygulama ya da önlem de, şüpheli görülen yerlerde kadınlarla beraber bulunan/yakalanan erkeklere görevlilerce şiddetli cezaların tatbik edilmesi idi. Nitekim, bir şehrin kadısının kızıyla ve üstelik kızın evinde yakalanan bir erkek sopa cezasına (darb) çarptırılmıştı. Diğer bir örnekte ise, bir idârî görevli, şefinin câriyesiyle birlikte bir hamamın önünde şüpheli bir halde yakalandığı için asılmıştı (et-Tenûhî, 1971: II,117).

Gerçekte Abbasî erkeklerinin câriyelere olan düşkünlükleri, kadınların onlara olan sevgi ve güvenini büyük ölçüde yok etmiştir. Bu durumda kıskanma huyundan vazgeçmek zorunda kalan kadınlar, kocalarını kaybetmemek ve aralarında sevgi havası

¹⁹ Abbasiler'de kadının bu durumu, II. Bölüm'de genişçe izah olunmuştur.

²⁰ Nitekim hicrî dördüncü asırda Hanbelîler, kadınların Bağdat caddelerinde erkeklerle birlikte yürümelerini yasaklamışlar ve bunu kontrol işini muhtesibe bir görev olarak yüklemişlerdi.

oluşturabilmek maksadıyla onlara güzel câriyeler hediye eder olmuşlardır. Sonuçta bu durum, kadının değerinde ve öneminde bir düşüşe sebebiyet vermiş, artık erkeğin gözünde kadın kötü ve değersiz olmuştur; bu nedenle onun özgürlüğünü kısıtlıyor, sosyal ve siyâsî tüm kapıları yüzüne kapatıyordu. Nihayetinde kadın, kendisine danışılmaz ve hürriyeti elinden alınmış olarak evinde bir esir gibi kalmıştır. Artık şâirler ve yazarlar da kız çocukları ve kadınları eserlerinde açıkça kötüler, onlardan duydukları utancı belirtir olmuşlardır. Ancak, bu değişimin başlaması her ne kadar Abbâsîler'in ilk döneminde olmuşsa da, yoğun olarak ortaya çıkması ve gelenek hâlini alması ise, hicri dördüncü ve beşinci asırlarda olmuştur (el-Hâc Hasen, 1994: 25,27).

Düğün merâsimlerine gelince, buna büyük önem verilirdi. Gelinin hazırlanması, merâsimler, ziyâfetler, şarkıcıların getirilmesi, vb. her yerde görülen âdetler geçerliydi (Dîb, 1990: 72). Halîfe, vezir gibi seçkinlerin düğünleri ise, önceki devirlerde görülmemiş lüks, ihtişam, israf ve eğlencelerle yapılırdı. Mesalâ Harun Reşîd ile evlenen Zübeyde'nin düğünü (H.165) böyle yapılmış bir düğün idi. Ülkenin her yanından toplanan insanlara sayısız yemek ve para dağıtılmış, yapılan masraflar elli ilâ seksen milyon dirheme (İbn Hallikân, 1978: II,314), bir başka tesbite göre ise bir milyon üçyüz ilâ iki milyon dinar arası bir rakama (A.İ.Hasen, 1981: 74) ulaşmıştır. Halktan bir kadının hayal bile edemeyeceği bu ihtişam, tesâdüfen onlardan bir şanslı kadına nasib olacakken haberi öğrendiğinde heyecandan ölüvermiştir (Dîb, 1990: 130).

Çok evlilik yaygın ve normal bir olay olmasına rağmen, bütün kadınların bunu kabullenmedikleri görülmektedir. Bu durum, hem seçkin tabaka da hem de halk arasında böyleydi (İbnü'l-Kayyim, 1985: 76; V.M.Alî, 11). Ayrıca, ne İslâm'da ve ne de bir başka geleneğe görülmeyecek türden şekli bir evlilik çeşidini halife Harun Reşîd çıkarmıştır ki o, kız kardeşi Abbâse ile veziri Ca'fer'i aynı anda her zaman yanında bulundurarak rahatça görüşebilmelerini sağlamak için onları evlendirmiş, fakat birleşmelerini ve yalnız kalmalarını kesinlikle yasaklamıştır. Ancak, onlar bu yasağı delmeyi gizlice başarmışlar ve çocuk sahibi olmuşlarsa da, inadını sürdüren Harun

Reşîd, bu yüzden o iki insanı (ve hatta çocuklarını) fecî şekilde öldürerek cezalandırmıştır.²¹

Boşanma konusunda erkeklerde büyük bir serbestlik ve rahatlığın hâkim olduğu görülmektedir. Yâni, kadın boşamak çok kolay ve sıradan bir şeydi (İbnü'l-Kayyim, 1985: 79-84). Dayak ile alâkalı olarak, sadece câriyelerin dayak yediği olaylara rastlanılmıştır. Hür kadınların bu konudaki halleri ise, -her konuda olduğu gibi- edebî-târihî kaynaklarda pek görülmemektedir.

Sonuç olarak, evlilik ve âile hayatında kadının durumunda -ondan sonra sürekli hale gelecek olan- bir düşüş başlamış ve hızlanmıştır. Yâni Abbâsiler'in birinci yüz yıllık devresinde bütün sosyal-medenî sâhâlar için olduğu gibi, kadının değeri ve âile hayatındaki yeri için de belki şu tesbit yapılabilir: Kültürün, medeniyetin, siyasî-askerî gücün ve kadının durumunun en iyi ve zirve noktası/devresi; fakat aynı zamanda bozulma, çözülme, düşüş ve çöküşün de başladığı ve epeyce görüldüğü bir dönem.²²

3.5. Sosyal Adâlet ve Medenî Hayat

“Adâlet” kelimesi sözlükte basit anlamıyla "doğru olmak, doğru davranmak, düzeltmek, aynı seviyede kılmak" demektir (el-Vasît, 1986: II,588). “Sosyal adâlet” ise, servet ve gelirin yeniden dağılımında uyulması gereken Ahlâkî ölçütü ifade eden iktisâdî bir kavramdır (Büyük Larousse, 1986: I,81).

Devletin başlıca gelirleri zekât, harâc, cizye, öşür, fey, ganimetler ve örfî vergilerden oluşmaktaydı (H.D.Yıldız, 1988: I,48). İlk dönemde Abbasî Devleti ihtişam ve zenginliğin zirvesine ulaşmıştı (C.Zeydan, 1328: II,39; Hodgson, 1993: I,246). İkinci halife Mansûr (136-158) öldüğünde beytül mâle 60 milyon dirhem ile 14 milyon dinar bırakmıştı (el-Mes'ûdî, 1964: II,177). Yine Mansûr, Bağdat'ın inşasında dört milyon sekizyüz otuz üç bin dirhem (el-Makdisî, 1967: 121), ayrıca savaşlarda büyük

²¹ Bu meşhur hâdis, Taberî, Mes'ûdî, İbnü'l-Esîr gibi tüm temel kaynaklarda ve diğerlerinde anlatılmaktadır.

miktarlarda paralar (meselâ, sadece Afrika'daki Hâricîler ile hicrî 154'te yaptığı bir savaş için altı milyon üç yüz bin dirhem harcamıştı. Halifelik döneminde harcadığı toplam para ise, bir milyar dirhemdi (C.Zeydan, 1328: I,39).

Beşinci halife Harun Reşîd (170-193) öldüğünde beytülmalde dokuz yüz milyon dirhemenden fazla (et-Taberî, 1967: III,764) para bırakmış ve devletin yıllık geliri yetmiş milyon dinara ulaşmıştı. Yedinci halife Me'mun (198-218) zamanında devletin gelirleri ise, kıymeti bilinemeyen mallar ve eşyalardan başka dört yüz milyon dirhem tutarındaydı (C.Zeydan, 1328: I,63).

Medenî ya da uygar terimi, "fikir, sanat ve endüstri alanlarında çok büyük bir gelişme göstermiş olan (Türkçe Sözlük, 1988: II,1521)" anlamındadır. Devletin başkenti Bağdat, sanat, kültür ve medeniyet merkeziydi; Muhteşem sarayları, köşkleri, geniş bahçeleri, ma'mur pazarları, mesîre yerleri, büyük câmileri, güzel hamamları, hânları, gece ışıklandırılan caddeleri ile İslâm ülkesinin gözbebeği durumundaydı (el-Bağdadî, 1931: 20; Mez, 1941: I,223). Bağdadî, Bağdat'taki hamamların sayısının (epey abartılı olarak) altmış bin tane olduğunu, buralarda beşer kişiden toplam üç yüz bin adamın çalıştığını, herbir hamamın yanında beşer taneden toplam üç yüz bin mescid bulunduğunu yazmaktadır (el-Bağdadî, 1931: 117). Kısacası, "düzen, zenginliği doğurmuş" ve yaygınlaşan refah, sosyal hareketliliği beraberinde getirmişti (Hodgson, 1993: I,257).

Bütün eyâletlerin gelirlerinin aktığı merkez olarak Bağdat'ta, zenginlik ve bolluğun sonucu olarak sefâhet hayatı (el-hayâtü'l-'âbise) içinde câriyelerle iştret-eğlence yerleri, sayısız şarkıcılar, sanatçılar ve şâirler ile birlikte her çeşit azınlığı/çılgınlığı bolca görmek mümkündü (A.Emîn, 1964: I,101,125; el-'Uşş, 1990: 257,266). Diğer taraftan tavla, santraç, vb. oyunlar (el-Mes'ûdî, 1964: II,406), güvercin bakımı, horoz ve köpek döğüşürme (el-İsfehânî, 1967: VI,75) gibi gayr-ı meşrû eğlenceler de yaygındı. Hattâ kumar, fakirlerin evlerine bile yayılmıştı (A.Emîn, 1964: I,124).

²² Geniş bilgi için bk. Fehmi Sa'd, "el-'Âmmetü fi Bağdâd fi'l-Karneyni's-Sâlis ve'r-Râbi' li'l-Hicra", Dâru'l-Müntehab el-Arabî, Beyrut 1993, s. 362-371.

Resim ve süslemeye (en-nakş ve't-tasvîr) aşırı düşkünlük (el-İsfehânî, 1967: XIII,27), aşırı hediyeleşmeler, vb. had safhaya ulaşmıştı (el-İsfehânî, 1967: XII,130). “Devlet gelirlerinin büyük meblağlara ulaşmış olması, aynı zamanda halkın yüksek bir refah seviyesine eriştiğini de göstermektedir” (H.D.Yıldız, 1988: I,48) demek mümkün görünüyorsa da, çağdaş yazarlar gerçeğin öyle olmadığını; devletin mallarının eşit dağıtılmadığını, bu konuda toplum tabakaları arasında az değil, belki çok büyük dengesizlikler olduğunu; devlet geliri ve mallarının çoğunun halife, vâli, komutanlar ve bürokratların saray ve köşklerinde onlar tarafından harcandığını; bu zümre vâsiyasıyla da kendilerine yakın olan edebiyâtçılar, şâirler, âlimler, şarkıcılar, câriyeler, tüccarlar, vb. kesimlerin bu zenginlikten büyük pay aldıklarını; sonuçta bu seçkin zümre ve çevresindekilerin büyük servetler edinerek lüks ve ihtişam içinde zevk-ü sefa sürdüklerini; ancak, büyük halk kütlelerinin ise, fakru zaruret içinde yaşamaya çalıştıklarını sürekli vurgulamaktadırlar (A.Emîn, 1964: I,126; el-Hâc Hasen, 1994: 14,167-175).

Taşrada yaşayan halktan bedevî bir kadının, lüks hayat içinde yaşayan küçük seçkin zümre mensubu bir adamın zenginliğini, evini, eşyasını ve karısının elbise ve zinet eşyalarını gördüğünde tabîi olarak imrenmesi ve onun gibi zihniyete sahip olmadığı için kocasına sitem etmesi (el-İsfehânî, 1967: XII,9) buna örnek teşkil edebilir. Ayrıca, “halktan bir adam, âilesiyle beraber senede üçyüz dirhem ile yetiniyordu” (Mez, 1941: I,172).

Buna karşın, halife Harun Reşîd'in hanımı Zübeyde, harcamaları otuz altı ilâ 80 milyon dirhem arasında değişen bir düğünle evlendiği halifein yanında edindiği özel serveti ile ünlüdür. İpek bir elbisesinin değeri elli bin dinarı aşırıyordu (A.İ.Hasen, 1981: 74). Bu rakam bugünkü karşılığına getirildiğinde birbuçuk-iki milyar TL. arasında bir miktara ulaşmaktadır.

Aynı şekilde Hayzürân, Bûrân, Abbâse gibi saray ve köşk kadınları muhteşem servetleriyle efsâne haline gelmişlerdir. Hayzürân'ın serveti ise 160 milyon dirheme ulaşmıştı (V.M.Alî, 24). Vezir âilesi Bermekîler'in ve onlardan Ümmü Ca'fer'in serveti de dillere destandır. Hattâ bu servetleri sâyesinde hilâfette ve toplumda kazandıkları

değer ve üstünlük, Bermekîler'in helâkine/mahvına sebebiyet vermiştir (el-Ebûsîrî, 1989: 247).

3.5.1. Zirâî, İktisâdî ve Ticârî Hayat

İktisat terimi, "çeşitli seçeneklere kullanılabilir sınırlı kaynaklar ile tatmin edilmek istenen ihtiyaçlar arasındaki ilişkilere ait insan davranışlarını inceleyen bir ilim" (İktisada Giriş, 1984: 3) olarak tarif edilmektedir. Abbâsîler, iktisâdî hayatın her alanında üretimin ve buna bağlı olarak refahın artırılması hususunda büyük gayret sarfetmişlerdir (H.D.Yıldız, 1988: I,47). Fakat, "Eğer bir iktisat politikası daha eşit bir gelir dağılımına neden oluyorsa toplumsal refahı artırır" (İktisada Giriş, 1984: 164), prensibinden hareketle, Abbâsî devletinde artan refahın, sadece seçkinlerin işine yaradığı²³ söylenebilir.

Abbâsî seçkin ve zenginlerinin, muhteşem saray ve köşklere lüks ve konfor içinde, eğlence ve musîkî meclislerinde oyun ve zevklerin her çeşidini yaşamış oldukları hususu tekrarlar vurgulanmıştı. Büyük halk topluluklarının bu sınır tanımaz kesime tepkileri ise, dışardan bakarak kızmak şeklindeydi. Ayrıca, artan refahın hemen hiç nasiplenemediği için de zorluk ve ihtiyaçlarla boğuşuyordu. Ancak, bu gerçeğin ifadesini -mâlesef- İslâmî gelenekte şimdi bile bulmak mümkün gözükmemektedir.²⁴ Bunun yanında sosyal, kültürel ve siyasal değişimler, ekonomide büyük yenilik ve gelişmeyi beraberinde getirmişse de elde edilen kazancın millî bir nitelik kazanamadığı ve fakat daha çok saltanatın bekâsı, hâkim sınıf ile zenginlerin zevki uğruna, İslâm veya insan olmaktan gelen herhangi bir sıkılma ya da sorumluluk duyulmaksızın hebâ edildiği söylenebilir. Kaynaklar baştan sona bu gerçeğin isbatıyla dolu bulunmaktadır.

Abbâsî devletinin ekonomisi ve ticareti kısa başlıklarla şöyle özetlenebilir. İmparatorluk hudutlarının son derece genişlemiş bulunması ve medeniyet seviyesinin eriştiği yüksek nokta, büyük çapta bir beynelminel ticareti de icab ettiriyordu. Bu muhitte ilk tüccarlar

²³ Önceki bölümlerde bu husus işlenmiştir.

Hıristiyanlar, Yahûdiler ve Mecûsiler idi; fakat daha sonraki senelerde, zirâatten nefret ettikleri kadar ticaretten kaçmayan Müslümanlar büyük ölçüde bunların yerini almıştır.

Bağdat, Basra, Siraf, Kâhire şehirleriyle, İskenderiye limanı, kara ve deniz ticaret merkezleri haline gelerek büyümüşü. Buna paralel olarak, iç ve dış ticaret gelişmiş, Müslüman tüccarlar doğuda Çin ve batıda Fas ile İspanya'ya kadar mal alış-verişi yapar duruma gelmişlerdi. Bunlar, aldatmayı önlemek için aralarında sorumlu bir sendika kurmuşlardı (S.E.Alî, 1990: 363). Modern çağın dev holding patronları gibi ve hattâ onlardan çok daha fazla para ve servete sahip olan tüccarlar da vardı (Hitti, 1980: 527-529; H.D.Yıldız, 1988: I,48).

Ülke zengin maden kaynaklarına sahipti ve bunların işletilmesine bizzat halifeler büyük önem veriyorlardı (H.D.Yıldız, 1988: I,47). En büyük endüstri kolu ise, dokumacılık idi. Sonra gülsuyu ve itriyât sanayîi, cam, kağıt ve sabun sanayîi, maden işletme ve silah atelyeleri ile tuğla ocakları geliyordu (el-Mes'ûdî, 1964: I,158). Ayrıca, mücevherât ve kuyumculuk sanatı da o devirde en parlak çağını yaşamıştı (Hitti, 1980: 533).

İktisâdî hayatın temelini zirâat teşkil ediyordu (H.D.Yıldız, 1988: I,47). Bunun için devlet, sulama faaliyetleri (divânû'l-mâ' vâsıtasıyla) ile her çeşit ürün ve çiçek yetiştirilmesine önayak oluyordu (el-Makdisî, 1967: 302vd.). Ayrıca, tarımsal ürünlerin geliştirilmesi için Botanik ile ilgili yabancı eserleri Arapça'ya tercüme ettirmişlerdi (Hitti, 1980: 541). Köylülere geniş mülkiyet hakları tanınmış ve âdil bir vergi sistemi geliştirilmişti (H.D.Yıldız, 1988: I,47). Zirâî alanda pekçok kölenin yer aldığı/çalıştığı da bilinmektedir (Mez, 1941: II,295).

İktisâdî ve ticarî hayatta kadınların özellikle biriktirici ve tüketici hâkim sıfatından başka, çarşı-pazar dükkânlarında yoğun şekilde satıcı olarak buldukları (el-Makdisî, 1967: 356), bazı bölgelerde her çeşit malın ticaretine hâkim oldukları da bilinmektedir.

²⁴ Meselâ, H. D. Yıldız/DİA, çağdaş araştırmaların aksine (bir önceki bahis, on dokuzuncu referanstaki eserler) bu anlatımlara işaret etmemiştir.

Bununla birlikte, kıymetli mallar arasında ticareti çok yaygın olanı da cârîye ticâreti idi (Mez, 1941: I,311-313).

İslâm Hukuku'na göre, iktisâdî ve ticârî hayatta kadının görev üstlenmesi, eğer verimliliği ve üretimi artıracaksa bu, “malın korunması” (hıfzu'l-mâl) maslahatına binâen “güzel olur iş” (et-tahsîniyyât) kabîlinden câiz görülse de, sosyal ahlâk ve âile hukuku açısından bu cevâz geçersiz kalmaktadır (el-Bûtî, 1992: 228).²⁵ Bu hükmün bilinmesi nedeniyle olsa gerek Abbasîler'de kadın için iktisâdî, ticârî, zirâî hayatta genel olarak pasif bir rolden başka, -bazı istisnâlar dışında- aktif ve etkin bir rol oynama fırsatı pek olmamıştır (el-Bağdâdî, 1931: 70vd.; Hitti, 1980: 526-541; Mez, 1941: I,253,311; Hodgson, 1993: I,255).

3.5.2. Saraylar, Konaklar, Evler ve Hamamlar

Müslümanlar fetih ve sulh yoluyla sahip oldukları şehirleri İslâmlaştırmakla yetinmişler, o şehirleri baştan başa yıkıp yeniden kurmayı düşünmemişlerdir. Şehrin İslâmlaştırılması ise, ortadaki en büyük mabedin câmîye çevrilmesi, mektep, medrese, tekke, han, hamam, dâru'ş-şifâ, dâru'l-aceze, çarşı ve çeşme gibi müesseselerin ilâvesiyle tahakkuk etmiştir. Yeni kurulan en büyük müesseseler şüphesiz, devlet idaresi ile ilgili saraylar (saltanat merkezi), konaklar (halifenin astı yöneticilerin merkezleri) ve dîvânlar ile askerî kışlalardır.

Evlerin İslâmlartırılması da, haremlik-selâmlık olarak evin iki kısma ayrılması, pencerelere kafes ve paravana, balkonlara da cumba²⁶ ilâvesiyle yapılmıştır (Baltacı, 1993a: 5-9). İslâmî kaynaklardan anlaşıldığına göre, iyi bir ev (sâlih mesken); ihtiyaçları

²⁵ Çünkü, “kadının örtünmesi (setru'l-mer'e/el-hicâb) zarûreti ile, sağlıklı-iyi bir âilenin ihtiyaç ve gerekleri, hem “malın korunması” maslahatından önde gelir ve hem de “neslin korunması” maslahatı ile ilgili tamamlayıcı unsurlardandır; neslin sağlık, düzen ve menfaati ise, mal ile ilgili çıkarlardan daha önemli ve önceliklidir” (el-Bûtî, 1992: 228).

²⁶ Burada geçen kavramlardan "Haremlik" veya "Harem", saray ve konaklarda kadınlara ayrılan bölüm; "Selâmlık", saray ve konaklarda erkeklerin bulunduğu ve erkek konukların alındığı bölüm; "Kafes", çapraz çubuklarla ve aralıklı olarak yapılmış, pencerelere takılan siper; "Paravana" veya "Paravan", menteselerle birbirine bağlı birkaç parçadan oluşan ve yapılarda bazı bölümleri ayırmakta kullanılan, katlanır, taşınır çerçeveli perde; "Cumba" ise, eski evlerde pencere hizasında sokağa doğru çıkıntısı olan kafesli bölümdür (Türkçe Sözlük, 1988, I-II,263,611,759,1161,1276).

karşılacak genişlik ve bölümlere sahip olan; kötüsü ise, ihtiyaçlara cevap vermeyen, dar, ezân ve kâmeti işitemeyecek derecede mescide uzak, komşularla çevrili (içiçe) ve kötü hava ortamında bulunan evdir. Hz. Peygamber'in psikolojik, sosyolojik ve tıbbî bir takım sebeplere binâen, yüksek binâlardan ve bir kişinin ihtiyacından fazla bina yapmasından hoşlanmadığı da bilinmektedir (Baltacı, 1993a: 6-7).

Abbâsiler'de halîfe, vezir ve diğer devlet adamları ile zenginler saray ve köşklere; halk ise tek katlı evlerde yaşıyorlardı. Kerpiç, tuğla, kireç ve alçı kullanılarak yapılan evlerin tavanları hurma lifleri ve ağaç dallarıyla örtülürdü.

Zenginlerin evleri harem, selâmlık ve hizmetçi odalarından oluşuyordu. Bu evler genellikle bir bahçe içinde yapılır, duvar ve tavanları mozaikler ve renkli resimlerle süslenirdi. Halîfelerin sarayları ise geniş köşkler, kubbeler, revaklar [üstü örtülü, önü açık yer/sundurma (Türkçe Sözlük, 1988: II,1224] ve asma bahçelere sahipti (et-Taberî, 1967: IX,125; el-Bağdâdî, 1931: 73). Ayrıca, mermerden çok katlı olarak yapılan bu sarayların süslemesinde İran zevkinin etkisi çok açıktı” (S.E.Alî, 1990: 378).

Mısır gibi sıcak bölgelerde ise, yazlık evler de yapılır, yöneticiler dâhil insanlar buralarda çeşitli âletlerle serinlerlerdi (et-Taberî, 1967: VIII,180). Saray ve köşklere ev eşyası olarak pencere ve kapılar üzerinde süslemeli ipek perdeler, odalarda büyük divanlar, pahalı masalar, seramik vazolar ile altın ve gümüşten mamul kaplar (S.E.Alî, 1990: 378), odaların yegâne eşyası olan gardroplar (Mez, 1941: I,183) ve el dokuma yer halıları bulunurdu. Bugün sedir diye bilinen o zamanın divanları, bir odanın üç kenarı boyunca uzanan ve minder şeklinde yüksekçe oturma yerleriydi. Kare biçiminde taban minderleri (matrah) de, divâna sığmayan diğer kimselerin oturabilmeleri için bulunurdu. Dîvânın yahut taban minderlerinin orta kısmına gelecek şekilde yerleştirilen yiyecek ikram etmek üzere daire şeklindeki pirinç tepsiler, alçak sehpalara üzerine yerleştirilirdi (Hitti, 1980: 515-516).

Hamamlara gelince, özellikle Bağdat'ın sadece doğu kısmında beşbin hamam vardı ve hicrî dördüncü asırda ve sonraları bunların sayısı onbinlerle ifade edilir olmuştu (Mez,

1941: I,186). Bağdat'ın tarihiyle alâkalı kaynaklarda hamamlarla ilgili verilen rakamları tartışan yazarlar, meselâ Me'mun zamanında sadece Bağdat'ta altmış bin hamam ve bunlara bağlı işçi, mescid ve insan sayılarının gerçekçi olmayıp fazlaca abartma olduğunu söylerler.

Bir milletin medeni ve temiz olduğuna delil olan hamamlar, sadece içinde temizlik yapıp abdest alınan sıhhate faydalı yerler olarak halkın rağbetine mazhar olamamış, fakat aynı zamanda halkın lüks ve eğlence yeri olarak devam ettikleri toplantı yerleri (kulüp/en-nâdî) şeklinde yaygın bir hâle gelmişti (el-'Uşş, 1990: 258). Haftanın belli günlerinde kadınların hamamlara girmelerine müsâade ediliyordu (Hitti, 1980: 520).

Saray ve köşklere ilk anda akla gelen olaylar, lüks-konfor içinde içkili-şarkılı eğlenceler, çok sayıda câriyeler, köleler, hizmetçi oğlanlar, bestekâr ve şarkıcılar ve karşılıklı entrikalar (et-Taberî, 1967: VIII,8)'dan başka, âlimlerin toplanarak ilmî tartışmalar yaptıkları ilim halkaları (mecâlisu'l-hulefâ ve mecâlisu'l-münâzara) olmuştur. Saray, devrin zenginliğinin odak noktasıydı. Taşradan gelen her türlü vergi Bağdat'ta toplanıyordu (Hodgson, 1993: I,258).

Saraylarda hobi olarak vahşî hayvan edinme âdeti de vardı. Aslan, kaplan ve filleri ilk defa edinen halîfe Mansûr olmuştu ve Harun Reşîd'in de, içinde benzer hayvanların bulunduğu kafeslerinden bahsedilirken, sonraki halîfelerin bu konuda aşırıya gittikleri ifade edilir. Halîfe Vâsık, altın ve mücevherlerden yapılmış ve ancak seksen adamın taşıyabildiği bir tahta sahipti (es-Suyûtî, 1964: 343). Ayrıca, saraylardaki binlerce köle ve câriyenin, çeşitli renklerde olay ve âlemlere sebep oldukları bilinen bir husustur. Bu câriyelerin, saray ehli arasındaki entrikalarda taraflara gizli câsusluk yaptıkları da yine bilinmektedir (V.M.Alî, 17).

Halîfe ve diğer yöneticiler ile onlara yakın olan kesimlerin kadınları, saray ve köşklere müreffeh bir hayat yaşıyorlardı (en-Nüveyrî, 1984: V,70; el-Veşşâ', 1990: 100; et-Taberî, 1967: X,170; es-Seâlibî, 1978: 74; İbnü'l-Kayyım, 1985: 180; es-Suyûtî, 1964: 45) Harun Reşîd'in saray ve konaklarında altısı hür, ondokuz tanesi de câriyelerden olmak üzere tam yimi beş adet hanımı; bu kadınlardan, onüçü kız ve onikisi erkek

değer ve üstünlük, Bermekîler'in helâkine/mahvına sebebiyet vermiştir (el-Ebûsîrî, 1989: 247).

3.5.1. Zirâî, İktisâdî ve Ticârî Hayat

İktisat terimi, "çeşitli seçeneklere kullanılabilir sınırlı kaynaklar ile tatmin edilmek istenen ihtiyaçlar arasındaki ilişkilere ait insan davranışlarını inceleyen bir ilim" (İktisada Giriş, 1984: 3) olarak tarif edilmektedir. Abbâsîler, iktisâdî hayatın her alanında üretimin ve buna bağlı olarak refahın artırılması hususunda büyük gayret sarfetmişlerdir (H.D.Yıldız, 1988: I,47). Fakat, "Eğer bir iktisat politikası daha eşit bir gelir dağılımına neden oluyorsa toplumsal refahı artırır" (İktisada Giriş, 1984: 164), prensibinden hareketle, Abbâsî devletinde artan refahın, sadece seçkinlerin işine yaradığı²³ söylenebilir.

Abbâsî seçkin ve zenginlerinin, muhteşem saray ve köşklere lüks ve konfor içinde, eğlence ve musîkî meclislerinde oyun ve zevklerin her çeşidini yaşamış oldukları hususu tekrarlar vurgulanmıştır. Büyük halk topluluklarının bu sınır tanımaz kesime tepkileri ise, dışardan bakarak kızmak şeklindeydi. Ayrıca, artan refahtan hemen hiç nasiplenemediği için de zorluk ve ihtiyaçlarla boğuşuyordu. Ancak, bu gerçeğin ifadesini -mâlesef- İslâmî gelenekte şimdi bile bulmak mümkün gözükmemektedir.²⁴ Bunun yanında sosyal, kültürel ve siyasal değişimler, ekonomide büyük yenilik ve gelişmeyi beraberinde getirmişse de elde edilen kazancın millî bir nitelik kazanmadığı ve fakat daha çok saltanatın bekâsı, hâkim sınıf ile zenginlerin zevki uğruna, İslâm veya insan olmaktan gelen herhangi bir sıkılma ya da sorumluluk duyulmaksızın hebâ edildiği söylenebilir. Kaynaklar baştan sona bu gerçeğin isbatıyla dolu bulunmaktadır.

Abbâsî devletinin ekonomisi ve ticareti kısa başlıklarla şöyle özetlenebilir. İmparatorluk hudutlarının son derece genişlemiş bulunması ve medeniyet seviyesinin eriştiği yüksek nokta, büyük çapta bir beynelminel ticareti de icab ettiriyordu. Bu muhitte ilk tüccarlar

²³ Önceki bölümlerde bu husus işlenmiştir.

olmak üzere toplam yirmi beş evlâdı olmuştu (et-Taberî, 1967: VII,359). Saraylardaki ilginç olaylar arasında, vezir Ca'fer ile er-Reşîd'in kızkardeşi Abbâse arasında geçen tuhaf evlilik hâdisesi ve peşinden gelen olaylar da hatırlanmalıdır (İbnü'l-Kayyim, 1985: 342vd.; el-Ebûsîrî, 1989: 247vd.).

Sonuçta, Abbasî hânedânı kadınları ve benzerleri saray ve köşklere hayat sürerlerken, halktan kadınlar ise, temeline tuz dökülüp üzerine su salındığında içindeki insanların başına çöküveren (es-Suyûtî, 1964: 343) mütevâzî evlerinde fakru zarûret içerisinde hayatlarını sürdürüyorlardı.

3.5.3. Yiyecek-İçecek Kültürü

Abbasî dönemi Arap edebiyâtçılarının yemek âdâbıyla ilgili olarak yazdıklarına bakıldığında onlar, yemekte lokmaları küçük yapmayı, ağızdaki lokmayı yavaş yavaş çiğnemeyi, parmakları yalamamayı, sarımsak-soğan yememeyi ve caddelerde kürdan kullanmamayı o devre ait bir efendi ve münevver kişinin (ez-zarîf) özellikleri arasında sayarlar. Araplar zayıflığı över, şişmanlığı kötü görürlerken, edeb ve bilgiyi zayıflara; ifade ve konuşmadan acziyet ile ahmaklığı da şişmanlara yakıştırırlar (el-Veşşâ', 1990: 96,211vd.).

Abbâsî devlet adamlarından bazıları, sofralarında altın ve gümüşten mamul kaplar, nakışlı ve süslü Çin tabakları ile üzerine çeşitli oyma nakış ve resimler yapılmış cam tabaklar kullanırlardı (el-Hâc Hasen, 1994: 179). Ayrıca onların aşçıları, çok sağlıklı ve bol vitaminli olduklarına inandıkları yiyecek ve içecek çeşitleri konusunda epey ustalaşmışlardı. Pekçok konuda olduğu gibi, özellikle lüks hayat ile birlikte yeme-içme kültürü de İran menşeli'dir (İbn Kuteybe, 1930: III,214). Meselâ, bir çeşit et yemeği olan "sebbâc"/"sikkac"; soğanlı ve yumurtalı bir et yemeği olan "tabâhec"; un, yağ ve şekerden mamul bir tatlı olan "fânîz" ve "fâlûzec".. İran kaynaklı yemeklerdendi. Bu yemek kültürünü Abbâsîler'e taşıyanlar şüphesiz İranlı vezir âilesi Bermekîler olmuştu. Onların sofralarında çeşit çeşit yemekler ve yemekten sonra ellerini yıkamak için çok çeşitli kokular, kokulu su ve yağlar bulunurdu (el-Hâc Hasen, 1994: 180).

Halifeler, uzak bölgelerden büyük masraflarla getirttikleri kuş ve meyve çeşitlerini hazırlamada çok ileri gitmişlerdi (el-Hâc Hasen, 1994: 180). Araplar, güne ballı veya şekerli süt içerek başlarlar, güneş doğduğunda bütün âile bireyleriyle birlikte kahvaltı ederler, öğlen vaktinde evin serin yerinde bir yemek daha yerler, akşam yemeğinde, üzeri beyaz kumaşla örtülü ve çevresi sandalyelerle çevrili bir sofrada, önce bal, vb. içecek çeşitleriyle karıştırılmış süt içenler ve peşinden kebab yerlerdi. Bu husustaki kadın-erkek karışımının kaldırılmasının, Arapların sosyal hayattaki Bizans ve İran etkisinin artmasıyla olduğu söylenmektedir (S.E.Ali, 1990: 191).

Değirmencilikte taşra kadınlarının yoğun olarak çalışıyor olması ve ekmeği herkesin kendi evinde yoğurup ev fırınlarında pişiriyor olması (Ahsan, 1979: 87) da, konunun kadınları ilgilendiren başka boyutlarıdır. Ayrıca saraylar ve köşklere, hattâ çoğunda hizmetçi kızların (câriye) bulunduğu halk evlerinde, yemek ve bulaşık işlerini daha çok kadınlar-câriyeler yaparlardı.

İçecek konusunda en yaygın olan alkollü veya alkolsüz olarak içilen şerbet/şıradır. Şerbet şeklinde, şekerli suya menekşe, muz, gül veya karadut özleriyle koku ve lezzet katılmış alkolsüz içecekler (meşrûbât) çok sık ikram edilirdi; Kahve ile tütün ise o zaman henüz bilinmiyordu (Hitti, 1980: 516).

Alkollü içeceklere gelince, İslâm'ın şiddetle yasaklamasına rağmen, özellikle ve genellikle seçkin kesimde, onların dost (işret-eğlence) meclislerinde ve özel hayatlarında çok fazla tüketiliyordu (Mez, 1941: I,202). Ayrıca, pekçok şâir, vb. kimselerin evleri de meyhane-pavyon gibi işletiliyordu. Arap Edebiyatındaki “nevâdir” türü eserler ile tarih kaynakları bunun delilleriyle yüklü durumdadır.²⁷ Bu konuda bazı bölge kadınları [meselâ üzümün bol yetiştiği yer olan Marâkeş'te kadınlar (Mez, 1941: I,203], içkiye düşkünlükleriyle ünlü olmuşlardı.²⁸

²⁷ Bu husus, “Ahlâkî Çözülme” konusunda genişçe izah olunmuştur.

²⁸ Yeme-içme kültürü ile ilgili geniş bilgi için bk. (el-Hâc Hasen, 179vd.; S. E. Ali, 191; Mez, I/195vd., II,257vd.; Ahsan, 87vd.; Hitti, 516vd.; et-Taberî, VIII,87; el-Mes'ûdî, IV/99; el-Veşşâ', 96,211vd.)

3.5.4. Lüks ve İsrâf

Fransızca kökenli “lüks” (luxe) kelimesi sözlükte, giyimde, eşyada, harcamada aşırıya gitme, gösteriş, şatafat anlamına gelirken (Türkçe Sözlük, 1988: II,970), buna paralel fakat Arap asıllı (seraf-isrâf) “israf” kelimesi de malda, sözde ve katilde (öldürme/kısâs) haddi aşmak, hatâ etmek, gâfil ve câhil olmak manasındadır (el-Vasît, 1986: I,427).

Râgıb el-İsfehânî, “Müfredât”ında “seraf/isrâf”ı, şöyle tanımlar: “İnsanın yaptığı her işte haddi aşmasıdır. Bu, hayır ve sadakada (el-infâq) dahi böyledir. Zirâ, Allah şöyle buyurur: ‘O kimseler ki, Allah yolunda harcarlarken ne aşırıya giderler ve ne de cimrilik ederler (el-Furkân, 25/67)’ Bâzen israf, ölçüde-miktarda olduğu gibi, bir işin keyfiyetinde de olur. Meselâ, Süfyân şöyle demiştir: Az da olsa, Allah’a itâat dışında harcadığın herşey israftır. Yine bu manada Allah şöyle buyurur: ‘İsraf etmeyin, çünkü Allah israf edenleri sevmez’ (el-En’âm, 6/141) ve yine Allah, ‘israf edenler/haddi aşanlar cehennemliklerin ta kendileridir’ (Gâfir, 40/43) buyurur” (R.el-İsfehânî, 1992: 407).

Abbâsîler’deki lüks ve israfın yegâne merkezi seçkin zümredir. Bunların çoğu devletten yüksek maaşlar ve hediyeler/bahşışlar alırlar, böylece büyük servetler edinerek lüks ve taşkınlık içinde yaşarlardı (el-Hâc Hasen, 1994: 14vd.). Zîrâ, özellikle ilk iki halîfeden (Seffâh ve Mansûr) sonra devletin gelirleri büyük miktarlara ulaşmış, hazîne (beytü’l-mâl) mal ve parayla dolup taşmıştı.

İslâm araştırmacıları Abbasî medeniyetinin göstergelerini daha çok, “açıktan işlenen günahlar” (et-tehattük), “hayâsızlık” (el-Mücûn), “ihtişam/lüks, debdebe” (el-bezh), “aşırı bolluk” (et-teraf), “müreffeh hayat” (refâhü’l-hayât), “faydasız oyun-eğlence hayatı” (el-hâyü’l-âbise), “heder edilen mallar/servet” (el-mâlû yezhebu hederan), “içki-işret ve şarkı meclisleri” (mecâlisü’l-işre ve’l-muganniyât), “oyun-eğlence vâsıtaları” (edevâtü’l-lehvi ve’t-tervih), “oğlanlar ve câriyelerle sefih yaşantı” (et-teserrî bi’l-cevârî ve’l-gilmân), “eğlence hayatı” (hayâtü’l-lehv) gibi başlıklarda toplamışlardır (A.Emîn, 1964: 101vd.; el-’Uşş, 1990: 260vd.; el-Hâc Hasen, 1994: 182vd.).

Bu başlıklara giren, yani lüks ve israfi anlatan sayısız örnekten bazıları şöyledir:

1- Halife Mehdi, oğlanlar ve şarkıcılarla eğlence hayatının yoğun olarak başlamasına ve yaygınlaşmasına öncülük etmiş, özel dost meclislerinde müstehcen kadın muhabbetleriyle meşhur olmuştu (el-Câhız, 1975: III,208). Ayrıca o, yeme-içme ve giyim kuşamda çok aşırıya giden halifelerdendi (A.Emîn, 1964: 108).

2- Lüks ve israfta ileri giden halife Emîn, ilk defa mücevherât ile süslü altın ve gümüş aletler edinmiş, değeri elli bin dinar olan ipek elbise yaptırmış, ilk defa yordakçılar, hizmetçiler ve câriyeler edinmiş, yine ilk defa gümüşten kubbe yaptırmış, kıymetli taşlarla işlenmiş mest-papuç edinmiş, her çeşit ipek, samur, vb. çok lüks ve pahalı giyim kuşam tarzını benimsemiştir (el-Mes'ûdi, 1964: II,298). Diğer taraftan, halife Emîn, bir keresinde, hânedân fertlerinden birine bir kayık yükü altın vermiş, şarkıcı İbrahim el-Mevsilî'yi bir gece saraydan kırk bin dînar ile uğurlamış, yakını ve şarkıcı İbrahim b. Mehdî'ye bir kerede ikiyüz bin dinar ihsan etmiş, bir gün elbisesini değiştirmesi için yanındaki bir hizmetçisine otuz adet inci vermiş ve aşırı lüks tefrişâtli köşklerde zevku sefâ sürmüştür (H.İ.Hasan, 1991: III,244). Ayrıca Emîn, Bezl adlı câriyeyi yirmi milyon dirheme alıp onu servete boğmuştur (en-Nüveyrî, 1984: V,88-91).

3- Abbasîler'in en aşırı sayılabilecek israf olaylarından birisi de, halife Me'mun'un Bûrân ile evliliğinde olmuştu. Kızın babası el-Hasen b. Sehl, sınırsız mal-mülk ve paralar dağıtmış, ayrıca Me'mun, hanımına bin adet elmas (yâkût) vermiş, onun için inci ve elmaslarla işlenmiş altın dokuma bir halı döşemiş ve Bûrân'ın babaannesini, gelinin üzerine bin adet inci saçmıştı (et-Taberî, 1967: VII,187; el-Mes'ûdi, 1964: III,186). Yine halife Me'mun'un günlük yemek masrafı altı bin dinar, veziri İbn Ebî Hâlid'inki bin dirhem, İbrahim el-Mevsilî'nin günlük yemek ve parfüm masrafıysa yine bin dirhem idi (el-İsfehânî, 1967: V,164). Me'mun'un, câriyesi Arib/Ureyb için harcanan yüzelli bin dirhem, bin dinar ve ilâve mal ve mücevherât (en-Nüveyrî, 1984: V,95),

4- Bunun yanında lüks ve konforun göstergesi olarak, altın-gümüş işlemeli ipek ve yün dokumalar çok revâc bulmuş, bu alanda önemli ve büyük ticarî-ekonomik faaliyet görülmüştü (el-Hâc Hasen, 1994: 174).

5- Kokulanma ve saç boyama zenginlik ve şereflik alâmetlerinden sayılırdı. Onun için bu alanda da ticârî-ekonomik büyük faaliyet görülmüş ve israf alabildiğine yayılmıştı (el-Mes'ûdî, 1964: I/115; el-İsfehânî, 1967: IV,3). Bu konuda kadınlar da erkeklerden aşağı kalmamışlardı (el-Hâc Hasen, 1994: 176).

6- Mücevherât, süslenme ve süs eşyası konusunda, özellikle halifeler aşırıya gitmişlerdi. Onlar kırmızı yâkût, büyük inciler, elmas, zümrüt, firûz, mercan ve atîq gibi çok değerli taşlar edinmişler ve bunların çokluğu ile övünmüşlerdi (el-Hâc Hasen, 1994: 178).

7- Halîfe Harun Reşîd, kırk bin dînar değerinde meşhur kırmızı yâkûtta yüzük kaşı satın almış, üzerine ismini naksettirmiş ve bir diğer yüzük kaşını da yüz yirmi bin dirheme satın almıştı (el-Mes'ûdî, 1964: II,300). Diğer taraftan Harun Reşîd, şarkıcı İshak'a bir keresinde iki biner dinarlık iki ipek halı hediye etmişti (el-Câhîz, 1914: 41). Ayrıca o, Miskîn el-Medenî adlı şarkıcısına bir gün dört bin dinar vermiş (el-Mes'ûdî, 1964: II,278), İbn Câmî' adında diğer bir şarkıcısını da bol bahşiş ve pahalı elbiselerle ödüllemiştir (el-İsfehânî, 1967: I,206-208). Ayrıca, Harun Reşîd, iki şarkıcısına bir kerede kırk bin dirhem vermişti (İbn Hallikân, 1978: I,43).

Yine onun yirmibeş karısı ve bunlardan olma yirmibeş evlâdının harcamaları (et-Taberî, 1967: VII,359) yanında, bir erkek şarkıcısına kırk bin dinara câriye satın alması (İbnü'l-Kayyim, 1985: 182), Zâtü'l-Hâl adlı câriyeye yetmiş bin dirhem ve oniki bin dinar harcaması (en-Nüveyrî, 1984: V,91), bir câriye defilesi sonunda câriyelerin üzerine hazinedeki altı milyon dirhemi saçtırması (el-Bustânî, 1988: 30), bir câriye için otuz bin dinar vermesi (el-İsfehânî, 1967: V,164), kendisiyle Zübeyde'nin düğününde harcanan otuz altı milyon dirhem (A.İ.Hasan, 1981: 74)..

8- Tüccarın biri, vezir Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'ye, değeri yedi milyon dirhem tutan bir mücevherât sepetini hediye olarak arz etmişti (et-Taberî, 1967: II,189).

9- Özellikle kadınlar koku ve süs eşyasında çok israfa kaçmışlardı. Meselâ, Bermekîler'in câriyesi Denânîr'in, halife er-Reşîd'in kendisine hediye ettiği otuz bin dinarlık, mücevherden bir gerdanlığı vardı (el-İsfehânî, 1967: XVI,132).

- 10- Halife Vâsık, Kalem adlı câriyeyi bin dinara satın almıştı (el-İsfehânî, 1967: XIII,347).
- 11- Halife Mansûr, veziri el-Mûriyânî'nin bir dostuna elli bin dirhem vermişti (İbnu't-Tıktakâ, 175).
- 12- Halife Mu'tasım, bir şâire dört bin dirhem vermişti (el-İsfehânî, 1967: XX,276).
- 13- Kraliçe Zübeyde'nin muazzam serveti ve harcamaları (İbn Hallikân, 1978: II,314) ve onun, dalkavuk bir şâirin ağzını yirmi bin dinar değerinde mücevher ile doldurması (İbn Hallikân, 1967: II,351), ayrıca, elli bin dinarlık elbise yaptırması (el-Mes'ûdî, 1964: IV,317).
- 14- Halife Hâdî, bir keresinde bir dostuna otuz bin dinar bahşetmişti (et-Taberî, 1967: VII,220).
- 15- Halife Mu'tasım, bir dostuna yüz milyon dirhem harcamıştı (et-Taberî, 1967: IX,123).
- 16- Halife Mütevekkil'in hanımı Kabîha, 1.800 bin dinarlık servet biriktirmesi (A.İ.Hasen, 1981: 85) ve daha bunlar gibi binlerce örnek kaynakları doldurmaktadır.²⁹ Ancak, burada bu kadarıyla yetinilmesi uygun görülmüştür.

3.5.5. Mûsikî ve Eğlence-İşret Meclisleri

"Mûsikî" veya "müzik", duygu, düşünce ve tek sesli veya çok sesli olarak anlatma sanatı ve bu biçimde düzenlenmiş seslerden oluşan eserlerin okunması veya çalınması (Türkçe Sözlük, 1988: 1046); eğlence, neşeli ve hoşça vakit geçirten şey veya toplantı (Türkçe Sözlük, 1988: 436); "işret" ise, içki (Türkçe Sözlük, 1988: 732) anlamına gelir.

Abbâsîler, merâsim ve eğlence usullerini İranlılar'dan almışlardır. Medeniyetin terakkisi ve gelirlerin artmasıyla lüks ve konfora dalan halife, vâli ve diğer devlet adamları ile seçkinler ve zenginlere ait saray ve köşkler, şarkıcı ve müzisyenlerle dolup taşıyordu (H.İ.Hasan, 1991: III,235). İlk halife Seffâh, mûsikî ve benzeri sanat ve adetlerin, -eski İran krallarını takliden- yaygınlaşmasına sebep olmuştur (Kehhâle, 1984: I,354). Bunun

²⁹ Geniş bilgi için bk. (A. Emin, 101vd.; el-Hâc Hasen, 171vd.; Hitti, 530vd.; Ahsan, 66vd.; A. İ. Hasen, ilgili kadınlar.)

yanında Halîd el-Bermekî, oğulları Yahya, Ca'fer ve el-Fadl (vezir âilesi Bermekiler) aynı şekilde mûsikînin yayılmasında önemli rol oynamışlardır.

Harun Reşîd'in sarayı ulemâ, udebâ yanında, mûsikîşinas ve şarkıcılarla da dolup taşan bir merkez durumunda idi; bunlar sarayda her türlü ikram ve bahşişlerle memnun edilirdi. Sonra Harun Reşîd'in oğlu halife Emîn de şarkıcıları teşvik etmiş, parlak mûsikî meclisleri düzenleyerek onlara çok büyük paralar sarf etmiştir. Halife Mehdî'nin oğlu İbrahim ise, asrının en profesyonel müzik ustası olmuştur (İbn Hallikân, 1978: I,39). Daha sonra halife Vâsık, ilk gerçek mûsikîşinas Abbâsî halifesi olarak bilinir; çok iyi şarkı söyler, çalgıları maharetle çalardı (el-İsfehânî, 1927: IX,276).

Mûzikçilerden iki tabaka vardı ki, onlar çalgı aleti çalanlar (el-âlâtî) ve şarkıcılardır (el-kıyân). Birinci tabakadakiler köleler veya büyük sanatçılara arkadaşlık eden mevâlîden oluşurdu. Şarkıcılar ise tamamen kölelerden (erkek veya câriye olarak) müteşekkildi. Bu şarkıcıların eğitimi için müzik ustası İbrahim el-Mevsîli'nin bir müzik okulu vardı (İbn Hallikân, 1978: I,42). Bu asırda Arap müziği başka devirlerde görülmemiş şekilde gelişme göstermiştir (Kehhâle, 1984: I,355). Abbâsî toplumunda şarkıcılar, avâm tabakasının "havâs tabakasına yakın olanlar" kısmındadırlar. Bunlar seçkinlerin gölgesinde onların bahşişleriyle yaşarlardı (el-Hâc Hasen, 1994: 22).

Abbâsî toplumunda yöneticilerden görerek özellikle seçkinler ve onlara yakın kesimler arasında oldukça yayılmış olan musikî, işret ve eğlence meclisleri/evleri/klupleri, zaman zaman pekçok rezalet ve ahlâksızlığın açıktan yapıldığı yerler olarak bilinir (el-Hâc Hasen, 1994: 182). Şarkıcı olarak yetiştirilen câriyeler, diğerleriyle birlikte gece gündüz açık bulunan yerlerde (dûru'n-nehhâse) çok yüksek fiyatlarla satılırlardı (A.Emîn, 1964: 94). Bu asırda şarkı ve beste sanatında kadınlar erkeklerden çoğunlukta olup, insanları daha çok etkiler durumda idiler (el-Bustânî, 1988: 102).

Bu devrin sayısız şarkıcı kadınlarının en meşhurlarından bazıları şunlardır:

1- Dûfâk/Dükâk (en-Nüveyrî, 1984: V,70): Vezir Rebî'in oğlu Yahya'nın câriyesidir. Müziği iyi icrâ ederdi (el-Bustânî, 1988: 104). Nüktedânlığı ve çılglılığıyla meşhur

hafifmeşrep bir kadındı. Harun Reşîd'in kızı Hamdûne'den sonra Gadîd'in özel dostu olmuştur (en-Nüveyrî, 1984: V,70).

2- Bezl: Halife Hâdi'nin oğlu Cafer'in câriyesidir. Şarkı ve şarkıcılar tarihi uzmanıdır. Kendi ifadesiyle, otuz bin makam biliyordu. Ayrıca onun içinde oniki bin makamı topladığı bir müzik kitabı olduğu söylenir. Bu sebepten, profesyonel müzikçi İbrahim b. Mehdî ona büyük saygı gösterirdi (en-Nüveyrî, 1984: V,88).

3- Cevher: Halife Mehdî'nin câriyesidir. İyi bir şarkıcıdır (el-Câhız, 1975: 370).

4- Hid'â: İbrahim b. Mehdî'nin arkadaşlarından şâir ve devlet sekreteri (kâtib) olan Muhammed b. Umeyye'nin şarkıcı câriyesidir (Kehhâle, 1984: I,364).

5- Halûb: Uleyye'nin şarkıcısıdır. Harun Reşîd'in meclislerini şenlendirmiştir (el-İsfehânî, 1927: X,171).

6- Denânîr: Yahya b. Halid el-Bermeki'nin şarkıcı câriyesidir. Şarkı söylemeyi Bezl, İbrahim el-Mevsîlî, ibn Câmî', vb. müzik ustalarından öğrenmiştir. Harun Reşîd'in bu şarkıcı câriyeye olan düşkünlüğü meşhurdur. Denânîr'in şarkı sanatı ile ilgili bir temel kitabından da bahsedilir (el-Bustânî, 1988: 107).

7- Zatü'l-Hâl: İbrahim el-Mevsîlî'nin şarkıcı câriyesidir. Onun güzelliğini anlatan İbrahim'in şiirini Harun Reşîd duyunca, Zatü'l-Hâl'i yetmiş bin dirheme satın almıştır (en-Nüveyrî, 1984: V,91vd.).

8- ez-Zerkâ': İbn Râmîn'in câriyesi olup, zeki ve iyi konuşan bir şarkıcı idi. câriyelere müzik hocalığı yapardı (Kehhâle, 1984: I,369).

9- Sellâmetü'z-Zerkâ': Muhammed b. Süleyman'ın şarkıcısıdır.

10- İbnü'r-Rebî' âilesinin câriyesi Ferîde ve halife Vâsık'ın câriyesi Ferîde, Medîneli Fadl, Kalem es-Sâlihiyye (en-Nüveyrî, 1984: V,71), İbn Nefis'in câriyesi Basbas, Reyîiq, Mahbûbe, 'Uleyye bnt. Mehdî (en-Nüveyrî, 1984: V,73; es-Sûyûtî, 1985: 63), Şâriye, Şehde, Daîfe, Ubeyde et-Tanbûriyye, Arîb/Ureyb el-Me'mûniyye, 'Ulyâ, Lümeys, Mütëyyem, Mesâbih (el-Câhız, 1991: 199; en-Nüveyrî, 1984: V,82,95) ve diğerleri..

Sonuç olarak, şarkıcı câriyeler ile işret-eğlence meclisleri, Abbâsîler'in sosyal hayatının temel unsurlarından olmuştur. Ayrıca, dinî-ahlâkî değerleri ifsâd ettiği ve toplumsal-

ahlâkî çözülmeye yol açtığı için, Abbâsî devletinin yıkılmasına da büyük tesîrinin olduğu söylenebilir.

3.5.6. Oyun-Eğlence Çeşitleri

Abbâsîler'de oyun ve eğlence çeşitlerinin, daha çok seçkin zümre arasında yaygın olduğu görülmektedir. Bu hususta halîfe Harun Reşîd, çıkardığı pekçok yenilik yanında, "saturanç" (şatranc), "tokmak" (savlencân), "ok atma" (er-ramy bi'n-nüşşâb fi'l-bürçâs), "tenis" (et-tabtâbe) ve "tavla" (en-nerd) gibi oyunları oynayan, ayrıca bunların usta oyuncularını yanına alarak onları bol bol ödüllendiren ilk Abbâsî halifesidir (el-Mes'ûdî, 1964: II,295).

Yönetici çevrelerinden görerek halk arasında da yayılan bu oyunlar dışında "polo" (cûkân), "kılıç oyunu" (eskrim gibi), "at üstünde cirit atma", "at yarışı", "avcılık" (et-Câhız, 1914: 72) ve güreş (et-Taberî, 1967: VII,218) gibi spor oyunları yaygındı. Özellikle at yarışları, bugünkü şekliyle, yani bahs-i müşterek ile canlı ve heyecanlı hâle getiriliyordu (el-'İkd, 1953: I,63-65). Arap Edebiyatı kaynakları arasında, at yarışlarını kazanan atlar için yazılan şiirlerin yer aldığı kitaplar yanında, avcılığa dair de pekçok eser görülmektedir. Diğer bir eğlence türü olarak, -bazı halîfelerin yaptığı gibi- "evlerde aslan, kaplan gibi vahşî hayvanları, halkın ve ziyaretçilerin kalbine korku salmak için edinmek", ayrıca, ev hayvanları olarak "köpek ve maymun beslemek" de vardı (İbnü't-Tıktakâ, 30).

Kadınlar ise, daha çok satranç ve tavla gibi ev içi oyunlarına alâka gösterirlerdi. Evdışı oyunlarından okçuluk ve ata binme gibi oyunlara katılanlar da olurdu. "Fanzaj" diye bilinen bir oyun, özellikle Nebatî kadınlarınca oynanırdı. Bir tür dans olan bu oyunda, kadınlar elele tutuşup koro halinde bir nakarat söyleyerek hep birlikte dans ederlerdi (Ahsan, 1979: 271).

Her şekliyle dans/raks, önce şarkıcılar/şanatçılar tarafından yapılıken, zamanla üst tabaka genç kızları da bunu yapmaya başlamışlardır (H.İ.Hasan, 1991: III,289). Ayrıca,

"koşu", ya da atletizm de köle kızlar/câriyeler arasında yapılan bir spordu (Ahsan, 1979: 272). Özellikle halifelerin seçkin câriyeleri, efendileri vâsıtasıyla, sayılan spor/oyun çeşitleriyle oynama-eğlenme imkânı bulurlardı. Me'mun'un câriyesi Arîb, tavla ve santranç oyunlarındaki ustalığıyla da meşhur olmuştu (en-Nüveyrî, 1984: V/95).

3.5.7. Bayramlar ve Önemli Günler

Dînî ve millî bayramlara iştirâk eden Abbasî halifeleri, bilhâssa törenlere özel kıyâfetleri olan siyah kuşağı beline bağlar, siyah kürkünü giyer, başına külâhını, eline de Hz. Peygamber'in kılıcını alarak giderdi (el-Câhız, 1914: 146). Emevîler Dönemi'nde kutlanmayan Nevrûz bayramı, bu dönemde yeniden kutlanmaya başlamıştı. Nevrûz'da olduğu gibi, Mihricân bayramında da insanlar birbirlerine hediyeler takdim ederek tebrikleşirlerdi. Râme-rûz da denen Râm bayramı da Mihricân bayramının beşinci günü kutlanırdı. Tören esnâsında insanların mevkîlerine göre çiçek dağıtılması bir âdet hâline gelmişti (Mez, 1941: I,248).

Özellikle Abbasî saraylarında kutlanan sünnet şenlikleri ('îdü'l-hıtân) ile evlilik merâsimleri (hafelâtü'z-zevâc) de Abbasîler'in çok önem verdiği günlerdendi (Mez, 1941: I,250). Böyle günlerde, çevresindekiler halifeye hediye verirler, fakat fazlasıyla karşılığını alarak dönerlerdi. Ayrıca, halîfenin herhangi bir hanımı, elinde halîfenin hoşlandığını bildiği bir câriyesi varsa, onu en güzel şekilde giydirip süsleyerek efendisine cömertçe hediye ederdi (el-Câhız, 1914: 148).

Düğün merasimleri, lüks ve isrâfın büyük boyutlara ulaştığı çok önemli kutlamalardandı. Halîfe Mehdî'nin, oğlu Harun Reşîd'i Zübeyde ile evlendirdiği düğünde, o zamana kadar görülmemiş şekilde halka yemek ziyâfeti verilmiş, gümüş dolu altın kaplar, altın, misk ve anber dolu gümüş kaplar dağıtılmıştı. Gelin Zübeyde, taşıyamıyacağı kadar çok mücevher ve gerdanlıklarla süslenmişti (İbn Hallikân, 1978: II,315).

Aynı şekilde, Me'mun'un Bûran'la evlendiği düğün esnâsında halka ziyâfet verilmiş ve bol bol bahşîş dağıtılmıştı (et-Taberî, 1967: VII,606; el-Mes'ûdî, 1964: II,334). Büyük bid israf içinde yapılan bu düğünler dışında, halk arasında yapılan düğünler hakkında bilgi sahibi olmak pek mümkün görünmemektedir. Zirâ bunlar, zamanın tarihçi ve yazarlarının dikkatlerini pek çekmeyen olaylar arasındaydı.

3.6. Giyim-Kuşam Kültürü

Saray çevreleri, her şeyde olduğu gibi giyim-kuşam konusunda da Sâsânî/İran etkisinde kalmış ve İran kıyâfeti Abbâsî sarayının resmî kıyâfeti olmuştur (el-Hâc Hasen, 1994: 173). Halife Mansûr, İslâm devletleri tarihinde insanların kılık kıyâfetlerine müdâhale eden -muhtemelen- ilk halîfedir. Nitekim o, hicrî 153. yılda müslümanları "kalensüve" denen şapkayı giymeye zorlamıştır (Sırma, 28-29).

Abbâsî halifeleri, kıymetli mücevherlerle süslü bir kuşak, siyah bir külâh giyer ve sarık sararlardı. Vâliler ve asilzâdeler de halîfeyi taklid ederlerdi. Halîfeler merasimlerde siyah veya menekşe renginde dizlere kadar uzanan bir hırka giyerlerdi. Boyun kısmı açık olan bu hırkanın altında, uzun bir kaftan olurdu. Üzerine siyah bir abâ yahut cübbe, başlarına değerli mücevherâtla süslü uzun bir külâh giyerlerdi (S.E.Alî, 1990: 379; H.D.Yıldız, 1988: I,47). Kadılar da halîfeler gibi "taylesan" (cübbe) giyer, uzun külâh üzerine Abbâsîler'in alâmeti olan siyah sarık sararlardı.

Evlerde, genellikle sadece beyaz ipekten yapılmış iç elbiseleri ve külâh giyilirdi. Sonraları bunun yerine, menekşe rengi hafif iç elbiseleri tercih edildi. Yüksek/seçkin tabakanın günlük kıyâfeti geniş kaftan, fistan, gömlek, ferâce, ceket (kaftân) ve külâhtan oluşuyordu. Halk ise fistan, pantolon (serâvîl), gömlek ve uzun ceket giyerdi. Ayaklarına ayakkabı ve na'lin, içine de ipek, yün veya deriden mamul çoraplar giyen zengin kadın ve erkeklere mukabil halk, ayakkabı ve terlik, askerler ise "curmuk" denen deri ayakkabı giyerdi (S.E.Alî, 1990: 379).

Kadınlar genellikle geniş bir çarşaf ve boyundan yırtmaçlı uzun bir gömlek ile (H.D.Yıldız, 1988: I,47), soğuk havalarda bunun üzerine dar ve kısa bir hırka giyerlerdi. Ayrıca, Arap kadınının giydiği çarşaf, evinden dışarı çıktığında bütün vücudunu örter ve elbiselerini toz-topraktan koruyacak şekilde uzun olurdu. Başını da boynunun üzerinden bağladığı bir eşarp ile örterdi (H.İ.Hasan, 1991: III,267).

Abbasîler'de kadın kıyâfetleri Emevî'ler'dekinden oldukça değişiktir. Nitekim, yüksek tabaka kadınları mücevherâtla süslü, çevresi kıymetli taşlarla ve altın zincirlerle oyalanmış baş örtüsü kullanmaya başlamışlardı. Bu modayı çıkaran Harun Reşîd'in kızkardeşi 'Uleyye olmuştu. Harun Reşîd'in hanımı Zübeyde de, kendi zamanında kadın kıyâfeti modası değişmelerinde etkili olmuştu. Nitekim "mücevherâtla süslenmiş ayakkabılar giyme ve kemer kuşanma" modasını onun icad ettiği söylenir. Bundan öte o, çok değerli elbiseler edinme ve süslenme konusunda aşırı para harcardı. Meselâ, diktirdiği bir elbisenin fiyatı elli bin dinarın üstüdeydi (H.İ.Hasan, 1991: III,268).

Orta tabaka kadınları ise, başlarına altın yaldızlı bir eşarp örterler, onun etrafına da inci ve zümrüt dizilerek yapılan bir çember bağlarlardı (S.E.Alî, 1990: 380). Ayrıca, ayaklarına halhal, kollarına da bilezik takarlardı. Kısacası, yüksek ve orta kesim Abbâsî kadınları, İranlı kadınlardan öğrendikleri bu süslenme işini iyi beceriyorlardı (el-Câhız, 1975: 114; el-Veşşâ'; 1990: 199-212; Sa'd, 367)

Harun Reşîd döneminin ünlü şarkıcısı, Ziryab lâkabıyla tanınan Ebû'l-Hasen Alî b. Rafî, diğer bir şarkıcı İshak ile düştüğü anlaşmazlık sebebiyle, Endülüs Emevî halifesi Abdurrahman el-Evsat devrinde (206-238/822-853) Bağdat'tan Endülüs'e gitmiş, orada büyük rağbet gördükten sonra, Abbâsî kıyâfetlerini oraya nakletmiş ve âdeta kıyâfet devrimi gerçekleştirmişti. Buna göre Ziryab, halka mevsimlere göre giyinmeyi, Haziran-Eylül arası beyazlı; baharda ince, hafif, ipek ve parlak renkli gömlekler; kışın kalın elbiseler, tüylü, kürk ve deri giysiler giymeleri gerektiğini öğretmişti (H.İ.Hasan, 1991: III,250-268).

Makyaj denebilecek kokulanma (et-tetayyüb) ve saç boyama (el-hidâb) da, toplumda ya da seçkin zümre arasında yaygındı. Menekşe, nergis, vb. çiçeklerden yapılan misk, kâfûr, anber gibi pahalı kokuları kullanırlardı. Erkeklerin yanında, kadınlar da bu alanda ustalaşmışlardı (et-Taberî, 1967: VIII,191). Zîrâ, "Bağdatlı kadınlar, yüzlerini kırmızı gül rengi vererek süslerlerdi (et-Tenûhî, 1971: II,117)". Ayrıca, "dudakları için de ceviz ağacı ile cevizin kabuğundan yapıldığı sanılan boyalar kullanırlardı" (Sa'd, 1993: 367).

Bunun yanında mücevher takıların kullanımı ve süslenme, hem erkekler ve hem de kadınlarca çok fazla rağbet edilen bir şeydi (el-Hâc Hasen, 1994: 178). Harun Reşîd'in, kendisi için kırk bin dinara bir yüzük kaşı satın aldığını (el-Mes'ûdî, 1964: II,300); yine Harun Reşîd'in, Bermekîler'in câriyesi Denânîr'e otuz bin dinar değerinde bir gerdanlık hediye ettiğini (el-İsfehânî, 1927: XVI,132) ve halife Me'mun'un, zıfâf gecesi hanımı Bûrân'a mehir olarak bin adet yakût taşı mücevher verdiğini "el-Egânî", "el-Ikd", "el-Kâmil", "et-Taberî" ve "İbnü'l-Esîr" gibi kaynaklar bildirmektedir.

3.7. Abbasî Toplumunda Aşk ve Kadın Anlayışı

"Aşk" lügatte, bir şeyi veya bir kimseyi şiddetli bir sevgi ile sevmek, ona yapışmak ve bağlanmak anlamına gelir (el-Vasît, 1986: II,603). Aşkın ön merhalesi sayılan "sevgi" ise, "insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu" (Türkçe Sözlük, 1988: 1289) dur.³⁰

Âşığın özellikleri ise, "el-Veşşâ" dan iktibasla şöylece ifade edilebilir: "Bir kimse âşık olur da bedeni zayıflamazsa, devamlı hasta olmazsa, hareketlerinde alçak gönüllülük veya sükûnet, hafif konuşmasında da düşkünlük açıkça belli olursa, Araplar onu tabiatı bozuk, akli noksan, anlayışı kıt ve ölü kalplilerden sayarlar", yani onu âşıklardan addetmezler. Bazı şâirler de âşığın bazı özelliklerini şöyle anlatmışlardır: "Kalbinde aşk olan kimsenin alâmeti, sevdikleriyle karşılaştığında tereddüt ve ızdırâba düşmesi, yüzünün önce kızarıp sonra sararması ve onu konuşmaya sevk ettiklerinde utanması, sıkılmasıdır" (el-Veşşâ', 1990: 97).

³⁰ Sevgi ve aşk kelimelerinin geniş anlam tahlilleri için bk. (Câhız, Resâil, s.139 vd): Burada Câhız, ilgi ve bağlılığın derecelerini -yaygın geleneğe uygun olarak- şu üç terim ile isimlendirir: sevgi (el-hubb), arzu (el-hevâ) ve aşk (el-'ışq).

Arap Edebiyatındaki yaygın kanâate göre kadınlar, aşk husûsunda erkeklere oranla daha vefâsız sayılırlar. "el-Veşşâ" bu konuda şöyle der: "Sözünde durmazlık (el-gadr), kadınların yaratılışında olup onların çokça yaptıkları şeydir ve bu huy erkeklerden çok onlarda vardır. Şunu bil ki, onlar sözünde/va'dinde durmazlar, onların sevgilerine vefâları yoktur ve sevgileri de devamlı değildir." (el-Veşşâ', 1990: 138).

Abbâsîler'de her kesimden insanlarda görülebilen aşk olayları, kaynaklar tarafından hemen hemen yalnızca seçkin zümreden kimseler ile ilgili olarak verilmiştir. Başlıca örnekleri şöyle sıralanabilir:

1- Süleyman b. Ca'fer'in aşkı: Harun Reşîd'in vâlisi olan Süleyman'ın, "Daîfe" adında çok güzel bir câriyesi vardı. Bir gün Süleyman'ın yanına gelen Harun Reşîd, câriyeyi görünce çok hoşlanır ve vâliden onu kendisine hibe/hediye etmesini ister, o da verir. Ancak, câriye gittikten sonra Süleyman, ona olan aşkıdan hastalanarak halîfeye sitem dolu şiirler söylemeye başlar. Bunu duyan Harun Reşîd, vâliye câriyesini geri verir (el-Ebûsîrî, 1989: 191).

2- Sevâd b. Abdillâh el-Kâdî'nin aşkı: Bağdatlı bir kâdîdır. Aklını ve kalbini bozan bir aşk sebebiyle şiirlerinde inler durur (el-Ebûsîrî, 1989: 191).

3- el-Fadl el-Bermekî'nin aşkı: Kızkardeşinin güzel bir câriyesine şiddetle âşık olan el-Fadl, kardeşinin bunu anlaması sonucu, câriye/mâ'sûk kandisine hediye olarak gelir (el-Ebûsîrî, 1989: 192).

4- Halîfe Mehdî'nin kızı ve er-Reşîd'in kızkardeşi Abbâse'nin aşkı: Bermekî vezir Ca'fer b. Yahya'ya olan aşkı, sonunda her ikisinin de ölümüne sebep olmuştur.³¹

³¹ el-Ebûsîrî olayı şöyle anlatır: "Ca'fer'e âşık olan Abbâse/ Meymûne, onunla mektuplaşarak kendisini ziyaret etmesini ister. Ancak Ca'fer, halife H: Reşîd'ten çekindiği için buna yanaşmaz. Zamanla sabrı taştan Abbâse, zekîce bir yol bulur ve âbisi H. Reşîd için bir akşam yemeği ziyâfeti hazırlar. Zîrâ, bilir ki âbisi, "kardeşim" dediği vezir Ca'fer'siz hareket etmez. Nitekim H. Reşîd, yanında Ca'fer olduğu halde yemek için Abbâse'nin köşküne gelirler. Yemekten bir müddet sonra H. Reşîd, artık ayrılmak istediğini gösterdiğinde Abbâse: "Efendim, sizin için çok güzel bir câriye satın almıştım ve bu geceyi köşkümden onunla geçirerek beni sevindirmeniz için onu hazırlamıştım..?" deyince H. Reşîd: "Ya kardeşim Ca'fer ne olacak?" diye sorar. Abbâse de: "Ca'fer için de, en az sizinki kadar güzel bir câriye hazırladım" der. Bunun üzerine H. Reşîd gâyet memnun olur ve câriyelere kavuşmak üzere Ca'fer ile birlikte kendilerine tahsis olunan dairelere çekilirler. Her ikisi de o gece umdukları gibi çok güzel birer kıza sahip olurlar. Ancak, Ca'fer'in sahip olduğu kız meşhur Abbâse'dir.

İşte, böyle bir kurnazlıkla sevgilisine/aşkına kavuşan Abbâse, âbisine söylemekle tehdit ederek, Ca'fer'i bu yasak aşkı gizli gizli sürdürmeye râzı eder ve böylece yıllar geçer. Yedi yıl kadar sonra durumu öğrenen H. Reşîd, bunun üzerine önce Ca'fer'i katlettirir, sonra da kızkardeşi Abbâse'yi, biriktirdiği bütün değerli giyim ve süs eşyası/mücevherâtın dolu olduğu sandığın içine kilitleterek, yaşadığı köşkün zeminine

5- Râbi'a bnt. İsmâîl el-Adeviyye el-Basriyye (Ümmü'l-Hayr)'nin aşkı: Sıradan bir hayat sürerken birden zühd ve ibadet hayatına (tasavvuf) dalan Râbi'a, çağlar boyunca Allah âşığı bir kimse olarak, hürmet ve ibretle anılagelmiştir (Dernikâ, 1990: 49).

Abbâsî toplumunda kadın anlayışına gelince, Câhız'a göre erkeklerde kadın aşkı, evlât ve mal-mülk aşkıdan öndedir (el-Câhız, 1988: IV,142).³² Kadın bir çok yönüyle erkekten daha üstün durumdadır. Bu üstünlüklerden birincisi, kadının kendisine evlilik teklif edilen ve arzu edilen olması, ikincisi, onun kendisine âşık olunan ve istenen olması, üçüncüsü de, kadının kendisi uğruna canlar fedâ olunan ve ateşli hastalıklara düşülen bir varlık olmasıdır (el-Câhız, 1988: IV,146).

Kadının değerini büyüten diğer bir gerçek de şudur: "Erkek, en büyük olan Allah (c.c.) adına, Kâ'be'ye gitmek, malını sadaka vermek ve kölesini hür etmek üzere yemin eder, bu ona kolay gelir. Ancak, 'karısının boş olması üzerine yemin' etmesi istenince öfkeden yüzü kıpkırmızı kesilir, kan beynine sıçrar, isyan eder ve bunu yapamaz. Bu hâl, erkeklerin kalbine Allah'ın yerleştirdiği eş sevgisinden kaynaklanır" (el-Câhız, 1988: IV,147).

Allah'ın kadından erkeksiz olarak çocuk yarattığını, fakat erkekten kadınsız olarak bir çocuk yaratmadığını, bu mucizenin erkeğe değil kadına has kılındığını (el-Câhız, 1988: IV,149) ifade eden Câhız: "Ne biz, ne de aklı başında hiç kimse, kadınların erkeklerden bir iki derece veya daha çok üstün ya da aşağı olduğunu söyleyemez. Lâkin (bizim kadınların üstün oldukları yönleri belirtmemizin nedeni), bazı insanların kadınlara hiç önem vermediklerini, onları çok aşağılayarak hor-hakir gördüklerini ve onların haklarını vermede cimrilik ettiklerini görmemizdir" (el-Câhız, 1988: IV,151,157) diyerek, kadınların durumlarının kötüye gitmeye başladığına işaret etmektedir.

kazdırdığı büyük ve derin bir kuyuya canlı canlı gömdürtür. H. Reşid, yasakladığı bu aşkın semeresi olan Abbâse'nin iki oğlunu (gizlice Medine'de yetiştirmişlerdir) ise, kendi eliyle diri diri ateşe atar.

Sonunda Abbâse, aşkı uğruna hem kendisini, hem evlâtlarını ve hem de Bermekî âilesini perişan eder. Kıssadan hisse ise şudur ki: 'Kadınların şerrinden Allah'a sığınırız, çünkü, muhakkak ki onların hilesi/tuzağı/fendi büyüktür" (el-Ebûsîrî, 1989: 247-260).

³² Kur'an bu konuya şöyle ışık tutar: "Nefasânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe (servete), salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı aşırı düşkünlük, insanlara câzip gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki, varılacak güzel yer Allah'ın katındadır (Âl-i İmrân, 3/14)".

Diğer taraftan, âile reisi durumunda olan erkek, kadına öyle değer vermiştir ki, gerektiği zaman onun için savaşmış, onun özlemiyle şiirler söylemiş, şerefini-asâletini ve neslini onun sayesinde muhafaza etmiştir. Bu sebeple, hanımından da şerefini, nâmusunu ve izzet-i nefsinı korumasını istemiştir. Böylece toplum içinde kadına verilen değer ortaya çıkmıştır (el-Bustânî, 1988: 145).

Arap Edebiyatı'nda, özellikle Abbâsîler'de, kadın güzelliği ya da güzel kadın konusunda idealize edilmiş fikirlere değinildiğinde, kadının güzellik bakımından güneşe, aya, dala, ceylâna, yaban ineğine, beyaz buluta, inciye, yumurtaya (el-Müberred, 1967: 950), vb. benzetildiği görülür. Kadının herbir vücut organının benzetmeli veya benzetmesiz güzellik tasvirleri, Arapların çok üzerinde durdukları edebî bir bahistir.³³

Abbâsîler'in anlayışına göre güzel bir kadın ise şöyle tarif olunur: “Boyu ince ve uzun, bütün organlar birbirine uyumlu (mütenâsib), beyaz tenli, iri ve kara gözlü” (S.E.Alî, 1990: 380). Diğer bir tarife göre, “arkadan ağır/büyük kalçalı, düzgün/basık karınlı, her zaman zarif ve güzel sözlü” [es-Suyûtî, 1985: 43 (dipnot)]. Bir başkasında, “bir kadının boyu-posu diğer bitkiler arasından yükselen bir hint kamışı-bambu (Hayzürân) gibi olmalı; yüzü dolunay yuvarlaklığında; saçları geceden daha karanlık; yanakları beyaz ve pembe olup, üzeri beyaz mermere düşmüş koyu siyah bir noktadan farksız bir ben ile müzeyyen; gözleri, hiçbir şekilde sürme-rastık (kuhl) çekilmemiş mutlak kara ve vahşî bir ceylanınki gibi iri iri; göz kapakları mahmur ve baygın (sakîm); ağzı, mercanlar arasına dizilmiş inciler gibi beyaz dişlerle süslü, küçüçük; göğüsleri nar gibi; kalçası geniş ve el parmakları, uçları al kına (hunnâ') ile boyalı, ince ve nârin olmalıdır” (Hitti, 1980: 515).

Kadınlarda aranan bazı güzellik ve güzel huylar, şöyle değerlendirilmektedir: “Güzel yüzler Türkler'de, güzel vücutlar Rûmlar'da, duygusallık/güzel duygular İranlılar'da, güzel gözler Hicâzlılar'da ve huzur da Yemenliler'dedir. Ayrıca, asâlet İranlı kızlarda, hizmet ve hamaratlık Bizanslı Rûm kızlarda, iktisâdî tutumluluk Habeşli kızlarda, iyi yemek yapma

³³ Bu hususta geniş bilgi için bk. (el-Câhız, Resâil, IV,158vd.; el-Müberred, 950vd.; el-Ebûsîrî, 213vd.; en-Nüveyrî, II,16vd.; el-Câhız, el-Mehâsin, 212vd. (hikâyelerle destekli çok uzun bahisler için); İbnü'l-Kayyım, 144vd.; İbn Kuteybe, 'Uyûn, X,112vd.; Dîb, 48vd.)

Nübîler’de (güney Mısır’da bir halk topluluğu), iyi evlât terbiyesi ve emzirme Ermenîler’de ve bu özelliklerin dışındakiler de Berberîler’dedir” (el-Hâc Hasen, 1994: 22).

Rızâ Dîb: “Güzellik senin sevmendir, senin sevdiğinse güzeldir” (Dîb, 1990: 123) diyerek, konuyu âdetâ özetlemiştir. Abbasîler dönemi öncesi ve sonrasında kaleme alınmış olan edebî kaynaklarda, kadınların güzelliği ve güzel yönleri yanında, onların çirkin ve kötü taraflarının da işlendiği görülmektedir.



SONUÇ

Yapılan araştırma sonunda Abbasîler’de kadının durumu ile ilgili olarak şu sonuçlar çıkarılabilir. Bu dönemlerde halk tabakası arasından yetişip siyasî hayatta veya toplumun yükselmesinde rol oynayan kadınlara tesadüf olunamamıştır. Ancak, bu alanlarda halîfe, vezir hanedanı ve diğer hâkim/elit tabaka mensubu kadınların etkili olduğu görülmüştür. İlk dönemde, yani onuncu halîfe Mütevekkil’in zamanına kadar (232/847) kadın, yaşanan büyük toplumsal değişim içinde siyasî, sosyal ve kültürel konumunu muhafaza edebilmiştir.

Bu zamanda Mehdî’nin zevcesi ve Harun Reşîd’in annesi Hayzürân, yine Mehdî’nin kız kardeşi ‘Uleyye, Harun Reşîd’in zevcesi ve Emîn’in annesi Zübeyde, Me’mûn’un zevcesi Bûrân gibi yüksek tabakaya mensup kadınlar, devlet işlerinde son derece etkili olmuşlar, büyük özel servet sahibi olarak cemiyette önemli bir yer kazanmışlardır. Aynı zamanda harbe giden, askerî birliklere kumanda eden, şiirde ve edebî sanatlarda erkeklerle yarış eden; ‘Ubeyde et-Tanbûriyye gibi güzellik, şarkı sanatı ve mûsikî alanında yıldız olan kadınların varlığı da bilinmektedir.

Bu dönemde kadınlardan bahsederken ilk akla gelen şey “câriyeler”in çokluğudur. Devletin çok zengin gelir kaynaklarına sahip bulunması doğal olarak maddî medeniyeti ön plana çıkarmıştır. Bunun yanında, bu güç ve zenginliği elinde tutan yönetimin keyfi bir istibdat rejimi olması, lüks ve eğlence hayatının yaygınlaşmasını da kolaylaştırmıştır. Abbâsî erkekleri bu sebepten, câriyelerle yaşamaya alışınca, kendi kadınlarına karşı ilgileri azalmıştır. Bu durum ise, zamanla birincisinden ziyade ikinci Abbâsî döneminde hür kadınların durumlarının, değer ve şereflerinin düşmesine sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte iftihâra lâayk esaslı işler görülmez olmuş ve vefâdan, millî gururdan, asâlet ve asabiyetten çok az şey kalmıştır.

Gerçekte bütün siyâsî-idârî müesseselerin başındaki yöneticiler üzerinde etkili olduğu anlaşılan kadınlar, hürlerden çok câriyeler olmuştur.

Her çeşit insanın kaynaştığı Abbâsî toplumunun sosyal yapısını kendisinde mezcetmiş olan başkent Bağdat, siyâsî, sosyal, dinî, ahlâkî, ilmî ve kültürel tüm müsbet gelişmeler yanında, daha çok bu alanlardaki bozulma ve çözümleri bünyesinde barındırmıştır.

Halîfe kadınları kendi oğullarının veliahdlığının desteklenmesini sağlamak amacıyla, büyük paralar karşılığında şâirlerden çokça yararlanmışlardır.

Abbâsîler devrinin ilk zamanları, İslâm kültür ve medeniyetine damgasını vuran çok önemli bir çağ olmuştur. İslâm dünyasında çeşitli müessese ve ilimler bu devirde şekillenmiş, zamanla gelişerek modern Avrupa medeniyetinin doğmasında da etkili olmuştur.

Bu asırda bilgi ve kültür bakımından kadınlar yüksek bir seviyeye ulaşmışlar; şiir söylemişler ve erkeklerle münâzaralara girmişlerdir. Özellikle edebiyât, şiir ve güzel sanatlar alanlarında hür kadınlara nisbetle câriyelerin büyük üstünlük ve aktivitelerinin varlığı gözlenmektedir.

İlmî-kültürel hayat denince akla gelen, halîfe Me'mun tarafından Bağdat'ta kurulan Beytül-hikme müessesesi ve bu merkezde yapılmış olan tercüme faaliyeti yanında; fikhî mezheplerin tedvîni/oluşumu ve yayılması; çeşitli itikâdi/kelâmî mezheplerin ortaya çıkması ve Mu'tezile'nin hâkimiyeti ile, âlimlerin karşılıklı ilmî tartışmalar yaptıkları münâzara meclisleri olmaktadır.

Râbi'a el-'Adeviyye gibi sûfi olan kadınlardan başka, toplumda vâ'ize ve mürşide olarak tanınan meşhur kadınların da varlığı bilinmektedir.

Müslüman kadının dini ve gelenekleri, onu ilim tahsiline, helâl kazanç için çalışmaya, sosyal hizmet ve görevlerini yapmaya, vatan savunmasına katılmaya ve büyük sorumluluklar yüklenmeye teşvik etmekte olduğu halde, çeşitli ârizî sebep ve şartlar neticesinde Abbâsî toplumu kadınlarının, bahsi geçen hakları ile yükümlülüklerini gerçek hayatta yaşayamadıklarını söylemek mümkündür.

Sosyal hayatta kadının dinî şîârından olan örtünme (hicâb) ise, hicrî beşinci yılda farz kılınmıştır. Toplumda tam olarak yerleşmesi ve artık değişmez bir gelenek hâlini alması Abbâsîler döneminde olmuştur. Ancak Abbâsîler'de bu durumu aşırıya götürenler çoğalmıştır. Şöyle ki, fakîhlerce kadının hürriyeti üzerine pekçok ağır kurallar koymak moda olmuş ve bu konuda her nesil, bir öncekilere nisbetle daha aşırıya gitmiştir.

Sosyal gelişmeler kadının evinden çıkmasını gerektirmiş ve bu yüzden o, ihtiyaç maddelerini satın almak için çarşı-pazara çıkabilir durumda olmuştur. Ancak, kadının bu hürriyetini kısıtlamaya götürücü özellikte bazı olaylar da vâkî oluyordu. Meselâ, kadının evden dışarıya çıkması caddelerde onun sürekli tacize maruz kalmasına sebebiyet vermiştir.

Gayr-ı müslimlerin (ehlü'z-zimme) kadın ve erkekleri, toplum içinde ayırdedilmeleri amacıyla devletçe bazı dönemlerde kılık-kıyâfetleri müslümanlardan ayrı tutulmuş ve diğer bazı sosyal kısıtlamalara tâbi tutulmuşlardır.

Çok evlilik yaygın ve normal bir olay olmasına rağmen, yine de bunu kabullenmeyen bazı kadınların olduğu görülmektedir.

Boşanma konusunda erkeklerde bir serbestlik ve rahatlığın hâkim olduğu tespit edilmiştir. Dayak ile alâkalı olarak, sadece câriyelerin dayak yediği olaylara rastlanılmıştır. Hür kadınların bu konudaki halleri ise, -her konuda olduğu gibi- edebî ve târihî kaynaklarda pek görülmemektedir.

Abbâsî toplumu kadınları daha çok satranç tavlâ gibi ev içi oyunlarına alâka gösterirdi. Ev dışı oyunlarından meselâ okçuluk ve ata binme gibi oyunlara katılanlar da olurdu.

İktisâdî ve ticarî hayatta kadınların özellikle bir biriktirici ve tüketici hâkim sıfatından başka, onların çarşı-pazar dükkânlarında yoğun şekilde satıcı olarak buldukları bazı bölgelerde her çeşit malın ticaretine hâkim oldukları bilinmektedir. Bununla birlikte, kıymetli mallar arasında ticareti çok yaygın olanı da câriyeler idi.

Abbâsîler’de devlet gelirleri ve zenginliğinden, nerdeyse tamamen seçkin zümre ile çevresindeki şâirler, askerler vb. onlara payanda teşkil eden kesimlerin yararlanarak debdebeli bir lüks hayat yaşamışlar, büyük halk kitleleri ise bu zenginlikten hemen hiç nasiplenememişlerdir.

Elit kesim, kendi saltanatları ve debdebeli yaşamlarının devamını sağlamak amacıyla işret-eğlence-mûsikî meclislerinde şâirlere, dostlarına, akrabalarına, özellikle câriyelere ve şarkıcılara ‘hazine’ malları ve paralarından aşırı şekilde harcama yapmışlardır.

Araştırmacılar Abbâsî medeniyetinin göstergelerini daha çok, “açıktan işlenen günahlar”, “hayâsızlık”, “ihtişam/lüks, debdebe”, “aşırı bolluk”, “müreffeh hayat”, “faydasız oyun-eğlence hayatı”, “heder edilen mallar/servet”, “içki-işret ve şarkı meclisleri”, “oyun-eğlence vâsıtaları”, “oğlanlar ve câriyelerle cinsel yaşantı” gibi başlıklarda toplamışlardır.

Abbâsîler’in yaygın eğlence meclisleri, daha önce Arap dünyasında benzeri görülmemiş bir ahlâkî çözülmeyi beraberinde getirmiştir. Ayrıca, yabancı kökenli câriyelerin toplumda sebep olduğu ahlâkî çözüme/çöküntü, sonraları devletin her yanda zayıflayıp çökmesinde etkili olmuştur. Saray çevreleri, her şeyde olduğu gibi giyim kuşam konusunda da Sâsânî/İran etkisinde kalmış ve İran kıyâfeti Abbâsî sarayının resmi kıyâfeti olmuştur. Ayrıca bu durum, Abbâsî toplumu ve özellikle seçkin zümre kadınlarının giyim-kuşam hususunda İslâmî çizgiyi pek fazla aşmalarına sebebiyet vermiştir.

Abbâsîler, merasim ve eğlence usullerini İranlılar’dan almışlardır. Medeniyetin terakkisi ve gelirlerin artmasıyla lüks ve konfora dalan halife, vâli ve diğer devlet adamları ile seçkinler ve zenginlere ait saray ve köşkler, şarkıcı ve müzisyenlerle dolup taşmıştır.

Kadın ve erkek arasında tam olarak ancak halife “el-Kâdir Billâh” günlerinde yaygınlaşan, "sosyal planda tam ayrılık ve harem uygulaması", ilk dönemde pek görülmemiştir. Dolayısıyla kadının üzerine kapatılan sosyal alanlar henüz kapanmamıştı

ve özellikle seçkin zümre kadını devletin siyasî-idârî yöneticileri üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuşlardır. Ancak, devletin zenginliği arttığında yönetici ve tüccâr çevrelerinde bir "câriye ve oğlan edinme furyası" başgöstermiş ve bu olay, erkeklerin kalbinde kendi kadınlara karşı beslenen iyi duyguları zayıflatmıştır. Bu durumda, kocasının eski ilgi ve sevgisini tekrar kazanma derdine düşen kadın, kocasına güzel câriyeler hediye etmek gibi yöntemleri deneyerek onun nezdindeki itibâr ve değerini korumaya çalışmıştır. Bunun tabiî sonucu olarak oluşmaya başlayan âilevî hayattaki güvensizlik ortamı, zamanla hür kadının dört duvar arasına hapsedilerek sosyal hayattaki hak ve sorumluluklarından uzaklaştırılması yönünde görülen değişimin hızlanmasına neden olmuştur.

Araştırma esnasında görüldüğü gibi, Abbâsîler'in ilk dönemi, sosyal hayatta kadının konumu ve değeri açısından bünyesinde bir çelişkiyi taşımaktadır. Şöyle ki, önceki dönemlerde olduğu gibi kadının durumu gâyet parlaktır, fakat aynı zamanda kötü ve geri gidiş de başlamıştır.

Netice olarak, devlet idaresinden giyim-kuşama, lüks-israf alışkanlığından oyun-eğlence çeşitlerine kadar her konuda rengini açıkça gösteren eski İran kültür ve medeniyeti, büyük oranda Abbâsîler'in dinî, sosyal ve ahlâki çözülmesine neden olmuş gözükmetedir. Abbâsî devletinin kuruluşunda olduğu gibi, çözülmesi ve yıkılmasında da İranlı unsuru çok etkili olmuş, bu bağlamda kadının sosyal konumu da bu etkiye bağlı olarak düşüş göstermeye başlamıştır. Bu konuda çalışmaların her açıdan daha istifâdeli ve mükemmel olması için Abbâsîler'in komşusu olan devletlerde kadının durumu araştırılarak, hangi hususlarda nasıl bir etkileşim olduğu ortaya konabilir.

KAYNAKLAR

AHMED EMİN, "Duhâ'l-İslâm", Mektebetü'n-Nehda el-Mısriyye, Kahire 1964.

AHMED b. Hanbel (v.241/855), "Müsned", Çağrı Yy., I-VI, İstanbul 1982.

AHSAN, M. Manazir, "Social Life Under the Abbasids", Longman, London 1979.

AKTAŞ, Ümit, "Kadının Toplumsal Konumu", *Meydan Dergisi*, Şubat 1991, s.57-58.

ALÎ, V. Muhammed, "Nüfüzu'n-Nisâ' fi'd-Devleti'l İslâmiyye fi'l-'Irâk ve Mısır",
Dâru'l- Fikrî'l-Arabi, Kahire (ty).

ÂŞÛR, M. Sâbir, "Hel Li'l-Mer'eti Hukûk Siyâsiyye?", *Mecelletü'l-Ezher*, Kâhire
1955, S. 2.

BALTACI, Cahit, "Kültür, Medeniyet ve İslâm Medeniyeti" Üzerine (Basılmamış Ders
Notları), İstanbul 1993a.

_____ "Mukâyeseli Belediyecilik Tarihi", (Basılmamış Ders Notları), İstanbul 1993b.

BEŞER, Faruk, "Kadının Çalışması, Sosyal Güvenliği ve İslâm", Seha Neşriyat,
İstanbul 1991.

BEYHUM, M. Cemil, "el-Mer'etü fi Hadarâti'l-Arab", Beyrut 1981.

el-BÎRÛNÎ, Ebû'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed, (v.440/1048), "el-Âsâru'l-Bâkiye
Ani'l-Kurûni'l-Hâliye", (Baskı yeri ve tarihi yok).

el-BUSTÂNÎ, Kerem, "en-Nisâü'l-Arabiyyât", Dâru Nazîr-i Abbûd, Beyrut, 1988.

el-BÛTÎ, M. S. Ramazan, "Zavâbitü'l-Maslaha fi'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye", Müessesetü'r-Risâle, 6. Basım, Beyrut 1992.

el-CÂHİZ, Ebû Osman Amr b. Bahr (v.255/869), "el-Mehâsin ve'l-Ezdâd", Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1991.

_____ "Resâil", Dâru'l-Hadâse, Birinci Basım, Kâhire 1988.

_____ "el-Beyân ve't-Tebyîn", Mektebetü'l-Hâncî, I-IV, Kâhire 1975.

_____ "Kitâbu't-Tâc fî Ahlâkı'l-Mülûk", (Tahkik: Ahmed Zeki Paşa), el-Matbaatü'l-Emîriyye, Kâhire 1914-İstanbul 1983.

el-CASSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (v.370/980), "Ahkâmu'l-Kur'ân", I-III, Kâhire (ty).

ÇAVIŞ, Abdülaziz, "Anglikan Kilisesine Cevap", (Çev.Mehmet Âkif, sadeleştiren Süleyman Ateş), DİB Yy., Ankara 1987.

DERNİKA, Ahmed, "A'lâmü'l-Âbidât ez-Zâhidât", el-Müessesetü'l-Câmi'iyye, Birinci Basım, Beyrut 1990.

DİB, Rızâ, "Letâifu'n-Nisâ", Dâ, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmîyye, Beyrut 1990.

EBÛ DÂVÛD, S. b. el-Eş'as es-Sicistânî (v.275/888), Sünenu Ebî Dâvûd, Çağrı Yy., IV, İstanbul 1982.

el-EBÛSİRÎ, A. b. Ömer, "el-İhtirâz min Mekâidi'n-Nisvân", (Tahkik: M.Altûncî), Beyrut 1989.

EBÛ ŞUKKA, A. Muhammed, "Tahrîru'l-Mer'e fi Asri'r-Risâle", Dâru'l-Kalem, I-VI, Kuveyt 1990.

EBÛ YÛSUF, Y. b. İbrahim, (v.182/798), "Kitâbu'l-Harâc", Bolak (ty).

EMÎR ALÎ, Seyyid, "Muhtasaru Târîhi'l-Arab", Dâru'l-İlim li'l-Mellâyîn, (Arapçaya terc. Afif Baalbekî), Beyrut 1990.

FAZLURRAHMAN, "İslâm", (terc.Mehmet Dağ-Mehmet Aydın), Selçuk yay., İkinci Basım, İstanbul 1992.

el-HÂİRÎ, M. Huseyin el-A'lemî (XIX.yy. ulemâsından), "Terâcimu A'lâmi'n-Nisâ", Müessesetü'l-A'lâ, Beyrut 1987.

HAMÎDULLAH, Muhammed, "İslâm Peygamberi", İrfan Yy., I-II, İstanbul 1990.

HASAN, H. İbrahim, "İslâm Tarihi", Kayıhan Yy., (Terc. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş), I-VII, İstanbul 1991.

HASEN, A. İbrahim, "Nisâün Lehünne fi't-Târîhi'l-İslâmiyyi Nasîbun", Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire 1981.

_____, H. el-Hâc, "Hadâratü'l-Arab fi'l-Asri'l-Abbâsî", el-Müessesetü'l-Câmi'iyye, Beyrut 1994.

_____, H. İbrahim - A. İ. HASEN, "en-Nuzûmu'l-İslâmiyye", Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kâhire (ty).

HATEMÎ, Hüseyin, "İnsan Hakları Öğretisi", İşaret Yy., İstanbul 1989.

el-HATÎB el-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (v.463/1071), Târîhu Bağdâd, I-XIV,
Kâhire 1931.

HERMARY-VIEILLE, Catherine, Gecelerin Veziri, (terc. Hüseyin Boysan), Sungur
Yy., İstanbul 1983.

HİRNÂVÎ, A. Sâlim, "Lugatu'l-İdâratî'l-Âmme", Kâhire 1986.

HİTTÎ, P. Khuri, "Siyâsî ve Kültürel İslâm Târîhi", (trc. Sâlih Tuğ), Boğaziçi Yy., I-IV,
İstanbul 1980.

HODGSON, M. G. S., "İslâm'ın Serüveni", İz Yy., İstanbul 1993.

HOROVÎTZ, J, "Abbâse", İA, MEB, I, İstanbul 1940.

İBN 'ABD-İ RABBÎH, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed (v.328/940), el-Endülüsî, "el-
'İkdü'l-Ferîd", I-III, Kahire 1953.

İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Veliyyü'd-Dîn Abdurrahman b. Muhammed (v.808/1406),
"el-'İber", Beyrut 1979.

_____ "Mukaddime", Daru'ş-Şa'b, Kahire (ty).

İBN HALLİKÂN, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr
(v.681/1282), "Vefayâtu'l-A'yân ve Ebnâu Ebnâi'z-Zemân", Dâru
Sâdır, I-VI, Beyrut 1978.

İBN HAZM, A. b. Ahmed es-Sa'îd, (v.456/1063), "Merâtibu'l-İcmâ'", Beyrut (ty).

İBNÜ'L- KAYYIM el-CEVZİYYE, Ş. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr
(v.751/1350), "Zâdü'l-Meâd", Beyrut 1987.

_____ "Ahbâru'n-Nisâ", (Tahkik: Nizâr Rızâ), Beyrut 1985.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (v.276/889), "el-Maârif", Kâhire
1969.

_____ "Uyûnu'l-Ahbâr", Dâru'l-Kütüb, Mısır 1930.

İBN SA'D, Muhammed (v.230/844), "et-Tabakâtü'l-Kübrâ", Dâru Sâdır, I-VIII, Beyrut (ty).

İBNU'L-ESÎR, 'Izzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Abi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b.
Abdilkerim b. Abdülvahid eş-Şeybânî el-Cezerî (v.630/1232), "el-
Kâmil fi't-Târîh", Dâru Sâdır, I-XIII, Beyrut 1979.

İBNU'L-FAKÎH, Ebû Bekr Ahmed el-Hemedânî, "Muhtasarü Kitâbi'l-Buldân", Leiden, 1968.

İBNU'T-TIKTAKÂ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Tabatabâ, "el-Fahrî fî Âdabi's-
Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye", Dâru Sâdır, Betrut (ty).

el-İSFEHÂNÎ, Ebû'l-Ferec Ali b. el-Huseyn (v.356/976), "Kitabü'l-Egânî", Müessesetü
Cemmâl, Kâhire 1927-1988.

_____, er-Râgıb, "Müfredâtu Elfâzı'l-Kur'ân", (tahkik: S. Adnân Dâvûdî),
Birinci Basım, Dâru'l-Kalem, Dimeşq 1992.

İKTİSADA GİRİŞ, T.C. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yy., 3. Basım,
Ankara 1984.

KARAMAN, Hayreddin, "Kıyâfetin Müslümancası", *İzlenim Dergisi*, S. 23-24, İstanbul 1995.

_____ "İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri", Nesil Yy., I-III, İstanbul 1988.

_____ "Helâller Haramlar", Nesil Yy., 4. Basım, İstanbul 1987.

_____ "Mukayeseli İslâm Hukuku", Nesil Yy., I-III, İstanbul 1986.

KEHHÂLE, Ö. Rızâ, "el-Mer'etü fi Âlemeyi'l-'Arab ve'l-İslâm", Müessesetü'r-Risâle, İkinci Basım, Beyrut 1984.

KEYYÂL, Bâsime, "Tatavvuru'l-Mer'e Abra't-Târih", Müessesetü'lzzü'd-Dîn, Beyrut 1981.

el-KİNDÎ, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf (v.259/873), "Kitâbu'l-Vülât ve'l-Kudât", Müessesetü Kurtuba, Kâhire (ty).

el-MAKDÎSÎ, M. b. Ahmed, (v.387/997), "Ahsenü't-Tekâsım fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm", Leiden 1967.

el-MÂVERDÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Bağdâdî, (v.450/1058), "el-Ahkâmü's-Sultâniyye", Beyrut 1985.

el-MES'ÛDÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali (v.346/958), "Mürûcu'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher", el-Mektebetü't-Ticâra, I-IV, 1964.

MEZ, Adam, "el-Hadâratu'l-İslâmiyye fi'l-Karni'r-Râbi' el-Hicrî", (Terc.M.A.Ebû Rayde), Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kâhire 1941/1947.

el-MİSKEVEYH, A. b. Muhammed, (v. 421/1030), "Tecâribu'l-Ümem", Matbâtü't-Temeddün, Kâhire 1914- 1915.

el-MU'CEMU'L-VASÎT, Mecme'u'l-Lugati'l-Arabiyye bi Mısır, Çağrı y., I-II, İstanbul 1986.

- el-MÜBERRED, Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezid (v.285/898), "el-Kâmil", er-Risâle, I-II, Beyrut 1986.
- MÜSLİM, Ebû'l-Hasen b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî (v.261/874), "Sahihu Müslim", Çağrı Yy., I-III, İstanbul 1982.
- MÜTEVELLÎ, Abdülhamîd, "Mebâdiu'n-Nizâmi'l-Hukm", İskenderiyye 1978.
- NECMÎ, Nureddin, "Giyinmenin Fıkhî Ölçüleri", *İzlenim Dergisi*, S. 23-24, 1995.
- en-NESÂÎ, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb(v.303/915), "Sünenü Nesâî", Çağrı Yy., I-IV, İstanbul 1982.
- en-NÜVEYRÎ, Ş. Ahmed b. Abdülvehhâb (v.302/914), "Nihayetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb", el-Müessesetü'l-Mısriyye el-'Âmme, Kâhire 1984.
- OSMAN, O. Halîl, "ed-Dimukrâtiyyetu'l-İslâmiyye", Kâhire 1958.
- OSMAN, Fethî, "el-Fikru's-Siyâsiyyi el-İslâmî", Beyrut 1984.
- ÖZTÜRK, Y. Nuri, "Din ve Fıtrat", Yeni Boyut Yy., İstanbul 1990.
- SA'D, Fehmi, "el-'Âmmetü fi Bağdâd fi'l-Karneyni's-Sâlis ve'r-Râbi' li'l-Hicra", Dâru'l-Müntehab el-Arabî, Beyrut 1993.
- es-SE'ÂLIBÎ, Ebû Mansûr Abdülmelik (v.429/1038), "Kitâbu Letâifu'z-Zurefâ' Min Tabakâti'l-Fudalâ", Leiden 1978.
- SIRMA, İ. Süreyya, "Abbâsîler Dönemi", Beyan Yy., İstanbul (ty).

es-SUYŪTÎ, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (v.911/1505), "Nüzhetü'l-Cülesâ fi Eş'âri'n-Nisâ", Mektebetü'l-Kur'an, Kahire 1964.

_____ "Târîhu'l-Hulefâ", Kâhire 1952.

ŞA'BÂN, Zekiyyüddîn, "İslâm Hukuk İlmînin Esasları", (terc. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV Yy., Ankara 1990.

et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v.310/922), "Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk", Dâru Süveydân, Beyrut 1967.

et-TENŪHÎ, Ebû Ali el-Muhsin b. Ali (v. 384/994), "el-Ferec Ba'de's-Şidde", Dâru Sâdır, Beyrut 1978.

_____ "Nişvâru'l-Muhâdara ve Ahbâru'l-Müzâkera", Dâru Sâdır, Beyrut 1971.

TŪRKÇE SÖZLŪK, TDK Yy., I-II, Yeni Baskı, Ankara 1988.

TUCKER, J. E., "Arab Women", Indiana University Press, 1993.

ULUDAĞ, Süleyman, "İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ"; İstanbul 1976.

el-UŞŞ, Yûsuf, "Târîhu Asri'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye", Dâru'l-Fikrî'l-Muâsır, Beyrut 1990.

el-VEŞŞÂ', Ebû't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. İshak b. Yahyâ en-Nahvî (v.311/911), "ez-Zarf ve'z-Zurefâ (el-Müveşşâ)", Dâru'l-Fikr, Beyrut 1990.

YAVUZ, Y. Vehbi, "Sosyal ve Siyasal Yapımın İslâm Hukuku'na Etkileri", *Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlama Problemleri Sempozyumu* (16-17 Haziran 1990), Ensar Vakfı Yy., Bursa 1990.

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

YILDIZ, H. Dursun, "Abbâsiler", *DİA*, I, İstanbul 1988.

ZEYDAN, Abdülkerîm, "Mecmûatu Buhûs-i Fıkhiyye", Beyrut 1986.

_____ "Ahkâmu'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'minîn", Bağdat 1963.

_____, Corci, "Medeniyyet-i İslâmiyye Tarihi", (terc.Zeki Meğâmız), Dersaâdet, İstanbul 1328.



ÖZGEÇMİŞ

Lütfi Şeyban, 01.12.1966 yılında Sakarya'nın Ferizli İlçesi'ne bağlı Bakırlı Köyü'nde doğmuş olup, ilköğrenimini aynı yerde görmüştür. Adapazarı İmam-Hatip Lisesi'ni 1988 yılında bitirmiştir.

Aynı yıl başladığı beş yıllık Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi eğitimini 1993'te tamamlamıştır. Aynı zamanda ve bu fakülte tahsili yanında bir "İslâmî ilimler inceleme-araştırma enstitüsü"nde özel öğrenim görmüştür.

Fakülte mezuniyetiyle birlikte aynı yıl Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak "İslâm Tarihi" branşında Yüksek Lisans'a başlamıştır. Âilevî bazı güçlükler nedeniyle Y. Lisans ders döneminden sonraki bir yılını özel çalışma ile geçirmiştir.

Daha sonra 1995 yılı Güz döneminde yeniden, bu defa Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Orta Çağ Bölümü'nde Yüksek Lisans'a girerek ders programının kabul edilmesiyle birlikte hemen tez dönemine başlatılmıştır.

Önceden belirlenmiş ve yeni danışmanınca da onaylanmış olan tezinin konusu "İlk Dönem Abbâsîler'de Kadın (132-232/750-847)" olup, yazma hazırlıklarına 1995 baharında başlamış ve 1996 baharında tamamlamıştır.

Ayrıca, kendisinin "Muaviye'nin Hilâfet'i Saltanata Çevirmesi İle İlgili Modern Değerlendirmeler" konulu, yayınlanmamış bir de makalesi mevcuttur.